

1310

ERITYISAMMATTIKOULUSTA ELÄMÄÄN

Taru Kyytinen

Erityispedagogiikan pro gradu -tutkielma

Kevät 1999

Erityispedagogiikan laitos

Jyväskylän yliopisto

TIIVISTELMÄ

Kyytinen, Taru

Erityisammattikoulusta elämään

Jyväskylän yliopisto

Tutkimuksen tarkoituksena oli kuvata siirtymäprosessia kehitysvammaisten erityisammattikoulusta työelämään ja yhteiskuntaan. Tutkimuksen kohteena oli lievästi kehitysvammainen 20-vuotias Mari, joka valmistui Perttulan erityisammattikoulun laitoshuollon opintolinjalta keväällä 1997. Tutkimuksessa selvitettiin työelämään siirtymiseen ja asumiseen liittyviä toimenpiteitä. Tutkimuksen tavoitteena oli esittää esimerkki Perttulan erityisammattikoulun yleisestä tavasta työllistää opiskelijoitaan. Aineisto kerättiin puolistrukturoidun teemahaastattelun avulla.

Opettaja järjesti Marille opiskelujen viimeisenä keväänä työharjoittelun kotikunnan vanhustenpalvelutalosta. Mari palasi töihin palvelutaloon kesän -97 jälkeen ja hän sai pysyvän työpaikan koeajan päätyttyä 15.11.1997. Mari oli kuntansa kehitysvammahuollon kirjoilla tehden palvelutalossa avotyötä, josta hän sai työosuusrahaa. Varsinaisen toimeentulon muodosti työkyvyttömyyseläke. Kunnan avotyötoiminnanohjaaja toimi Marin, hänen perheensä ja työpaikan työntekijöiden tukihenkilönä. Koulun päätyttyä Mari palasi takaisin vanhempiensa luo asumaan. Kesällä 1998 hän muutti yksin asumaan vuokrayksiöön lähelle vanhempiaan.

Tehtyjä sijoitusratkaisuja voidaan pitää onnistuneina, koska Mari pääsi tekemään koulutustaan vastaavaa, tasoistaan työtä. Työpaikasta muodostui pidempiaikainen. Marille onnistuttiin hankkimaan tukihenkilö, jonka puoleen voitiin kääntyä ongelmatapauksissa. Myös itsenäinen asuminen järjestyi, joskin pienellä viiveellä.

Avainsanat: Ammatillinen koulutus, avotyötoiminta, erityisammattikoulu, kehitysvammaisten työllistyminen, siirtymäprosessi.

SISÄLLYS

TIIVISTELMÄ	2
SISÄLLYS	3
1 JOHDANTO	6
1.1 Työnteon merkitys	7
1.2 Ammatillinen erityisopetus	9
1.3 Laitoshuollon opintolinja	12
1.4 Kehitysvammaisten itsenäistyminen ja aikuistuminen	13
1.5 Siirtymävaihe ammatillisesta erityisopetuksesta työelämään	14
2 VAJAAKUNTOISTEN VÄYLÄT TYÖELÄMÄÄN	18
2.1 Palkkatyö eli työnteko avoimilla työmarkkinoilla ilman tukitoimia	18
2.2 Tuettu palkkatyö eli työnteko avoimilla työmarkkinoilla tukitoimien avulla	18
2.3 Suojatyö	20
2.4 Avosuojatyö	21
2.5 Työtoiminta	21
2.6 Avotyötoiminta	23
2.7 Tuettu työllistyminen	24
2.8 Yhteenveto	25
3 KEHITYSVAMMAISTEN TOIMEENTULO	27

4	AIKAISEMMAT TUTKIMUKSET	28
4.1	Suomalaiset tutkimukset	28
4.1.1	Perttulan erityisammattikoulun seurantatutkimukset	28
4.1.2	Kehitysvammaisten erityisammattikoulujen seurantatutkimuksia	33
4.1.3	Yhteenvetoa kehitysvammaisten erityisammattikouluista valmistuneiden elämäntilanteista.....	39
4.1.4	Muita ammatillisten erityisoppilaitosten seurantatutkimuksia.	42
4.1.5	Yhteenvetoa ammatillisista erityisoppilaitoksista valmistuneiden elämäntilanteista.....	46
4.2	Yhdysvaltalaiset tutkimukset	49
4.3	Suomalaisen ja yhdysvaltalaisen tilanteen vertailua.....	54
5	TUTKIMUSONGELMAT	55
6	TUTKIMUKSEN SUORITTAMINEN.....	57
6.1	Tutkimukseen osallistujat	57
6.2	Aineiston kerääminen.....	59
6.3	Aineiston analysointi.....	60
6.4	Tutkimuksen luotettavuus.....	61
6.4.1	Validiteetti	62
6.4.2	Reliabiliteetti	64
7	TULOKSET.....	65
7.1	Harjoittelupaikan hankkiminen.....	65
7.2	Pysyvämmän työpaikan hankkiminen.....	69
7.3	Työnteko.....	71

7.4	Toimeentulo	74
7.5	Mielipiteitä Marin työelämään sijoittumisesta	76
7.6	Koulun päättymiseen liittyneet tunteet.....	77
7.7	Asuminen	78
7.8	Vapaa-aika.....	81
8	TULOSTEN TARKASTELUA.....	84
9	POHDINTA.....	89
	LÄHTEET	94
	LIITE 1: HAASTATTELUJEN TEEMALISTA	105

1 JOHDANTO

Nykyisin vallalla oleva kehitysvammahuollon ideologia pohjautuu kahteen peruseriaatteeseen: normalisaation ja integraation pääperiaatteisiin. Pohjoismaisessa keskustelussa korostetaan normalisaatiota kehitysvammaisten oikeutena elää elämäänsä niinkuin muutkin ihmiset. (Korhonen & Matikka 1991, 3, 6.)

Maailmassa olevien 500 miljoonan psyykkisesti ja fyysisesti vammaisten sekä aistiviallisten henkilöiden elämää haittaavat liian usein yhteiskunnan fyysiset ja sosiaaliset esteet, jotka rajoittavat heidän täyttä osallistumistaan yhteiskunnan toimintaan. Vammaisilla ihmisillä tulee olla oikeus samoihin mahdollisuuksiin kuin muillakin ihmisillä. (Vammaisia koskeva yleismaailmallinen toimintaohjelma 1989, 4.)

Kansainvälinen työjärjestö ILO on hyväksynyt yleissopimuksen nro 159, jonka tarkoituksena on: a) varmistaa, että vajaakuntoiset henkilöt saavat tarvitsemansa ammatillisen kuntoutuksen sekä b) edistää heidän työllistymistään avoimille työmarkkinoille. Käsitteellä ”vajaakuntoinen henkilö” tarkoitetaan yleissopimuksessa henkilöä, jonka mahdollisuudet sopivan työn saamiseen ja säilyttämiseen sekä työssä etenemiseen ovat huomattavasti vähentyneet asianmukaisesti todetun fyysisen tai psyykkisen vamman tai vajavuuden vuoksi. (Vajaasta vartenotettavaksi 1995, 2, 4.) ILO:n yleissopimuksen ammatillisen koulutuksen ja työmarkkinavalmiuksien parantamisen keskeisenä kehittämissuunnitelmana on ammatillisten erityisoppilaitosten kohdalla parantaa oppilaanohjausta ja tehostaa osallistumista oppilaiden työllistymisen suunnitteluun ja työharjoittelun lisäämiseen opiskelujakson aikana ja työllistymiseen opiskelun päätösvaiheessa. (Vajaasta vartenotettavaksi 1995, 20-21.)

Euroopan neuvosto hyväksyi vuonna 1991 vammaispoliittisen kokonaisuohjelman. Suomi oli mukana hyväksymässä ohjelmaa. Ohjelmassa lähdetään siitä, että vammaisten henkilöiden tulisi integroitua mahdollisimman täydellisesti työelämään. (Arrhenius & Viitala 1994b, 11.)

Suomen vammaispolitiikan tavoitteena on YK:n yleisohjeiden mukaisesti vammaisten henkilöiden tasavertaisten mahdollisuuksien ja yhteiskunnallisen osallistumisen edistäminen. Kehitysvammaiset henkilöt ovat tällä hetkellä pääosin syrjäytyneet työmarkkinoilta. (Employment-Horizon 1998, 1.)

Suomessa on työkyvyttömyyseläkkeellä 310 000 henkilöä. Lähes 20 000 alle 35-vuotiaasta työkyvyttömyyseläkkeellä olevaa on joutunut eläkkeelle suoraan koulun penkiltä. Heillä ei ole ollut tilaisuutta osoittaa, mihin he voisivat kyetä ohjattuina ja opastettuina. (Varanka & Sariola 1997, 3.) Sittemmin hyväksytty lakiesitys vammaisten henkilöiden työllistymisen ja koulutuksen edistämiseksi annettiin eduskunnalle 18.6.1998. Esityksessä esitettiin vammaisten sosiaaliturvaan täysremonttia, jotta vammaiset pääsisivät nykyistä paremmin mukaan työelämään. Esityksessä 16 vuotta täyttäneiltä nuorilta poistettiin automaattinen oikeus työkyvyttömyyseläkkeeseen. Eläke myönnettäisiin vasta sitten, kun ammatillinen kuntoutus on päättynyt tai kun on käynyt selväksi, ettei kuntoutus onnistu. Jokaiselle nuorelle laaditaan henkilökohtainen opiskelu- ja kuntouttamissuunnitelma. Tulevan lain mukaan työkyvyttömyyseläkkeellä oleva henkilö voi jättää eläkkeen lepäämään 6-24 kuukaudeksi ilman, että eläkettä tarvitsee hakea uudelleen, jos työelämässä olo ei onnistukaan. Laki mahdollistaa myös vammaisten oppisopimuskoulutuksen. Lakimuutos tulee voimaan 1.8.1999. (Miten sosiaaliturvaa remontoitaisiin 1997; Peltola 1997; Lakiesitys eduskunnalle: Nuorille vammaisille kuntoutusta eläkeautomaatin sijasta 1998; Eläkkeen voi elokuusta alkaen jättää 6-24 kuukaudeksi lepäämään 1998.)

1.1 Työnteon merkitys

Työ muodostaa olennaisen osan aikuisen ihmisen elämästä. Työ on keino hankkia toimeentulo, mutta se suo myös mahdollisuuden ihmisten välisiin sosiaalisiin kontakteihin. (Määttä 1981, 144.) Työ on myös keskeinen tekijä yksilön elämänlaadun kannalta. Mielekäs tekeminen ja kokonaisuuteen kuulumisen tunne kohottavat itsetuntoa sekä lisäävät mielihyvää ja tyytyväisyyttä. Hyvässä työyhteisössä henkilö voi kokea olevansa toimiva ja aktiivinen. Työtä tekemällä

tuntemme olevamme hyödyllisiä yhteiskunnan jäseniä. (Autio 1993, 3-6.) Työnteko on perustarve, jonka tyydyttämiseen tulisi jokaisella olla mahdollisuus (Mannila 1994, 2). Työ ei kuitenkaan ole elämänlaatua parantava tekijä, mikäli työ on merkityksetöntä, yksitoikkoista ja mikäli työhön tai työympäristöön ei ole minkäänlaisia vaikutusmahdollisuuksia (Autio 1993, 3-6).

Ihminen jäsentyy yhteiskuntaan työllä. Työelämään osallistuminen on kehitysvammaiselle yksi tärkeimmistä keinoista päästä mukaan yhteiskuntaan (Kananen 1989, 12). Työllä on arvoa minäkuvan muodostamisessa, koska eläkkeellä oleva työikäinen leimataan helposti vähempiarvoiseksi (Ahponen 1989, 21-22). Työ ei ole kaikki elämässämme, mutta se muodostaa tärkeän osan ihmisenä oloamme yhteiskunnassa. Kehitysvammaisilla saattaa olla vielä suurempi tarve tehdä työtä, koska heidän muut tapansa ilmaista itseään ovat rajoitettuja ja muita ihmissuhteita ei välttämättä ole tai ne ovat ainakin vähäisempiä kuin ns. terveillä ihmisillä. (Whelan & Speake 1981, 5, 34.) Työ on avain osallistua yhteiskuntaan ja sen toimintaan (The education of the handicapped adolescent 1983, 16-17).

Työllä on ollut kautta kehitysvammahuollon historian varsin voimakas jalansija. Työtä on käytetty kuntoutuksen muotona takaamaan tasa-arvoa muihin kansalaisiin nähden. Keskeisimpänä tehtävänä on kuitenkin ollut toiminnan järjestäminen kehitysvammaisille, joiden on katsottu olevan perusominaisuuksiltaan ahkeria. (Hokkila 1990, 89-90.)

Useissa tutkimuksissa käy ilmi, että kehitysvammaisille henkilöille itse työ ja siitä suoriutuminen on tärkeää, ei niinkään työn sisältö. Myös ansaitseminen sinänsä on merkityksellistä, ei niinkään palkan määrä. (Whelan & Speake 1981; Lehto & Remes 1990; Hiltunen 1983a, 687.)

Vajaakuntoisten ja vammaisten työhön sijoittuminen riippuu henkilön työkyvystä ja vallitsevasta työllisyystilanteesta. Mitä heikompi työllisyystilanne on, sitä vaikeampaa työnsaanti on ollut. Hyvän työmarkkinatilanteen aikaan vammaiset ja terveet voivat työllistyä suunnilleen yhtä hyvin, mutta vammaisten ja terveiden välinen ero näyttää kasvavan vammaisille epäedulliseen suuntaan yleisen

työmarkkinatilanteen heikentyessä. Myös työnantajien asenteet ja ennakkoluulot, vammaisille sopivien työpaikkojen määrä paikkakunnalla ja vammaisen henkilön ammattitaito vaikuttavat työnsaantiin. Työllisyystilanteen heikkeneminen ja työn vaativuuden kasvu ovat johtaneet siihen, että vajaakuntoinen ihminen ei sijoitu työmarkkinoille ilman erityisiä tukitoimenpiteitä. (Loijas 1994, 131; Murto 1995, 19; Haapasalo, Levo & Ravaja 1994; Mannila 1994, 1; Suojatyön kehittäminen 1986, 18; Viitanen 1991b, 243; Työniloa tasavertaisesti 1992; Määttä 1981, 152-153.)

Seurantatutkimuksissa (Kuotola, Järvensivu, Kivinen, Kolari & Nurro 1983; Matikainen 1989a; Matikka & Korhonen 1986; Mithaug, Horiuchi & Fanning 1985; Wehman, Kregel & Seyfarth 1985) havaittiin yleisesti, että kehitysvammaisilla oli vaikeuksia sijoittua koulutustaan vastaavaan työhön. Vapaille työmarkkinoille sijoittui vain 10-25 % kehitysvammaisista. Arvioiden mukaan ainoastaan 5 % kehitysvammaisista on työllistynyt avoimille työmarkkinoille (Työtoiminta ja vajaakuntoisten työllistäminen 1987, 121).

Avoimilla työmarkkinoilla työskentely on täysin mahdollista monelle lievästi kehitysvammaiselle. Jos kehitysvammaisille annetaan oikeanlaista valmennusta ja tukea, voivat he sijoittua työmarkkinoille täysin yhdenvertaisina ns. normaalin väestön kanssa (Feldman 1979, 149). Työllisyyslain mukaisesti vaajakuntoisten työnhakijoiden työllistämisen lähtökohtana tulee olla työllistyminen vapaille työmarkkinoille joko omaehtoisesti tai työnvälityksen avulla (Työtoiminta ja vajaakuntoisten työllistäminen 1987, 107).

1.2 Ammatillinen erityisopetus

Ammatillista erityisopetusta järjestetään: a) ammatillisissa erityisoppilaitoksissa, b) tavallisissa ammatillisissa oppilaitoksissa joko tuetusti normaalilinjoilla tai erityislinjoilla, c) ammattikursseina tai työllisyyskursseina ammatillisissa kurssikeskuksissa tai aikuiskoulutuskeskuksissa sekä d) oppisopimuskoulutuksena. (Harju & Rinta 1988, 24-28.)

Ammatilliset erityisoppilaitokset on tarkoitettu opiskelijoille, joilla vamman, sairauden tai muun vastaavan syyn vuoksi on pitkäaikaisia vaikeuksia selviytyä ammatillisista opinnoista ilman erityistoimenpiteitä ja -olosuhteita (Murto 1995, 37). Yli puolet keskiasteen erityisopetuksesta annetaan edelleen ammatillisissa erityisoppilaitoksissa, vaikka erityisopetus tavallisissa ammattikouluissa onkin kasvattanut jatkuvasti osuuttaan (Kuorelahti 1994, 81).

Vammaiset nuoret hakeutuvat harvemmin ammattikoulutukseen kuin ns. terveet nuoret. Ammattikouluikäisistä vammaisista noin 22 % suorittaa ammattiin tähtääviä opintoja tai on lukiossa, kun taas noin puolet terveistä nuorista aloittaa lukion peruskoulun päätyttyä. (Loijas 1994, 131-132.) Kuorelahden (1994) tutkimuksen mukaan vuosina 1985 ja 1991 mukautetun opetuksen päättäneistä oppilaista hieman yli puolet meni keskiasteen koulutukseen. Ammatinvalinnanohjaajien ja opettajien rooli on merkittävä tehtäessä valintoja peruskoulun päättyessä. Yleensä vammaiset päätyvät niille aloille ja niihin oppilaitoksiin mihin ns. asiantuntijat ovat heitä suositelleet hakeutumaan. (Loijas 1994, 134.)

Kehitysvammaisten ammatillinen koulutus on alkanut maassamme 1970-luvulla (Kangasaho 1993, 1). Tällä hetkellä Suomessa on kolme ensisijaisesti kehitysvammaisille tarkoitettua erityisammattikoulua: Alavuden erityisammattikoulu, Kuhankosken erityisammattikoulu ja Perttulan erityisammattikoulu (Runas 1991, 119). Kyseiset erityisammattikoulut ovat sisäoppilaitoksia. Opetushallituksen arvion mukaan vuonna 1991 ammatillista opetusta sai noin 1500 lievästi kehitysvammaista opiskelijaa. Vuosittaiset aloituspaikat tälle ryhmälle olivat 500 paikkaa. (Karjalainen & Terkoma 1993, 27.) Valtaosa maamme kehitysvammaisista ei pääse osalliseksi aikuisopetuksesta, mihin ammatillisissa erityisoppilaitoksissa annettu opetus lukeutuu (Kehitysvammaisten aikuisopetus 1989, 1).

Erityisammattikoulut järjestävät ennen varsinaisia ammatillisia opintoja 1-2 vuoden mittaisia ammattiopetukseen valmentavia opintoja (AVA). AVA-kurssi, koostuu kolmesta osa-alueesta: koulujaksoista, työkokeilujaksoista ja asumisvalmennuksesta.

Valmentavan opintolinjan yleiset tavoitteet ovat:

- ylläpitää opiskelijan entisiä koulutietoja ja -taitoja sekä antaa uusia tiedollisia ja taidollisia valmiuksia itsenäiseen elämään,
- selkiyttää tulevaisuuden suunnitelmia,
- tukea jatkokoulutukseen ja työelämään pyrkimistä sekä
- tukea opiskelijan kokonaispersoonallisuuden kasvua. (Kangasaho 1993, 14-15; Matikainen 1985, 4.)

Ammattiopetukseen ja työelämään valmentava koulutus on erityisen tärkeä vaihe kehitysvammaiselle nuorelle peruskoulun ja ammatillisten opintojen välissä, koska heidän itsearviointikykynsä on usein puutteellinen ja sosiaaliset valmiudet ammatilliseen koulutukseen riittämättömät. (Daavittila 1993, 24.)

Ammatillisten erityisoppilaitosten antama eri alojen ammatillinen koulutus perustuu kunkin alan valtakunnallisiin opetussuunnitelmiin. Erityisopetuksessa käytettävät henkilökohtaiset opetussuunnitelmat laaditaan oppilaitosten opetussuunnitelmien pohjalta, jolloin opetuksen tavoitteita voidaan muuttaa opiskelijan yksilöllisten edellytysten mukaan. Myös opiskeluajan muuttaminen on mahdollista. Tavoitteena on kuitenkin koko ajan sellainen ammatillinen pätevyys, joka mahdollistaa työllistymisen. (Laakkonen 1991, 50-51; Saresma 1996, 364.)

Erityisopetuksen tavoitteena on valmentaa oppilasta selviytymään yhteiskunnassa ohjattuna tai täysin itsenäisesti. Yhteiskunnassa selviytymisellä tarkoitetaan selviytymistä työssä, työn ulkopuolella, asumisessa ja vapaa-ajan viettämisessä. (Viitanen 1991a, 214-215; Määttä 1981, 132.) Koulun asumisvalmennuksen tarkoituksena on ohjata oppilasta asumistaidoissa (Korhonen & Matikka 1982, 11). Tavoitteet saavutettuaan oppilas pystyy omaehtoiseen elämänhallintaan. Tämä edistää edelleen nuoren irtautumista vanhemmistaan ja jatkuvasta avusta, johon hän on tottunut. (Murto 1995, 18.)

Kaikissa ammatillisissa erityisoppilaitoksissa on myös henkilökuntaa (psykologit, sosiaalityöntekijät, sairaanhoitohenkilöstö, asuntolanohjaajat, -hoitajat ja valvojat),

joiden työn tavoitteena on opiskelijan kokonaisvaltaisen kasvun ja kehityksen tukeminen. (Mänty 1995, 16.)

Ammatillisen koulutuksen jälkeen oppilaat sijoittuvat erilaisten tukitoimien avulla yleisille työmarkkinoille tai suojatyöhön. Erityisammattioppilaitoksessa oppilasta on harjaannutettu työelämässä toimimiseen työharjoittelujen avulla (Viitanen 1991a, 212-215). Ammattitaitoisten kehitysvammaisten työhönsijoittaminen vaatii sijoittajaltaan runsaasti aktiivisuutta, mikä taas asettaa koulun sosiaalityölle tavallista suurempia erityishuollollisia vaatimuksia. Kehitysvammaisten erityisammattikouluista on sijoitettu työhön pääasiassa työ- ja toimintakeskuksiin. (Kangasaho 1993, 1.)

Ammattioppilaitoksista valmistuneiden vajaakuntoisten työhönsijoittuminen on 1990- luvun alussa vaikeutunut olennaisesti (Employment-Horizon 1998,4).

1.3 Laitoshuollon opintolinja

Laitoshuollon opintolinjan keskeisimmät koulutustavoitteet ovat ohjata opiskelijaa kokemaan työniloa, omaksumaan terve ammatillinen itsetunto ja mahdollisimman hyvä ammattitaito, sopeutumaan ryhmä- ja parityöhön sekä arvostamaan omaa ja toisten tekemää työtä Laitoshuollon opintolinjan nimi on muuttunut koti-, laitostalous ja puhdistuspalvelualan linjaksi (Kolapu).

Tavoitteiden saavuttamiseksi koulutustoiminta sisältää:

- ammattityön opetusta,
- ammattiaineiden opetusta,
- yleissivistävien aineiden opetusta,
- työntekoon ja ammattikoulutukseen valmentavaa opetusta,
- oppilaanohjausta,
- asumisvalmennusta ja
- muuta itsenäistymiskasvatusta ja kuntoutusta.

Ammatillisten aineiden opetus sisältää siivouksen perusteiden, siivousvälineiden ja -aineiden, siivoustyön suorittamisen, ergonomian sekä työelämän valmiuksien ja asiakaspalvelun opiskelua.

Ammattityön opinnot sisältävät koti- ja laitossiivousta, keittiötyötä ja tekstiilienhuoltoa.

Siivoustyön opetus etenee oman huoneen, asuntolan, opiskelutilojen ja koulun tilojen jälkeen oppilaitoksen ulkopuolelle tapahtuviin harjoitteluihin. Ensin on työharjoittelu opiskelupaikkakunnalla, sitten kotipaikkakunnalla. Lopuksi seuraa työllistyminen.

Kouluaikainen työharjoittelu on yksi tärkeimmistä yksittäisistä keinoista edistettäessä opiskelijan sijoittumista työelämään koulutuksen jälkeen. Laitoshuollon opintolinjan suorittanut opiskelija voi työllistyä useimmiten avotyötoimintaan tai muuhun suojatyöhön kuten kunnan tai valtion eri virastoihin ja laitoksiin, työkeskuksiin, asuntoloihin, päiväkoteihin, vanhustenhuolto-yksiköihin, kotipalvelutyöhön, tai yksityisille työmarkkinoille, esim. siivousliikkeisiin, kylpylöihin ja catering-yrityksiin. Laitoshuollon opintolinjan suorittaneen työnimikkeitä voivat olla esim. laitossiivoaja, siivoaja, kotisiivoaja, asuntolasiivoaja, vaatehuoltaja, keittiötyöntekijä. (Laitoshuollon opintolinjan opetussuunnitelma 1994, 5-33.)

1.4 Kehitysvammaisten itsenäistyminen ja aikuistuminen

Nuoruusikä on siirtymävaihe lapsuuden riippuvaisuudesta aikuisen ihmisen enemmän tai vähemmän itsenäiseen elämään. Tähän vaiheittaiseen kehityskulkuun sisältyy koko elämää suuntaavia prosesseja, kuten koulutuksen, ammatin ja työpaikan hankkiminen. (Jokinen 1988, 1.) Myös vammaisen nuoren kehitys tähtää aikuistumiseen ja itsenäiseen elämään (Määttä 1981, 51).

Itsenäistymistä voidaan kuvata prosessina, jonka kuluessa kehitysvammaisen nuori saavuttaa vähitellen yhä suuremman hallinnan eri elämäntoimintojen alueilla.

Kehitysvammaisella nuorella on oikeus tehdä itse valintoja omassa elämässään ja tulla vastuulliseksi itsestään. Kehitysvammaisten rajallinen älyllinen kyky ei vähennä sen itsenäisyyden merkitystä, jonka hän voi saavuttaa. (Kehitysvammaisten itsenäistymisen edistäminen 1986, 6; Korhonen & Matikka 1991, 17.) Aikuisuuteen liittyy myös yhteisön jäsenyys. Yhteisön jäsenenä ihminen on yhteydessä muihin ihmisiin, omana erillisenä aikuisena yksilönä, omana persoonanaan (Lehtinen & Pirttimaa 1993, 33-36).

Erityisammattikouluvaihe sijoittuu nuoren elämässä itsenäistymisen vaiheeseen. Sisäoppilaitoksina toimivilla erityisammattikouluilla on hyvä mahdollisuus tukea nuoren siirtymää aikuisuuteen tarjoamalla itsenäistymismahdollisuuksia, ikäryhmän tukea ja asiantuntijapalveluita niitä tarvitseville. Integroituminen oman ikäryhmän kulttuuriin on ensimmäinen askel kohti itsenäistymistä. (Matikainen 1994, 45; 1996, 20-21.)

Aikuisuuteen ja itsenäisyyteen liittyy olennaisesti myös työelämään siirtyminen. Vammaisen nuoren siirtymistä työelämään tuetaan ammatillisen kuntoutuksen keinoin. (Jokinen 1994, 14-15.)

1.5 Siirtymävaihe ammatillisesta erityisopetuksesta työelämään

Siirtymävaiheeseen kuuluu tärkeiden päätösten tekeminen. Näillä päätöksillä on vaikutusta ihmisen koko elämään. Siirtymävaiheessa ympäristö asettaa uusia vaatimuksia ja odotuksia, jotka edellyttävät nuoren itsenäistymistä ja aikuisuuteen kuuluvien roolien omaksumista. (Aspinmaa & Maikkola 1997, 11.) Kehitysvammainen nuori ei kykene yksin selviytymään siirtymävaiheen vaatimuksista, vaan hän tarvitsee tuekseen perheensä ja eri alojen asiantuntijoita. Kehitysvammainen nuori tarvitsee apua työpaikan hankinnassa ja asumisen järjestämisessä. (Schwamm 1986, 237; Aspinmaa & Maikkola 1997, 11.)

Amerikkalaisten kokemusten mukaan nuoren siirtymävaihe koulusta työhön vaatii vakavaa paneutumista, jotta nuori ei joutuisi suojatyökeskukseen tai täysin

työttömäksi (Ylikoski 1995, 12). Yhdysvalloissa vammaisen nuoren siirtymäprosessiin onkin kiinnitetty enemmän huomiota kuin Suomessa.

Yhdysvalloissa on säädetty lailla, että vuodesta 1990 lähtien jokaisen erityisoppilaan henkilökohtaisen opetussuunnitelman tulee sisältää palveluita, jotka takaavat onnistuneen siirtymisen aikuisuuteen. Yksilöllisen opetussuunnitelman, IEP:n (Individualized Education Plan), lisäksi nuorelle on laadittava yksilöllinen siirtymävaiheen suunnitelma, ITP (Individualized Transition Plan). Suunnitelman tarkoituksena on helpottaa vammaisen työelämään siirtymistä ja työpaikan säilyttämistä sekä yhteiskuntaan integroitumista. Suunnitelma sisältää ammattiin, asumiseen, vapaa-aikaan, sosiaalisiin suhteisiin ja muihin yhteiskunnassa tarvittaviin taitoihin liittyviä päämääriä. ITP täytyy tehdä oppilaan kuudenteentoista ikävuoteen mennessä, tarvittaessa aikaisemminkin. Siirtymäprosessin palveluita ovat koordinoitujen toimien oppilaan hyväksi, kuten opinto-ohjaus, keskiasteen koulutus, jatkokoulutus, ammatillinen valmentaminen, työkokeilut, integroitu työllistäminen (sisältää tuetun työllistämisen), jatkuva koulutus, aikuispalvelut, itsenäinen asuminen sekä osallistuminen yhteisön toimintaan. Palvelut tulee suunnitella ottaen huomioon jokaisen oppilaan tarpeet, toiveet ja halut. Yksilöllinen siirtymävaiheen suunnitelma on moniammatillinen ja monivuotinen prosessi. Suunnittelussa voi nuoren itsensä ja hänen huoltajiensa lisäksi olla mukana asiantuntijoita, esimerkiksi opinto-ohjaaja, fysioterapeutti, puheterapeutti, koulupsykologi, kouluterveydenhoitaja ja sosiaalityöntekijä. (Wehman, Kregel & Barcus 1985, 26; Matikainen 1996, 21; Grigal, Test, Beattie & Wood 1997, 357; Aspinmaa & Maikkola 1997, 34-35.)

Suomessa harjaantumis- (EHA) ja vammautuneiden opetuksen (EVY) oppilaille laaditaan yksilöllinen kuntoutussuunnitelma, joka sisältää myös ammatillisen koulutuksen suunnitelman. Mukautetun opetuksen läpikäyneille ei tällaista yksilöllistä kuntoutussuunnitelmaa toistaiseksi tehdä.

Koulun lopettamisaika on merkittävä vaihe itsenäistymisprosessissa, koska silloin koulupäivän muodostama järjestyneisyys muuttuu tulevaisuuden epävarmuudeksi. (Ahponen 1989, 22.) Koulun tulisi pitää nuoresta kiinni niin kauan, kunnes saadaan kontakti johonkin henkilöön tai viranomaiseen, jolle vastuu siirtyy. Tästä prosessista

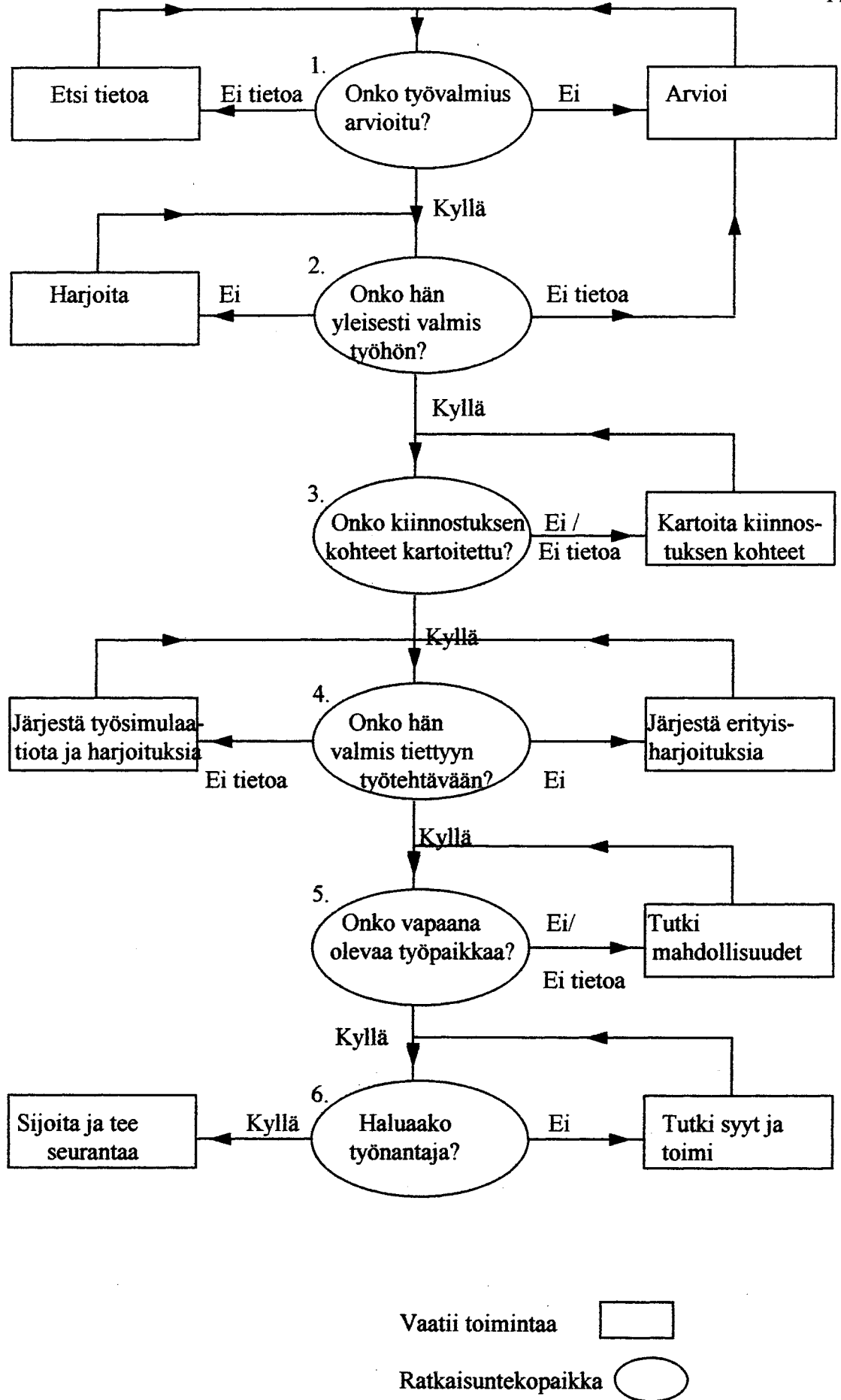
voisi käyttää junatermiä ”saattaen vaihdettava”. (Saarikoski & Lintala 1991, 86.) Kotiranta (1985) on todennut monien vanhempien uskovan nuoren tulevaisuuden suunnittelun kuuluvan koulun tehtäväksi. Monet vanhemmat asettavat toiveensa erityiskoulujen ammatinvalinnanohjaukseen, jopa siinä määrin etteivät pidä omaa panostaan siihen tarpeellisena. (Murto 1995, 22.)

Kehitysvammaisten työhönsijoittaminen on monimutkainen prosessi, jossa on huomioitava useita seikkoja. Whelan ja Speake (1981) esittävät mallin kuinka sijoittaminen esim. avotyötoimintaan tulisi käydä (ks. kuvio 1: Sijoitusprosessin virtauskaavio.) Kun sijoittaminen tehdään systemaattisesti, on onnistuminen varmempaa. (Whelan & Speake 1981, 175-196.)

Onnistuneen siirtymäprosessin osatekijöitä ovat: soveltuvan koulutuksen saaminen, henkilökohtaisen autonomian saavuttamisen mahdollistaminen, virkistysten ja harrastusten sekä oman elannon hankkimisen mahdollistaminen (The education of the handicapped adolescent, 16).

Kehitysvammaisten asumismuodon valinta on myös keskeinen osa siirtymäprosessia. Tähän ovat suuresti vaikuttamassa kehitysvammaisten vanhemmat. (The education of the handicapped adolescent, 38.)

KUVIO 1. Työhönsijoittamisen virtauskaavio (Whelan & Speake 1981, 178).

2 VAJAAKUNTOISTEN VÄYLÄT TYÖELÄMÄÄN

Työllisyysasetuksessa (737/87) vajaakuntoisena pidetään henkilöä, jonka mahdollisuudet sopivan työn saamiseen, työn säilyttämiseen tai työssä etenemiseen ovat huomattavasti vähentyneet asianmukaisesti todetun vamman, sairauden tai vajavuuden takia (Lehmijoki 1992).

Vajaakuntoisten henkilöiden työllistymisvaihtoehdot suomalaisessa yhteiskunnassa ovat: palkkatyö, tuettu työ, suojatyö yrityksissä tai työkeskuksissa, työtoimintakeskuksissa sekä avotyötoiminta (Arrhenius & Viitala 1994a).

2.1 Palkkatyö eli työnteko avoimilla työmarkkinoilla ilman tukitoimia

Palkkatyötä tehdään avoimilla työmarkkinoilla työsuhteessa. Henkilö on työsuhteessa silloin, kun hän tekee työtä sopimuksen perusteella työnantajan lukuun, työnantajan johdon ja valvonnan alaisena. Työntekijä saa vastiketta tekemästään työstä (palkka). (Saloviita, Lehtinen & Pirttimaa 1997, 80-81.)

2.2 Tuettu palkkatyö eli työnteko avoimilla työmarkkinoilla tukitoimin avulla

Työllisyysasetuksen (737/87) vajaakuntoismääritelmän mukaan myös kehitysvammaiset ovat vajaakuntoisia ja heillä on käytettävissä samat palvelut kuin muillakin vajaakuntoisilla työnhakijoilla. Käytännössä pääosa kehitysvammaisista ei kuitenkaan ole työnhakijoina työhallinnon rekistereissä, koska nuorena annetun työkyvyttömyyseläkkeen vuoksi heidän ei katsota olevan työmarkkinoiden käytettävissä. (Uusia työllistymiskeinoja vammaisille kehitetään Euroopan unionin tuella 1996, 2.)

Työvoimapalvelulaissa ja -asetuksessa on säädetty vajaakuntoisten palveluista ja työhönsijoittamisen tukitoimenpiteistä. Työvoimatoimiston erikoistyövoimaneuvot

ja ammatinvalintapsykologit voivat järjestää vajaakuntoisille työnhakijoille seuraavia palveluja:

1. Työhönkuntoutusmahdollisuuksien arviointi:
  - Työ- ja kuntoutuskokeilu ammatillisessa oppilaitoksessa (max. 40 pv.)
  - Koulutuskokeilu ammatillisessa oppilaitoksessa (810 pv.)
  - Tutustumiskäynnit ammatillisiin oppilaitoksiin (3 pv.)
  - Työklinikan järjestämä työkokeilu (40 pv.)
  - Työklinikan järjestämä työhönvalmennus (60 pv.)
  - Lääkäreiden ja muiden asiantuntijoiden konsultointi
  - Yleis- ja erikoislääkäreiden tutkimus
  - Työkyvyn arviointitutkimus
  - Asiakasyhteistyöryhmät (paikallisviranomaisten ja työvoimatoimiston oma ryhmä).
2. Työvoimapolitiittinen aikuiskoulutus:
  - Työelämään ja koulutukseen valmentava kurssi
  - Erityisesti vajaakuntoisille suunnitellut kurssit.
3. Työkokeilu työpaikalla:
  - Työkokeilusopimus (max. 6 kk).
4. Työllistämistuki:
  - Valtion, kunnan, kuntainliiton tai yksityiseen työpaikkaan
  - 6 kk:n jaksoissa korkeintaan 2 vuoden ajaksi.
  - Yrityksille tukea voidaan myöntää esimerkiksi työkokeilun jälkeen vajaakuntoiselle järjestettävää määräaikaista työsuhdetta ns. valmentavaa työtilaisuutta varten.
5. Työolosuhteiden järjestelytuki:
  - Työpaikan muutostyöt koneisiin ja laitteisiin, työmenetelmiin ja ulkoisiin olosuhteisiin (korkeintaan 10 000 mk, vaikeavammaisen kohdalla 15 000 mk),
  - Toisen työntekijän antamaan apuun (1 000 mk/kk korkeintaan 1 vuoden ajaksi, vaikeavammaisen kohdalla 1 500 mk/kk korkeintaan 2 vuodeksi).
6. Ohjaaminen tarvittaessa muiden viranomaisten palvelujen piiriin:
  - Jos asiakkaan tarvitsemia palveluja ei ole mahdollista tai tarkoituksenmukaista järjestää työvoimatoimiston palveluna, hänet ohjataan tarpeen mukaan sosiaali- ja terveydenhuoltoviranomaisten, kansaneläkelaitoksen tai muun kuntoutuksen-

palveluorganisaation piiriin. (Forsman 1996, 209-215; Työtoiminta ja vajaakuntoisten työllistäminen 1987, 107.)

Käytännössä erityisammattikouluista valmistuneiden kehitysvammaisten työllistämiskeinoina ovat olleet työkokeilut työpaikoilla ja työllistäminen tukitoimenpiteillä. Edellä mainittuja työllistämiskeinoja ei voida käyttää täysimääräisellä eläkkeellä olevan työnhakijan työllistämiseen. Kansaneläkelaitoksen (KELA) kautta työkokeilu on kuitenkin mahdollisuus järjestää. Työkokeilu erityisammattikoulun käyneen kehitysvammaisen kohdalla tulee kysymykseen silloin, kun katsotaan, että henkilöllä on mahdollisuuksia sijoittua (kuntoutua) avoimille työmarkkinoille. Työkokeilun pituus on enintään 6 kuukautta. (Kangasaho 1993, 22.)

2.3 Suojatyö

Kun sijoittuminen avoimille työmarkkinoille ei ole mahdollista, pyritään löytämään vaihtoehtoja palkkatyölle esimerkiksi suojatyöstä (Jokinen 1994, 16).

Invalidihuoltolain mukaisessa suojatyössä voivat käydä invalidit ja tarvittaessa muutkin työikäiset ja työtä haluavat, jotka eivät ole saaneet voimiensa ja kykyjensä mukaista ansiotyötä muualta. Invalidihuoltolain mukaisessa suojatyössä kaikki suojatyöntekijät ovat työsuhteessa ja he saavat työstään palkkaa. Palkan lisäksi heillä voi olla muita toimeentulon lähteitä kuten eläke, vammaistuki tai eläkkeensaajan hoitotuki. (Varanka 1994, 16.)

Suojatyö on välivaihe ja sen päämääränä on saada työntekijä takaisin avoimille työmarkkinoille. Nykyisessä työllisyystilanteessa ja työelämän vaatimusten edessä tavoite on kuitenkin useimpien kohdalla epärealistinen. (APUA 1993, 69-70; Avotoiminnan kokeilu 1988, 13.)

Suojatyö on yhteiskunnan tuen avulla toteutettavaa tuotannollista työtä, jossa työntekijä on työsuhteessa suojatyön ylläpitäjään ja saa työstään palkkaa.

Ylläpitäjänä voi olla kunta, kuntainliitto, yksityinen yhteisö tai säätiö. Yleensä työvoimatoimisto osoittaa työntekijän suojatyöhön. (Avotoiminnan kokeilu 1988, 3.)

2.4 Avosuojatyö

Suojatyön avotoiminnalla tarkoitetaan työsuhteisen, suojatyönomaisen työn järjestämistä työrajoitteisille henkilöille tavallisilla työpaikoilla työkeskuksen ulkopuolella. Avosuojatyöpaikka voi sijaita kunnallisilla työpaikoilla tai jossakin yrityksessä. Työhön opastaminen ja työnvalvonta kuuluvat sen työnantajan johdolle, missä työpaikka konkreettisesti sijaitsee, mutta muutoin avosuojatyöntekijä on työkeskuksen johdon ja valvonnan alaisena. (Avotoiminnan kokeilu 1988, 2; Suojatyön kehittäminen 1986, 50.)

Invalidihuoltolain mukaisessa avotoiminnassa pyritään noudattamaan kuntien tuntipalkkaisia koskevaa työehtosopimusta. Avotoiminnassa kunnan maksamista palkkamenoista pyritään saamaan noin 2/3 takaisin ns. työnantajaveloituksina. (Avotoiminnan kokeilu 1988, 7.)

Avosuojatyön etuna on se, että tällä tavoin työmarkkinoille siirtyminen voidaan järjestää vähitellen tapahtuvaksi (Suojatyön kehittäminen 1986, 54).

2.5 Työtoiminta

Kehitysvammaisten työtoiminta on sosiaalihuollon palvelu, joka perustuu kehitysvammalakiin. Työtoiminta on tarkoitettu mm. niille työikäisille kehitysvammaisille henkilöille, joiden toimeentulo on turvattu jotakin muuta kautta. Työtoiminnan tarkoituksena on tarjota mielekästä työtä ja päivätoimintaa, joka edistää työtaitoja sekä säilyttää että parantaa henkilön toimintakykyä. Kehitysvammaisten työtoiminnasta maksetaan työosuusrahaa, mutta henkilön pääasiallinen toimeentulo on työkyvyttömyyseläke. Työkyvyttömyyseläkettä maksetaan, jos henkilö on sairautensa tai vammaisuutensa vuoksi kykenemätön

tekemään työtä, joka takaisi hänelle kohtuullisen toimeentulon. (APUA 1993, 70-71.)

Sosiaalihuollon työtoiminta ei perustu työsopimukseen, eikä siinä siten synny työsopimuslain tarkoittamaa työntekijän ja työnantajan välistä suhdetta. Työstä ei myöskään makseta palkkaa. (Kananen 1989, 21-22.) Työtoimintaan osallistuvat ovat huoltosuhteessa kuntaansa. Huoltosuhteessa työntekijän asema konfliktitilanteissa on turvatumpi kuin vapailla työmarkkinoilla. (Andesson 1984, 27; Korhonen & Matikka 1991, 50.)

Kehitysvammaisten työtoiminnalle on perinteisesti asetettu kolme tavoitetta: kehitysvammaisen kuntouttaminen, toiminnan taloudellinen tuottavuus ja työntekomahdollisuuden tarjoaminen. Kuntouttamistavoitetta korostettaessa työtoiminta on nähty kuntouttamisprosessina, jonka tavoitteena on kehitysvammaisen työ- ja toimintakyvyn parantaminen tai ylläpitäminen. Taloudellisen tuottavuuden korostaminen ei tarkoita sitä, että työtoiminnan tulisi olla liiketaloudellisesti kannattavaa toimintaa, vaan tavoitteena on ollut, että työtulot kattaisivat mahdollisimman suuren osan työtoiminnan kustannuksista. Työtoiminnan tehtävänä on nähty myös omien suljettujen työmarkkinoiden luominen kehitysvammaisille korvaamaan työllistymistä avoimille työmarkkinoille. (Lounela 1992, 11.)

Koska työtoiminta on mainittu kehitysvammalaissa, pidetään usein itsestään selvänä, että kehitysvammaisten työnteko täytyy järjestää juuri tätä kautta, eikä esimerkiksi palkallisena suojatyönä tai työvoimatoimiston kautta. Tämän vuoksi työkykyisetkin kehitysvammaiset osallistuvat palkattomaan työtoimintaan. (Ylikoski 1992, 27-30.) On arvioitu, että osa lievästi kehitysvammaisista voisi selviytyä avotyötoiminnassa ja että nykyistä suurempi osa kehitysvammaisten työtoimintaan osallistuvista hyötyisi ns. tuotannollisesta suojatyöstä (Varanka 1994, 16).

2.6 Avotyötoiminta

Avotyötoiminta on normaalilla työpaikalla tapahtuvaa työtoimintaa, jota tehdään työkeskuksen hallinnollisessa ja toiminnallisessa yhteydessä. Se tarjoaa mahdollisuuden yksilöllisesti järjestettyyn työhön normaaleissa työelämän olosuhteissa ja sosiaalisissa kanssakäymisissä. Samalla kun avotyötoiminta tarjoaa uusia mahdollisuuksia työn monipuolisempaan järjestämiseen, se myös edistää kehitysvammaisten liittymistä yhteiskuntaan (normalisaatiota). Avotyötoiminta on kuntoutuksellista, huoltosuhteista toimintaa, ei siis palkkatyötä. Avotyötoimintaan osallistuvalla henkilöllä maksetaan työsuusrahaa. ”Mittatilauksena” järjestetty työ vastaa kehitysvammaisen henkilön suoriutumiskykyä ja muita edellytyksiä. Avotyötoiminnan työkohteet ovat yleensä julkisella sektorilla, kuten kiinteistönhoidossa, ruokataloudessa sekä siivous- ja lähettitehtävissä. Työkeskus yleensä tukee ja vastaa viime kädessä avotyötoimintaan sijoitetusta henkilöstä, vaikka sijoitettavan työpaikan työntekijöistä pyritään löytämään tukihenkilö, joka opastaa työpaikalla avotyötoimintaan työllistettyä henkilöä ja toimii yhdyshenkilönä työkeskukseen. (Hokkila 1994a, 1; 1994b, 21; Työniloa tasavertaisesti 1992.)

Avotyötoiminta alkoi Suomessa 1980-luvun lopulla. 1990-luvun alkuvuodet ovat olleet toiminnan voimakkaan kehittymisen aikaa. Vuonna 1992 oli avotyötoiminnassa noin 600 henkilöä. (Hokkila 1996, 65-69.)

Avotyötoiminta ei ole perinteisen työtoiminnan vastakohta, vaan yksi sitä täydentävä vaihtoehto. Avotyötoiminta on myös yhteiskunnallisesti edullinen ratkaisu. Vammaisen henkilö voi antaa oman työpanoksensa yhteiskunnan hyödyksi, jos siihen vain annetaan mahdollisuus. (Hokkila 1994a, 1; 1994b, 21.)

Vaikka palkallisiin työsuhteisiin päädyttäisiinkin harvoin, kannattaa avotyösijoituksia tehdä, koska näin luodaan kehitysvammaisille mahdollisuuksia valita monista vaihtoehdoista kykyjensä mukainen työ. Tavallisella työpaikalla työskentely kehittää sinne sijoitetun kehitysvammaisen omatoimisuutta ja vastuuntuntoa. (Ylikoski 1992, 27-30.)

2.7 Tuettu työllistyminen

Tuetun työllistymisen menetelmä on tarkoitettu henkilöille, jotka vamman tai vastaavan syyn takia tarvitsevat jatkuvaa tukea selviytyäkseen työssä. Tavoitteena on henkilöiden sijoittuminen työsuhteeseen palkkatyöhön tavallisille työpaikoille. Suomessa tuettu työllistyminen on määritelty prosessiksi, jossa vaikeavammaisen voi sijoittua palkkatyöhön avoimille työmarkkinoille työpaikkojen määrätietoisen etsimisen, vammaisten työntekijöiden räätälöidyn koulutuksen ja työpaikalla annettavan henkilökohtaisen tuen ja ohjauksen avulla. Tuettu työllistyminen on prosessi, jonka tavoitteena ei ole ainoastaan työpaikka, vaan myös vammaisen henkilön elämänlaadun paraneminen sosiaalisten kontaktien ja palkkatulojen ansioista. Tuettu työllistyminen on jatke kehitysvammaisten avotyötoiminnalle. Nyt pyritään saamaan työnhakijat työsuhteeseen, johon liittyy työnantajan maksama korvaus tehdystä työstä. Tuettu työllistyminen voi olla työllistymisen menetelmä esimerkiksi peruskoulusta, ammattikoulusta tai -kurssilta ja työkeskuksista tuleville henkilöille. (Varanka & Sariola 1997, 1-2; Venäläinen 1996, 29-50.)

Syyskuussa 1997 FINSE:n (Finnish Network of Supported Employment) toimesta tehdyssä kyselyssä tuettua työtä teki 133 kehitysvammaista mikä oli 48 % kaikista prosessissa mukana olleista vajaakuntoista (Tuetun työllistymisen nykytilasta Suomessa 1998). Tuetun työn menetelmää on toteutettu Suomessa useissa EU:n kaksivuotisissa Employment-Horizon-kehittämishankkeissa. Kokeiluissa on työllistynyt lähinnä kehitysvammaisia henkilöitä.

Braddockin (1994) mukaan tuettu työllistyminen syntyi USA:ssa 1980-luvulla. Vuonna 1995 tuetussa työssä oli jo yli 140 000 henkilöä. Vuonna 1992 Yhdysvalloissa oli kaikkiaan neljä osavaltiota (Vermont, Arizona, Washington ja New Mexico), joissa suurin osa kehitysvammaisille tarkoitetuista päivätoiminnoista oli järjestetty tuettuna palkkatyönä tavallisilla työpaikoilla. (Saloviita ym. 1997, 65-68)

2.8 Yhteenveto

Koska suojatyön käsitettä käytetään maassamme hyvin vaihtelevasti ja sen sisältö ymmärretään laajasti, on syytä vielä tiivistää ja vertailla eri työllistymisväyliä.

Työkeskus	Kehitysvammahuollon työtoimintaa järjestävä yksikkö
Työtoiminta	Kehitysvammalain mukainen työtoiminta, huoltosuhde
Työntekijä	Kehitysvammalain mukaisessa työtoiminnassa työskentelevä henkilö, ei synny työsuhdetta
Työosuusraha	Työtoimintaa osallistuvalla kehitysvammaiselle suoritetaan työosuusrahaa (ei palkkaa).
Suojatyökeskus	Invalidihuoltolain mukainen suojatyökeskus
Suojatyö	Invalidihuoltolain mukainen suojatyö, työsuhde
Suojatyöntekijä	Invalidihuoltolain mukaisessa suojatyössä työskentelevä työrajoitteinen henkilö, työsuhteinen työntekijä. (Kehitysvammaisten työtoiminnot ja suojatyö 1985, 2.)

TAULUKKO 1. Palkkatyön, suojatyön, työtoiminannan ja tuetun työllistymisen ominaisuuksien vertailua

Tarkasteltava tekijä	Palkkatyö	Suojatyö	Työtoiminta	Tuettu työllistyminen
Työsuhde	On olemassa	On olemassa	Ei ole olemassa, kysymyksessä on huoltosuhte	On olemassa
Työehtosopimus	On olemassa	Noudatetaan pääasiassa kuntien ja kuntainliittojen tuntipalkkaisia koskevaa työehtosopimusta	Ei ole olemassa	On olemassa
Toimeentulon antaa	Palkka	Pääasiassa suojatyöstä maksettava palkka ja/tai sairauden tai vammun vuoksi maksettava eläke	Työkyvyttömyyseläke	Palkka
Ohjaava viranomainen	Ei ole	Suojatyönantajan valitsema, työvoimatoimiston osoittamia, kotikunnan sosiaalilautakunnan hyväksymiä työntekijöitä	Pääasiassa kehitysvammahuollon sisäistä toimintaa	Pääasiassa kehitysvammahuollon sisäistä toimintaa
Tuotannollisuus	Merkittävä tekijä	Merkittävä tekijä	Ensisijaisesti terapeutista, osin askartelunomaista	Merkittävä tekijä
Työntekijöiden järjestäytyminen	Runsasta	Vähäistä	Ei ole	Mahdollista

Huom. Osittainen lähde: Kehitysvammaisten työtoiminnot ja suojatyö 1985, 3.

3 KEHITYSVAMMAISTEN TOIMEENTULO

Työkyvyttömyyseläkettä maksetaan hakemuksesta 16-64 -vuotiaille kehitysvammaisille, jotka eivät voi ansaita omaa toimeentuloaan. Ammatillisen koulutuksen ajalta kehitysvammaisen voi saada kuntoutusrahaa. Eläkkeensaajan kuntoutusraha on aina 10 % eläkkeen määrästä, jonka hän saa siis eläkkeensä lisäksi. (APUA 1993, 40; Kuntoutujan/työllistyjän sosiaaliturva 1998, 3) Uusi laki, joka astuu voimaan 1.8.1999, tuo muutoksia kehitysvammaistenkin toimeentuloon. Eläkkelle 16 -vuotias pääsee vasta, jos todetaan, ettei kuntoutuksesta tai koulutuksesta ole työelämään pääsyn edistäjäksi. Kuntoutuksen ja opiskelun ajalta henkilölle maksetaan 2100 markan suuruisia kuntoutusrahaa eläkkeen sijasta. (Eläkkeen voi elokuusta alkaen jättää 6-24 kuukaudeksi lepäämään, 1998.)

Kansaneläkettä voi saada kahden momentin mukaisesti.

Mikäli henkilö saa kansaneläkettä momentin yksi (KEL 22 § 1) mukaan, ei vähäinen ja tilapäinen työ vaikuta eläkkeeseen. Eläke lakkautetaan, mikäli työstä saadut tulot nousevat niin korkeiksi, että tulojen katsotaan henkilön kokonaisolosuhteet huomioiden riittävän kohtuulliseen toimeentuloon. Kansaneläke ei tunne mahdollisuutta osatyökyvyttömyyseläkkeeseen. (Korpi 1996, 197-198.)

Kun henkilö saa Kansaneläkettä momentin kaksi (KEL 22 § 2) mukaan, on hänellä aina oikeus kansaneläkkeeseen työnteosta riippumatta. Sen sijaan ansiotulot vaikuttavat vähentävästi eläkkeen saajan asumistukeen. Työkyvyttömyyseläke otetaan huomioon kuitenkin verotuksellisesti siten, että ennakonpidätysprosenttia määrättäessä eläkkeen verolliset osat lasketaan ansiotuloksi, jolloin palkkatulon ennakonpidätys nousee vastaavasti korkeammaksi. (Korpi 1996, 197-198.)

Joustoturvalla tarkoitetaan sosiaaliturvan ja palkkatulojen yhteensovittamista niin, että sosiaaliturvalla toimeentulonsa saavan henkilön perustoimeentulo ei vaarannu työmarkkinoille pyrkimisen johdosta jolloin työhön hakeutuminen on taloudellisesti mahdollista (Kuntoutujan/työllistyjän sosiaaliturva 1998, 1).

4 AIKAISEMMAT TUTKIMUKSET

Käsitettä avoimet työmarkkinat on aikaisemmissa tutkimuksissa käytetty hyvin vaihtelevasti. Toisissa tutkimuksissa avoimilla työmarkkinoilla tarkoitetaan muualla kuin työkeskuksessa tai suojatyökeskuksessa tehtyä työtä. Toisaalla taas avoimilla työmarkkinoilla tarkoitetaan ainoastaan yksityisellä sektorilla ilman tukitoimia tehtävää työtä, toisinaan tämä määritelmä kattaa myös julkisen sektorin. Taulukoihin 2-13 kirjasin prosentit kunkin tutkimuksen mukaisesti eli jos kehitysvammaisten on mainittu työskentelevän avoimilla työmarkkinoilla huolimatta siitä onko työ tuettua vai ei, on luku kirjattu avoimilla työmarkkinoille työskentelevien sarakkeeseen. Taulukoissa kaikki suojatyötä tekevät on myös käsitelty yhtenä ryhmänä riippumatta siitä, minkä lain alaisuudessa suojatyötä on järjestetty.

4.1 Suomalaiset tutkimukset

4.1.1 Perttulan erityisammattikoulun seurantatutkimukset

Perttulan erityisammattikoulussa suoritetaan säännöllisesti seurantaa vuosi ja viisi vuotta sitten valmistuneiden oppilaiden nykyisestä elämäntilanteesta.

Perttulan erityisammattikoulusta vuosina 1984-1997 valmistuneista oli kyselyhetkellä kodin ulkopuolella töissä tutkimuksesta riippuen 58-95 % vastanneista (ks. taulukko 2). Ilman työtä oli 4-24 % vastanneista, joista ainoastaan muutamat olivat virallisesti työttömiä eli saivat työttömyyskorvausta. Erityisammattikoululaisten työkeskuksiin työllistyminen on vähentynyt vuosien varrella ja avotyösijoitukset ovat puolestaan lisääntyneet. Taloudellisesti heikompina aikoina kehitysvammaisia on sijoittunut avoimille työmarkkinoille huomattavasti vähemmän kuin 80-luvun nousukautena. Edelleen erilaiset vajaakuntoisille tarkoitetut työmuodot ovat suurimpia kehitysvammaisten työllistäjiä.

TAULUKKO 2. Perttulan erityisammattikoulusta vuosina 1980-1997 valmistuneiden työtilanne vuosi ja viisi vuotta valmistumisen jälkeen

Valmistumis- vuodet	n	Avoimilla työmark- kinoilla	Avo- työssä	Työkes- kuksissa	Suojatyön luonteinen työ ^a	Ilman työtä / työttömänä	Muulla tai ei tietoa	Yhteensä
1980 ja 1981	45	13 %	4 %	61 %		22 %		100 %
1982	19	5 %		53 %		24 %	18 %	100 %
1983	23	24 %		57 %		9 %	10 %	100 %
1984 ja 1988	40	15 %	18 %	63 %		5 %		101 %
1985	19	26 %		64 %		5 %	5 %	100 %
1985 ja 1989	34	15 %	35 %	38 %		12 %		100 %
1987, 1988 ja 1991, 1992	78	8 %	26 %	41 %	6 %	4 %	15 %	100 %
1989 ja 1990	30	7 %	27 %	30 %	17 %	7 %	12 %	100 %
1989 ja 1993	31		23 %	39 %	6 %	10 %	22 %	100 %
1990 ja 1994	36	6 %	47 %	33 %		11 %	3 %	100 %
1991 ja 1995	40		53 %	33 %		14 %		100 %
1992 ja 1996	44	2 %	59 %	20 %	5 %	7 %	7 %	100 %
1993 ja 1997	41	5 %	37 %	34 %		10 %	14 %	100 %
1997	26	5 %	48 %	26 %		9 %	12 %	100 %

Huom. Luvut on pyöristetty lähimpään kokonaislukuun.

^aSuojatyön luonteisella työllä tarkoitetaan tavallisella työpaikalla tapahtuvaa työsuhteistä työtä, jossa on sovittu normaalia alhaisempi palkka.

Työpaikan hankinnassa olivat auttaneet eniten erityishuoltopiirien ja sosiaalitoimien virkailijat sekä Perttulan erityisammattikoulun henkilökunta (ks. taulukko 3). Ainoastaan muutama prosentti kehitysvammaisista oli saanut töitä työvoimatoimiston kautta. Perttulan erityisammattikoulu on selvästi ryhtynyt panostamaan oppilaidensa työllistämiseen viime vuosina. Vaikka kehitysvamma/erityishuoltopiirien työllistämisluvut ovat suuria, Perttula oli usein ollut mukana työllistämässä, koska Perttulasta oli otettu yhteyttä ko. työntekijöihin jo ennen ammattikurssin päättymistä (Selvitys Perttulan ammattikursseilta keväällä 1982 valmistuneiden työhönsijoittumisesta, asumisesta ja vapaa-ajanvietosta).

TAULUKKO 3. Perttulan erityisammattikoulusta vuosina 1980-1997 valmistuneiden työssäolevien työnhakukanavat

Valmistumisvuodet	n	Perttulan			Kunnan sosiaalitoimi	Työvoima-toimisto	Vanhemmat/sukulaiset/tuttavat			Itse	Palasi opiske-lu ja edeltäneeseen työhön	Muulla tavalla	Yhteensä
		erityisammatti-koulu	Erityishuolto-piiri	koulu									
1980 ja 1981	31		48 %		25 %		10 %			17 %		100 %	
1982	13	31 %	54 %		8 %					7 %		100 %	
1983	21	6 %	48 %		33 %	14 %						101 %	
1984 ja 1988	38	16 %	37 %	21 %	11 %	11 %	18 %			12 %		114 % ^b	
1985	18		59 %				29 %					100 %	
1985 ja 1989	30	27 %		17 %	13 %	13 %	17 %			13 %		100 %	
1987, 1988, 1991 ja 1992	63	16 %	43 % ^a		8 %		11 %			22 %		100 %	
1989 ja 1990	28	46 %	18 %	11 %			14 %			11 %		100 %	
1989 ja 1993	22	18 %	32 % ^a				14 %			22 %		100 %	
1990 ja 1994	31	55 %					13 %			32 %		100 %	
1991 ja 1995	34	26 %			3 %	6 %			35 %	30 %		100 %	
1992 ja 1996	34				3 %							100 %	
1993 ja 1997	33	26 %				6 %			35 %	30 %		100 %	
1997	26	32 %				5 %			37 %	26 %		100 %	

^aLukuun sisältyvät erityishuoltopiirin, sosiaalitoimen ja muiden tahojen virkailijat.

^bVastaajat olivat ilmoittaneet usempia avustaneita tahoja.

Tutkimuksesta riippuen 53-94 % vastanneista pystyi käyttämään työssään hyväksi Perttulassa opittuja tietoja ja taitoja. Siten entisten opiskelijoiden työtehtävät vastasivat saatua koulutusta.

Valtaosalle toimeentulon muodostivat kansaneläkkeen työkyvyttömyyseläke sekä työosuusraha (ks. taulukko 4).

TAULUKKO 4. Perttulan erityisammattikoulusta vuosina 1980-1997 valmistuneiden toimeentulon muodot

Valmistumis- vuodet	n	Palkka	Eläke	Työosuus- raha	Eläke + työ- osuusraha	Eläke + palkka
1980 ja 1981	45	11 %	80 %	42 %		
1982	19		84 %	63 %		
1983	23	17 %	78 %	26 %		
1984 ja 1988	40	5 %	5 %		60 %	20 %
1985	19		89 %	58 %		
1985 ja 1989	34	12 %			38 %	26 %
1987, 1988 ja 1991, 1992	78		82 %	69 %		
1989 ja 1990	30		93 %		50 %	33 %
1989 ja 1993	31	16 %	87 %	52 %		
1990 ja 1994	36	11 %	78 %	61 %		
1991 ja 1995	40		95 %	77 %		
1992 ja 1996	44		21 %			66 %
1993 ja 1997	41	19 %	71 %	56 %		
1997	26	7 %	74 %	57 %		

Huom. Eri tutkimuksissa toimeentulon lähteet oli ilmoitettu eri tavoilla.

Perttulasta valmistuneet asuivat pääsääntöisesti joko itsenäisesti (13-50 %) tai vanhempien luona (25-58 %). Vuosien myötä vanhempien luona asuminen on vähentynyt ja itsenäisempi asuminen puolestaan lisääntynyt (ks. taulukko 5).

TAULUKKO 5. Perttulan erityisammattikoulusta vuosina 1980-1997
valmistuneiden asumistilanne

Valmistumis- vuodet	n	Itsenäisesti	Asuntolassa	Vanhempien luona	Muulla tavoin	Yhteensä
1980 ja 1981	45	16 %	31 %	42 %	11 %	100 %
1982	19	32 %	21 %	37 %	10 %	100 %
1983	23	13 %	22 %	39 %	26 %	100 %
1984 ja 1988	40	40 %	10 %	40 %	10 %	100 %
1985	19	16 %	21 %	58 %	5 %	100 %
1985 ja 1989	34	28 %	26 %	54 %	9 %	100 %
1987, 1988 ja 1991, 1992	78	31 %	14 %	29 %	26 %	100 %
1989 ja 1990	30	46 %	17 %	30 %	7 %	100 %
1989 ja 1993	31	42 %	10 %	42 %	6 %	100 %
1990 ja 1994	36	47 %	11 %	25 %	17 %	100 %
1991 ja 1995	40	50 %	10 %	32 %	8 %	100 %
1992 ja 1996	44	45 %	16 %	30 %	9 %	100 %
1993 ja 1997	41	50 %	10 %	32 %	8 %	100 %
1997	26	47 %	10 %	33 %	10 %	100 %

Yleisimpiä harrastuksia Perttulan erityisammattikoulusta valmistuneilla olivat ulkoileminen, lukeminen, TV:n katselu, musiikin kuuntelu ja ystävien kanssa seurustelu. (Matikainen 1985, 23-25; 1989a, 121-123; Selvitys Perttulan ammattikursseilta keväällä 1980 ja 1981 valmistuneiden työhönsijoittumisesta, asumisesta ja vapaa-ajanvietosta; Selvitys Perttulan ammattikursseilta keväällä 1982 valmistuneiden työhönsijoittumisesta, asumisesta ja vapaa-ajanvietosta; Selvitys Perttulan ammattikursseilta keväällä 1983 valmistuneiden oppilaiden työhön sijoittumisesta, asumisesta ja vapaa-ajanvietosta; Selvitys Perttulan ammattikursseilta keväällä 1985 valmistuneiden oppilaiden työhönsijoittumisesta, asumisesta ja vapaa-ajanvietosta; Selvitys Perttulan ammattikurssia käyneistä; Seurantakysely vuonna 1990 ja 1994 valmistuneille ammatillisten opiskelijoille; Seurantakysely vuosina 1984 ja 1988 ammatillisilta opintolinjoilta valmistuneille; Seurantakysely vuosina 1985 ja 1989 ammatillista opintolinjoilta valmistuneille; Seurantakysely vuosina 1987 ja 1991 valmistuneille opiskelijoille (92), vuosina 1988 ja 1992 valmistuneille opiskelijoille (93); Seurantakysely vuosina 1989 ja 1990 Perttulan erityisammattikoulun ammatillisilta opintolinjoilta valmistuneille; Seurantakysely vuosina 1989 ja 1993 valmistuneille opiskelijoille; Seurantakysely

vuosina 1991 ja 1995 valmistuneille ammatillisten linjojen opiskelijoille; Seurantakysely vuosina 1992 ja 1996 valmistuneille ammatillisen koulutuksen opiskelijoille; Seurantakysely vuosina 1993 ja 1997 valmistuneille ammatillisen koulutuksen opiskelijoille.)

4.1.2 Kehitysvammaisten erityisammattikoulujen seurantatutkimuksia

Seuraavien tutkimusten tiedot on tiivistetty taulukoihin 6-8; taulukko 6 sivulla 40, taulukko 7 sivulla 41 ja taulukko 8 sivulla 41.

Vilhunen (1981) kartoitti tutkimuksessaan vuosina 1974-1979 ammatillista koulutusta saaneiden tai työllisyyskurssin suorittaneiden 99:n naisen työelämään sijoittumista. Naiset olivat saaneet opetusta Alavuden ammatillisessa koulutuskeskuksessa ja Kuhankosken opetuskodissa. Lähes puolet (49,5 %) tutkimusjoukosta oli kehitystasoltaan lievästi kehitysvammaisia ja 18 % heikkolahjaisia. Avoimilla työmarkkinoilla työskenteli syksyllä 1980 neljätoista henkilöä, suojatyössä oli 31, työttömänä 41, opiskelua jatkoi 11 henkilöä, yksi henkilö hoiti omaa vauvaansa ja yksi oli irtolaisena. Avoimilla työmarkkinoilla työskennelleet olivat siivous-, puutarha- ja kutomoalalla ja he saivat palkkansa joko rahana tai täytenä ylläpitona. Syksyllä 1980 suojatyössä olleista 48 % oli saanut työpaikan kehitysvammapiirin kuntainliiton kautta ja 19 % kunnan kautta. Avoimilla työmarkkinoilla työskennelleiden työpaikat oli hankkinut Kuhankosken opetuskoti (3 henkilölle), kunta (2 henkilölle), työnantaja (2 henkilölle) sekä holhooja, äiti, työvoimatoimisto tai henkilö itse. Vanhempien tai sijoitusperheen luona asui 47 naista, asuntolassa 21, itsenäisesti omassa, työsuhde- tai vuokra-asunnossa yksin tai elämäkumppanin kanssa 23, tuttavien tai veljen luona 2 ja laitoksessa 5 henkilöä. Eläkettä sai 86 naista, neljällä toimeentulona oli työstä saatu palkka, neljä henkilöä sai työttömyyskorvausta, 2 eli avustuksilla ja kolmen tutkittavan tulonlähteistä ei ollut tietoa. (Vilhunen 1981.)

Alavuden ammatillisesta koulutuskeskuksessa vuosina 1978-1981 valmistuneista 59:stä opiskelijasta oli vuonna 1982 suojatyössä 31 (53 %) opiskelijaa, avoimilla

työmarkkinoilla 6 (10 %) ja työkokeilussa 4 (7 %) opiskelijaa. Yhteensä töissä oli 42 (71 %) vastannutta. Työpaikan hankkimisessa oli useimmiten auttanut joko erityishuoltopiirin tai kehitysvammapiirin työntekijä tai oman asuinkunnan sosiaalitoimisto (32 opp.). Työvoimatoimiston kautta töitä oli saanut kuusi opiskelijaa. Kolme ammattikursseilta valmistunutta oli hankkinut työpaikkansa itse. Vanhempien luona asui 29 (49 %) ja asuntolassa 19 (32 %) sekä itsenäisesti 4 (7 %) opiskelijaa. (Selvitys Alavuden ammatillisesta koulutuskeskuksesta vuosina 1979-1981 valmistuneiden oppilaiden työhönsijoittumisesta ja asumisesta keväällä 1982.)

Korhonen ja Matikka (1982) kartoittivat 98:n Perttulan erityisammattikoulun ennen vuotta 1980 päättäneen heikkolahjaisen, lievästi ja keskiasteisesti kehitysvammaisen opiskelijan työllisyys- ja asumistilannetta. Vapailla työmarkkinoilla työskenteli kyselyhetkellä 19 (19 %) entistä opiskelijaa, suojatyössä 41 henkilöä (42 %), suojatyön luonteisessa työssä 3 henkilöä (3 %), kotiapulaisena oli 2 henkilöä (2 %), varusmiespalveluksessa tai kursseilla 4 henkilöä (4 %). Työssä ei ollut 27 henkilöä (28 %). Ennen Perttulaan tuloa 46 % oli ilman työtä, kun taas kyselyajankohtana ilman työtä oli enää 28 % vastanneista. Avoimilla työmarkkinoilla työskennelleet ilmoittivat olevansa tyytyväisiä työhönsä, kun taas suojatyötä tekevistä ainoastaan 1/3 oli tyytyväisiä työhönsä. Tyytymättömyyttä työhön aiheuttivat nimenomaan koulutusta vastaamattomat työtehtävät ja liian pieni palkka. Suurin osa Perttulasta valmistuneista asui kyselyhetkellä edelleen vanhempiensa luona (63-67 %). Vähennystä oli tapahtunut nimenomaan laitoksissa asuvien määrässä (ennen Perttulaan tuloa 20 henkilöä - kyselyhetkellä ainoastaan 2 henkilöä) ja lisäystä puolestaan itsenäisessä asumisessa (ennen Perttulaan tuloa 0 henkilöä kun kyselyhetkellä 12 henkilöä) ja asuntola-asumisessa (ennen Perttulaan tuloa 6 henkilöä ja kyselyhetkellä 17 henkilöä). (Korhonen & Matikka 1982.)

Korhonen ja Matikka (1991) selvittivät 140:n Perttulan erityisammattikoulussa opiskelleen kehitysvammaisen yhteiskuntaan integroitumista. Vastanneista 62 % oli lievästi kehitysvammaisia ja 29 % heikkolahjaisia. Keskiasteisesti kehitysvammaisia oli 9 %. Kyselyyn vastanneista 24 % oli töissä avoimilla työmarkkinoilla, 50 % oli suojatöissä, 7 % suojatyön luonteisissa töissä ja 18 % työttömänä. Tässä tutkimuksessa vapailla työmarkkinoilla tehdyksi työkse luokiteltiin kaikki sellainen

työ, jota tehtiin tavallisissa työyhteisöissä, vaikka henkilö ei olisikaan ollut varsinaisessa työsuhteessa eikä saanut työehtosopimuksen mukaista palkkaa. Suojatyön luonteiseksi työksi oli luokiteltu esimerkiksi kotiapulaisen työt. Työn saannissa oli usein avustanut erityishuollon työntekijä (57 %). Työn ilmoitti itse hankkineensa 11 henkilöä (11 %), heistä viisi työskenteli avoimilla työmarkkinoilla. Vanhemmat olivat usein mukana työpaikan hankkimisessa yhdessä erityishuollon työntekijän kanssa. Tällöin kyse oli yleensä suojatyöstä. Vain kaksi vastanneista kertoi saaneensa työtä vastattuaan lehti-ilmoitukseen. Työstä maksettiin palkkaa 24 %:lle ja työosuusrahaa 76 %:lle. Pääosan toimeentulosta muodostivat kansaneläkelaitoksen maksama työkyvyttömyyseläke ja pieni työosuusraha. Työvoimatoimiston työttömiä työnhakijoita oli 11 % ja he saivat työttömyyskorvausta. Itsenäisesti asui 24 %, asuntolassa 22 % ja vanhempien luona 52 %. (Matikka & Korhonen 1989; Korhonen & Matikka 1991.)

Matikaisen (1985) tutkimuksessa selvitettiin Perttulan ammatillisesta koulutuskeskuksesta vuosina 1981-1983 valmistuneiden taustaa, koulumenestystä ja työelämään sijoittumista. Tutkimusjoukkoon kuului 66 entistä opiskelijaa. Heikkolahjaisia kyseisestä joukosta oli 19 (29 %), lievästi kehitysvammaisia 39 (59 %) ja keskiasteisesti kehitysvammaisia 3 (5 %). Kodin ulkopuolella työssä kävi 46 (69 %), 7 (11 %) ilmoitti etsivänsä työtä ja 13 (20 %) ei ilmoittanut työstään. Työpaikastaan raportoineista 45:stä nuoresta oli suojatyössä 26 (58 %), työkokeilussa tai työvalmennuksessa 11 (24 %), työllistämistuella työllistettynä 4 (9 %) ja avoimilla työmarkkinoilla ilman työllistämistukea samoin neljä (9 %). Työpaikkansa oli hankkinut kolme nuorta itse, sukulaisten tai tuttavien kautta työpaikka oli järjestynyt myös kolmelle (5 %). Perttulan koulutuskeskus oli hankkinut viidelle nuorelle töitä (7 %), työvoimatoimiston kautta oli töitä saanut 12 (18 %) ja kehitysvammapiirin kautta 22 (33 %) nuorta. Kansaneläkettä sai tutkimusjoukkoon kuuluneista 66:sta nuoresta 43 (65 %), työosuusrahaa sai 22 (33 %), asumistukea 15 (23 %) ja työttömyyskorvausta 8 (12 %). Vanhempien luona asui 21 (32 %), itsenäisesti yksin tai toverin kanssa 15 (23 %), asuntolassa 13 (20 %), sukulaisten tai tuttavien luona 3 (4 %) ja muulla tavalla 3 (4 %). Kysymykseen jätti vastaamatta 11 (17 %) nuorta. (Matikainen 1985, 1989a.)

Matikaisen (1991) tutkimuksessa on haastateltu vuosina 1981-1982 kahtakymmentä Perttulan erityisammattikoulusta valmistunutta entistä oppilasta ja kartoitettu heidän elämätilannetta viisi vuotta valmistumisen jälkeen. Haastatelluista 90 % oli mukana työelämässä jossakin muodossa. Viisi heistä (25 %) sai toimeentulonsa omalla palkallaan. Palkkaa/työosuusrahaa ja kansaeläkettä/invalidirahaa sai 65 % haastatelluista. Yksi oli työttömänä ja sai työttömyyskorvausta. Lisäksi yksi haastatelluista oli pelkän kansaneläkkeen varassa. Työpaikan järjestämisessä olivat tavallisesti olleet mukana työvoimaviranomaiset ja erityistyöntekijät sekä sukulaiset ja tuttavat. Viisi haastateltavaa ilmoitti hankkineensa työpaikan itse, mutta todellisuudessa luku lienee vain kaksi. Itsenäisesti joko omassa tai vuokra-asunnossa asui 11 haastateltua (55 %). Tuetussa asunnossa asui kaksi (10 %) ja asuntolassa viisi (25 %) opiskelijaa. Vanhempien luona asui kaksi (10 %) haastateltua. Tutkimuksessa haastateltiin myös kehitysvammaisten työntekijöiden ohjaajia (7 hlöä). Ohjaajat totesivat yleisesti erityisammattikurssin käynnistä olleen hyötyä oppilaille. Oppilaat olivat itsenäistyneet koulutuksen aikana, sosiaaliset taidot olivat lisääntyneet ja työn tekemiseen oli tullut aikuismaisuutta. Ohjaajien käsitykset ammattikoulun suorittaneiden sijoittumisesta avoimille työmarkkinoille olivat hyvin pessimistisiä. (Matikainen 1989a, 1989b, 1991.)

Kangasaho (1993) tutki viittä erityisammattikoulusta valmistunutta avoimille työmarkkinoille sijoittunutta kehitysvammaista. Kangasahon tutkimuksessa avoimilla työmarkkinoilla tarkoitettiin valtion, kuntien/kuntainliittojen tai yksityisten työntajien työpaikkoja, joissa kehitysvammaisen työskenteli joko rahallisesti tuettuna tai ilman tukea. Työkeskuksessa tai toimintakeskuksessa työskennellyttä ei katsottu avoimilla työmarkkinoilla olevaksi muulloin kuin silloin, kun hänet oli näiden tahojen toimesta sijoitettu avosuojatyöhön. Tutkituista 2 oli edelleen työssä maataloilla ja 3 työttömänä (työssä ennen Seurakunnalla, tavaratalossa ja vammaisten tuki ry:ssä.) Neljän kohdalla erityisammattikoulu oli ollut mukana työpaikan hankinnassa ja ainoastaan yksi oli hakenut työtä itsenäisesti. Kahden henkilön tapauksessa erityisammattikoulu oli tehnyt yhteistyötä työvoimatoimiston kanssa ja yhden entisen opiskelijan kohdalla toimintakeskuksen kanssa. Kahden kohdalla harjoittelupaikasta muodostui myöhempi työpaikka ja yksi sai työn entisen harjoittelupaikan suosituksella. Tutkimushetkellä työssä olleilla oli

perustoimeentulona työkyvyttömyyseläke, ja toinen heistä sai tämän lisäksi eläkkeeseen sovitettua palkkaa ja toinen työsuusrahaa. Aiemmin avoimilla työmarkkinoilla olleiden kohdalla oli yhdellä toimeentulona oikea palkka (tutkimushetkellä työkyvyttömyyseläkkeellä), toisella työkyvyttömyyseläke ja sovitettu palkka (tutkimushetkellä työkyvyttömyyseläkkeellä) ja kolmannen työnantajalle maksettiin työvoimatoimistosta erityistyöllistämistukea (tutkimushetkellä peruspäivärahaa). Siis varsinaisesti vain yhdellä oli ollut palkkauksen osalta normaali työsuhde. Haastateltujen työsuhteet olivat hyvin rikkonaisia eli ne koostuivat muutamien kuukausien määräaikaisista työsuhteista tai työllistämistuista. Ainoastaan yhden avosuojatyöntekijän työsuhde oli jatkunut yhtäjaksoisesti 8 vuotta. (Kangasaho 1993.)

Mänty (1995, 1996) selvitti vuosina 1989 ja 1994 yhdeksästä ammatillisesta erityisoppilaitoksesta ja kahdesta ammattioppilaitoksesta (erityisopetuksesta) valmistuneiden opiskelijoiden (n = 314, vastausprosentti 47 %) elämäntilannetta keväällä 1995. Tutkimushetkellä 61 % oli työssä, 11 % opiskelemassa, 22 % työttömänä ja 3 % eläkkeellä. Eri syistä ilman työtä olevien osuus kaikista vastanneista oli 40 %. Tutkimukseen vastanneista työskenteli työ- tai toimintakeskuksissa 20 % ja avosuojatyöpaikoissa 10 %. Avoimilla työmarkkinoilla työskenteleviä oli 19 %. Kaikista tutkimushetkellä työssä olleista työskenteli avoimilla työmarkkinoilla 31 %, avotyössä 17 %, työ- ja toimintakeskuksissa 33 %, työkokeilussa 3 % ja työllisyysvaroin palkattuna 10 %. Yrittäjänä tai kotona työskenteli 7 % työssä olleista. Ilman työtä oli vähiten kehitysvammaisten erityisammattikouluista (Perttula, Kuhankoski ja Alavus) valmistuneista, mikä selittyy osin sillä, että näistä oppilaitoksista valmistuneista selvästi muita suurempi osuus työskenteli työ- ja toimintakeskuksissa ja avotyössä. Vammaryhmittäin tarkasteltuna eri syistä ilman työtä oli vähiten psyykkisesti kehitysvammaisista, ja myös varsinaisesti työttömiä oli vähiten psyykkisesti kehitysvammaisten ryhmässä. Työssä olleista kehitysvammaisista 93 % työskenteli avosuojatyöpaikoissa tai työ- ja toimintakeskuksissa. Perttulan erityisammattikoulusta valmistuneet työskentelivät muista erityisammattikoulusta valmistuneita enemmän avoimilla työmarkkinoilla ja avotyössä. Koulutuksensa hyödyttömimmäksi kokivat työ- ja toimintakeskuksissa työskentelevät (24 %). Koulutuksensa hyödyllisimmäksi kokivat puolestaan

avosuojatyöpaikoissa työskentelevät (78 %). Tutkimushetkellä työssäolleista 28 % ilmoitti saaneensa työpaikan oppilaitoksen avustuksella, 13 % työvoimatoimiston kautta, 7 % tuttavien ja sukulaisten avulla, 5 % lehti-ilmoituksen perusteella ja 47 % muuta kautta. Kuhankosken ja Perttulan erityisammattikouluista valmistuneista noin puolet ilmoitti saaneensa työpaikkansa oppilaitoksen välityksellä. Tutkimushetkellä noin puolet (51 %) asui itsenäisesti omassa tai vuokra-asunnossa. Vanhempiensa luona vastanneista asui 36 %, asuntolassa 8 % ja tukiasunnossa 4 %. (Mänty 1995, 1996.)

Mänty (1998) on jatkanut ammatillisen koulutuksen saaneiden erityisoppilaiden työhön sijoittumisen tutkimista. Tutkimukseen osallistui seitsemän Suomen 15:stä ammatillisesta erityisoppilaitoksesta. Tutkimusjoukoksi muodostuivat vuosina 1990, 1991, 1992, 1993, 1995 ja 1996 valmistuneet opiskelijat. Kysely lähetettiin 1212:lle opiskelijalle, joista vastasi 51 %. Tutkimushetkellä Alavuden, Kuhankosken ja Perttulan erityisammattikoulusta valmistuneista 81 % oli työssä ja 14 % työttömänä. Työllistyneiksi katsottiin kaikki seurantahetkellä työssä olleet, myös työllisyysvaroin palkatut, työkokeilussa olleet ja suojatyössä (sekä kehitysvammalain että invalidihuoltolain mukaisesti) työskennelleet. Työssäolleista suurin osa työskentelikin suojatyössä joko avotöissä (31 %) tai työ- tai toimintakeskuksissa (59 %). Avoimilla työmarkkinoilla oli 4 % (12 henkilöä) vastanneista. Työtään ns. normaalissa työpaikassa, kun mukaan luettiin avotyötätekevät, työllisyysvaroin palkatut sekä kaikki työkokeilussa ja työharjoittelussa olleet, saatiin yhteensä 95 henkilöä, joka oli 40 % kaikista työssäolleista. Tutkimushetkellä työssäolleista 30 % ilmoitti saaneensa nykyisen työpaikkansa oppilaitoksen avustuksella. Vastauksista ilmeni, että hyvin moni oli saanut apua työpaikan hankkimisessa joko kotikunnan tai erityishuoltoapiirin viranhaltijoilta. Peräti 27 % oli työskennellyt samaisessa työpaikassa jo ennen ammatillista koulutusta. Erityisammattikoulusta valmistuneista 63 % teki tutkimushetkellä koulutustaan vastaavaa työtä. Avoimilla työmarkkinoilla ja avosuojatyössä työskennelleistä 75 % teki koulutustaan vastaavaa työtä. Erityisammattikoulusta valmistuneet olivat varsin tyytyväisiä työhönsä, sillä vain 6,5 % oli tyytymättömiä työhönsä. Erityisammattikouluista valmistuneista asui itsenäisesti 37 %, vanhempien luona 33 %, asuntolassa 17 % ja tukiasunnossa 9 %. (Mänty 1998.)

4.1.3 Yhteenvetoa kehitysvammaisten erityisammattikouluista valmistuneiden elämäntilanteista

Tutkimusten mukaan kehitysvammaisten erityisammattikouluista valmistuneista 61-90 % oli mukana työelämässä, kun vastaava luku Perttulan omien seurantatutkimusten mukaan oli 58-95 % (ks. taulukot 2 ja 6). Ilman työtä tutkimuksesta riippuen oli 11-41 % vastanneista, kun Perttulan seurantojen mukaan ainoastaan 4-24 %. Molempien tutkimusryhmien mukaan kehitysvammaiset sijoittuvat yhtä harvoin avoimille työmarkkinoille. Sijoittuminen erilaisiin suojattuihin työmuotoihin työkeskuksiin oli suhteessa yhtä yleistä molemmissa tutkimusryhmissä. Perttulan erityisammattikoulun omien seurantatutkimuksien mukaan noin neljäsosa koulun opiskelijoista sijoittui avotöihin, kun taas muiden henkilöiden tekemien tutkimusten mukaan kehitysvammaisten erityisammattikouluista valmistuneista juuri kukaan ei ollut sijoittunut avotyötoimintaan.

Kehitysvammaisten erityisammattikouluista valmistuneet entiset opiskelijat olivat saaneet työtä pääasiassa erityishuoltopiirien, sosiaalitoimien ja erityisammattikoulun henkilökunnan avustuksella. Ainoastaan muutama prosentti kehitysvammaisista oli saanut töitä työvoimatoimiston kautta. Tätä tietoa vahvistivat myös Perttulan erityisammattikoulun oman seurantatutkimukset (ks taulukot 3 ja 7).

Valtaosalle toimeentulon muodostivat kansaneläkkeen työkyvyttömyyseläke ja työosuusraha (ks taulukko 4).

TAULUKKO 6. Kehitysvammaisten erityisammattikoulusta valmistuneiden työtilanne

Tutkimus	n	Kodin		Avoimilla		Suojatyö/		Suojatyön		Ilman		Muualla		Yhteensä
		ulkopuolella töissä	työmarkkinoilla	Avotyössä	työtoiminta työkeskuksessa	luonteinen työ	työttömänä	työttömänä	Muualla tai ei tietoa					
Vilhunen 1981	99		14 %		31 %					41 %		14 %	100 %	
Korhonen & Matikka 1982	98	72 %	19 %		42 %	3 %				28 %		8 %	100 %	
Korhonen & Matikka 1991	140		24 %		50 %	7 %				18 %		1 %	100 %	
Matikainen 1985	66	69 %	12 %		39 %					11 %		38 %	100 %	
Matikainen 1991	20	90 %										10 %	100 %	
Mänty 1995, 1996	314	61 %	19 %	10 %	20 %					22 %		29 %	100 %	
Mänty 1998	291	81 %	4 %	25 %	48 %					14 %		9 %	100 %	

TAULUKKO 7. Kehitysvammaisten erityisammattikoulusta valmistuneiden työnsaantikanavat

Tutkimus	n	Oppilaitos	Vanhemmat /				Muuten tai ei tietoa	Yhteensä
			Viranomaiset ^a	Itse	tuttavat/sukulaiset	Työvoimatoimisto		
Vilhunen 1981	99	3 %	23 %	1 %	2 %	1 %	70 %	100 %
Matikainen 1985	66	7 %	33 %	5 %	5 %	1 %	49 %	100 %
Korhonen & Matikka 1991	140		57 %	11 %			32 %	100 %
Mänty 1995, 1996	314	28 %		5 %	7 %	13 %	47 %	100 %
Mänty 1998	292	30 %					70 %	100 %

^aViranomaisiin lukeutuvat erityishuoltopiirien, kuntien ja sosiaalitoiminnan viranomaiset

Erityisammattikoulusta valmistuneet asuivat pääsääntöisesti joko itsenäisesti (12-55 %) tai vanhempien luona (10-67 %). Vastaavat luvut Perttulan seurantatutkimuksissa olivat 13-50 % ja 30-58 % (ks. taulukot 5 ja 8).

TAULUKKO 8. Kehitysvammaisten erityisammattikoulusta valmistuneiden asumistilanne

Tutkimus	n	Vanhempien			Tuki-asunnossa	Muuten tai ei tietoa	Yhteensä
		Itsenäisesti	Asuntolassa	luona			
Vilhunen 1981	99	23 %	21 %	47 %		9 %	100 %
Korhonen & Matikka 1982	98	12 %	17 %	63-67 %		4-8 %	100 %
Korhonen & Matikka 1991	140	24 %	22 %	52 %		22 %	100 %
Matikainen 1985	66	23 %	20 %	32 %		25 %	100 %
Matikainen 1991	20	55 %	25 %	10 %	10 %		100 %
Mänty 1995, 1996	314	51 %	8 %	36 %	4 %	1 %	100 %
Mänty 1998	292	37 %	17 %	33 %	9 %	4 %	100 %

4.1.4 Muita ammatillisten erityisoppilaitosten seurantatutkimuksia

Seuraavien tutkimusten tiedot on tiivistetty taulukoihin 9-11; taulukko 9 sivulla 47, taulukko 10 sivulla 48 ja taulukko 11 sivulla 48.

Kajaste (1981) selvitti 22:n heikkolahjaisen tai lievästi kehitysvammaisen miehen elämäntilannetta. Miehet olivat käyneet vuosien 1974-1976 välisenä aikana Laitilan ammatillisessa kurssikeskuksessa metallialan harjaannuttamiskurssin. Seurantavaiheen päättyessä, joulukuussa 1980, oli työelämässä mukana 17, joista 7 avoimilla työmarkkinoilla, kaksi invalidihuoltolain mukaisessa suojatyössä ja 8 kehitysvammahuollon suojatyötoiminnassa. Kurssitoiminta sai aikaan avoimille työmarkkinoille sijoittumista, koska ennen kurssia ainoastaan yksi henkilö työskenteli palkkasuhteessa. Työpaikan oli hankkinut 11:lle joko vanhemmat, tuttavat, sukulaiset tai kehitysvammahuollon toimintayksikkö. Työvoimaviranomaiset olivat olleet mukana viiden sijoittamisessa. 12 henkilöä asui edelleen vanhempensa luona, 7 omassa tai vuokra-asunnossa ja 3 asuntolassa. Huomattavaa on, että ennen kurssin suorittamista 6 henkilöä asui laitoksessa ja seurannan päätyttyä ei enää kukaan. (Kajaste 1981.)

Rousku (1982) selvitti Pohjois-Karjalan läänissä vuosina 1975-1978 ammatillisen erityisopetuksen kokeilussa mukana olleiden 47:n apukoulutasoisen nuoren sijoittumista työelämään ja yhteiskuntaan. Oppilaat olivat opiskelleet joko integroituina yleisillä ammattikoulun opintolinjoilla tai erityisryhmissä. Kyselyhetkellä 44,6 % oli mukana työelämässä. Työelämässä mukana olleista erityisluokkalaisista puolet (46 %) teki suojatyötä, kun taas integroituina olleista ainoastaan 12,5 %. Työelämässä mukana olleista 21:stä henkilöstä työvoimatoimiston avulla työpaikan oli saanut 62 %, opettajan avulla 14 % ja keskuslaitosten kautta 24 %. Kaikista vastanneista 34 % sai toimeentulonsa palkasta, työttömyysavustuksista 25,5 %, eläkkeestä ja suojatyöstä 12,8 % ja pelkästä eläkkeestä 8,5 %. (Rousku 1982.)

Mikkelin läänin ammatillisissa oppilaitoksissa järjestettiin erityisopetuskokeilu vuosina 1982-1986. Kokeiluun osallistui sekä fyysisesti että psyykkisesti

vajaakuntoisia. Kaikista vajaakuntoista opiskelijoista 164 (27,3 %) oli henkisessä kehityksessä viivästyneitä. Oppilaskyselyyn vastasi hyväksytysti 224, mikä oli 70,9 % tutkimukseen valituista. Vastajat olivat hakeutuneet kyseisille koulutuslinjoille, koska ala kiinnosti, koulu oli lähellä kotia, peruskoulun opinto-ohjaaja, vanhemmat tai sukulaiset ehdottivat ja koska työllisyys alalla oli hyvä. Henkisessä kehityksessä viivästyneiden ensisijainen syy oli koulun läheinen sijainti. Peruskoulun erityisluokalla suorittaneiden valintaan vaikuttivat pääasiassa peruskoulun opinto-ohjaaja, vanhemmat ja sukulaiset. Enemmistö vastanneista oli hakeutunut heti peruskoulun päätyttyä ammatilliseen koulutukseen (71,2 %). Hakeutumattomuus oli kuitenkin yleisintä entisillä erityisluokkalaisilla (60 %), koska he halusivat harkita mihin kouluun menisivät ja useat jäivät myös kotiin töihin. Vastanneista erityisoppilaista oli keskeyttänyt opintonsa 39,8 %. Koulunkeskeyttäminen onkin hyvin yleistä vajaakuntoisten keskuudessa. Erityisoppilaiden työelämäänsä siirtymistä helpottamaan laadittiin osalle oppilaista henkilökohtainen työelämäänsä tai jatko-opiskeluun siirtymisen suunnitelma. Kyselyntekohetkellä (alkuvuodesta 1986) vastanneista erityisoppilaista oli koulutusta vastaavassa ansiotyössä 18 %, muussa ansiotyössä 22,1 %, kotona 13,1 %, työttömänä tai pakkolomalla 19,4 %, sairaana tai äitiyslomalla 1,8 %, suojatyössä 4,1 %, opiskeli tai oli koulussa 15,8 % ja varusmies- tai siviilipalveluksessa 5,9 %. Henkisessä kehityksessä viivästyneistä, erityisluokalla ammattiopinnot suorittaneista monet olivat kotona tai muussa ansiotyössä kuten suojatyökeskuksissa. Ammattiopinnot integroidusti suorittaneista puolestaan kukaan ei työskennellyt suojatyössä. Erityisoppilaat saivat ensimmäisen työpaikkansa ammatillisen koulutuksen jälkeen yleisimmin työvoimatoimiston kautta. (Ammatillisten oppilaitosten erityisopetuskokeilu Mikkelin läänissä vuosina 1982-1986.)

Hiekka ja Mannila (1986) selvittivät Lehtimäen kansanopiston perusoppijakson vuosina 1971-1984 käyneen 202:n lievästi kehitysvammaisen entisen oppilaan elämäntilannetta vuonna 1986. Vastanneista 62 % oli kyselyhetkellä jossakin töissä, koulussa 15 % ja työttömänä tai eläkkeellä oli 23 %. Työssä olevista 59 % oli suojatyössä, 23 % avoimilla työmarkkinoilla, 10 % päivähuoltolassa ja 8 % työskenteli kotona. Apua ja ohjausta nykyisen työpaikan hankinnassa oli 34 % saanut erityishuoltopiiristä, 18 % vanhemmiltaan, 13 % sukulaisilta tai tuttavista, 13 %

sosiaalitoimistosta, 12 % työvoimatoimistosta ja 5 % Lehtimäen opistosta. Työssäkäynnin motiivit tärkeysjärjestyksessä olivat henkinen virkistys, toisten ihmisten tapaaminen, ajankulu, mahdollisuus tehdä mieleistä työtä, itsensä tärkeäksi tunteminen ja ammatillisten taitojen säilyttäminen tai lisääminen. Tulojen lisääminen oli motiiveista viimeisin. Vanhempiensa luona asui edelleen 46,5 % vastanneista, omassa asunnossa asui 26 %, asuntoloissa 13 % ja palvelutaloissa 8 %. Lehtimäen opiston käyneistä 47 % oli jossakin vaiheessa hakenut jatkokoulutukseen ja 45 % oli myös tullut valituksi. (Hiekka & Mannila 1986.)

Harjun ja Rinnan (1988) pro gradu -tutkielma käsitteli vuosina 1982 ja 1983 Hämeen, Keski-Suomen ja Vaasan lääneissä ammattikoulusta, yleisiltä linjoilta (42 % vastanneista) tai erityislinjoilta (58 % vastanneista), valmistuneita apukoululaisia. Tutkimukseen vastasi 82 entistä apukoululaista, mikä oli 67,2 % lähetetyistä kyselyistä. Vastaaajien keski-ikä oli 24,9 vuotta. Suurin osa apukoulun käyneistä (74 %) haki heti peruskoulun jälkeen ammatilliseen koulutukseen. Ammatinvalinnastaan oli itse päättänyt 61 % vastanneista. Seuraavaksi eniten ammatinvalintaan vaikuttivat peruskoulun opettajat (34 %) ja vanhemmat, sisarukset ja sukulaiset (27 %). Vastaaajista 73 % oli kodin ulkopuolella töissä. Työttömiä oli 15,8 % ja 7 % oli äitiyslomalla. Ammattikoulutustaan vastaavassa työssä oli 45 %. Noin kolmas osa (36 %) vastaaajista työskenteli itsenäisissä työtehtävissä avoimilla työmarkkinoilla. Lähes yhtä moni (33 %) työskenteli avustavissa työtehtävissä. Suojatyötä teki 15 % vastanneista. Ensimmäinen työpaikka oli useimmiten saatu työvoimatoimiston kautta (51 %). Viidesosa oli saanut työpaikan itse kysymällä ja 12 % koulun ja opettajien avulla. Yli puolella (57 %) työpaikka oli vakinainen ja 60 %:lla kokopäiväinen. Vastaaajista 32 % oli sitä mieltä, että toimeentulo ei riittänyt tai riitti huonosti. Jotakin avustusta tai korvausta sai 43 % vastaaajista. Työttömyyskorvausta sai 20 % ja eläkettä 14 %. Yli puolet kyselyyn vastanneista (55 %) asui kotona vanhempiensa luona ja viidesosa (21 %) asui yksin. Avio- tai avopuolison kanssa asui 17 %. Sukulaisten luona, jotka useimmiten olivat isovanhemmat, asui 6 % vastanneista ja asuntolassa asui ainoastaan yksi henkilö. Valtaosa vastanneista hoiti itse asumisestaan aiheutuneet kulut, mutta kolmasosalla myös vanhemmat osallistuivat kulujen kattamiseen. (Harju & Rinta 1988.)

Haapala ja Mertjärvi (1988) tutkivat Järvenpään Invalidien Ammattioppilaitoksesta valmistuneiden heikkolahjaisten ja lievästi psyykkisesti kehitysvammaisten ammatillista sosiaalistumista 1-2 vuotta koulun päättymisen jälkeen. Tutkimusentekohetkellä (n = 31) 19 entistä opiskelijaa oli työllistettynä, 4 opiskelemaisena, 3 eläkkeellä, 2 vaikeasti sairaana ja 2 varusmiespalveluksessa. Yksi opiskelija oli työttömänä. Avoimessa työpaikassa ilman työllistämistukea oli 78,9 % työssä olleista. Avoimessa työpaikassa työllistämistuella oli 10,5 %, suojatyössä ja oppisopimuskoulutuksessa kummassakin (5 hlöä) 3 % vastanneista. Yli puolet (52,6 % yhdeksästä henkilöstä) oli hankkinut työpaikan itse, ja vain 10 % työvoimatoimiston kautta. Sukulaiset tai tuttavat olivat järjestäneet työtä 15,8 %:lle. Yksi oppilas oli jäänyt töihin kouluaikeiseen harjoittelupaikkaan. Yli 3000 markkaa palkkaa kuussa sai 63,2 % haastatelluista. Viidesosa (19,2 %) sai lisäksi asumistukea ja 29,6 % kansaneläkettä. (Haapala & Mertjärvi 1988.)

Perälampi ja Sannikka (1989) seurasivat apukoulu- tai tarkkailuopetuksessa oppivelvollisuutensa suorittaneiden elämänvaiheita Keski-Suomessa. Apukoululaisista 60 % oli hankkinut jonkin ammatin. Haastatteluhetkellä apukoulun käyneistä nuorista (n = 32) oli työssä 81 % ja työttömänä 19 %. Työssä käyneistä neljä teki suojatyötä. Nuoret, jotka olivat saaneet ammatillista koulutusta, olivat mielekkäämmässä töissä ja heillä oli yleensä pysyvä työsuhde. Pysyvä työsuhde oli 64 %:lla työssä käyvistä apukoulunuorista. Tyttöjen työt liittyivät siivous- ja ravintola-alaan sekä toimistotyöhön. Koulutustaan vastaavaan työhön oli sijoittunut 34 % apukoululaisista. Osittain koulutusta vastaavaa työtä teki 17 %. Neljäsosalla (24 %) apukoululaisista ei ollut koulutusta ja heidät olivat sijoitettu tilapäisiin töihin yleensä erityistyöllistämistoimenpitein. Työvoimatoimiston kautta työpaikan oli saanut 2/3 nuorista. Haastatteluista selvisi, että apukoululaisille työpaikat oli yleensä tehty mittatilaustyönä nuorten, heidän huoltajiensa, koulun ja työvoimatoimiston yhteistyönä. Apukoulunuorista enemmistö (63 %) ilmoitti toimeentulonsa päälähteeksi palkan ja vajaa viidesosa (18 %) kertoi ansionsa koostuvan toimeentulotuesta ja työttömyyskorvauksista. Eläkettä sai seitsemän nuorta. Apukoululaisista lähes puolet asui edelleen vanhempien luona. (Perälampi & Sannikka 1989.)

Haapasalon (1993) tutkimuksessa seurattiin 103:n peruskoulun EMU- tai EVY-opetuksen oppilaan hakeutumista jatkokoulutukseen ja työelämään 1,5 vuotta koulun päättymisen jälkeen. Oppilaille, joista 78 % oli EMU:laisia ja loput EVY:läisiä, oli tehty kahdeksannella luokalla monipuolinen kuntoutussuunnitelma ammatinvalinnanohjauksen tueksi. Kuntoutustutkimuksen pohjalta annettiin tarvittavia kuntoutussuosituksia. Peruskoulun päättymisen jälkeen 81 % lähti opiskelemaan ja 15 % yritti suoraan työelämään. Vain muutamat nuoret (5 %) jäivät työttöminä kotiin. Seuranta-ajankohtana opiskelijoiden määrä on hieman pienentynyt (65 %) ja töissä kävijöiden määrä kasvanut (22 %). Työttömien määrä pysyi alhaisena (12 %). Ammatinvalinnanohjauksen tueksi tarjottu kuntoutustutkimus koettiin yleisesti hyödylliseksi. Koulun arvion mukaan (noin puolentoista vuoden kuluttua tutkimuksesta) noin 60 %:lle oppilaista kuntoutustutkimuksesta oli ollut myönteisiä vaikutuksia. Noin kolmasosalle ei katsottu olevan myönteisiä vaikutuksia ja 10 %:lle ei arviota osattu tehdä. Nuorista 40 % (n = 62) katsoi tutkimuksesta olleen hyötyä heille itselleen. Kukaan ei raportoinut tutkimuksesta olleen haittaa. Koulut arvioivat saaneensa itse kuntoutustutkimuksesta hyötyä oppilaanohjaukseen erittäin monien oppilaiden (78 %) osalla (n = 95). Tutkimuksesta ei ollut hyötyä 12 %:lle ja 10 %:n kohdalla ei osattu sanoa. Seurantatilanteessa 80 % nuorista asui huoltajien kanssa, oppilasasuntolassa asui 13 % ja muuten joko yksin tai ystävän kanssa 7 %. (Haapasalo 1993.)

4.1.5 Yhteenvetoa ammatillisista erityisoppilaitoksista valmistuneiden elämäntilanteista

Tutkimukset ammatillista erityisopetusta muualla kuin kehitysvammaisten erityisammattikouluissa saaneiden opiskelijoiden yhteiskuntaan ja työelämään sijoittumisesta osoittavat, että noin 14-69 % opiskelijoista sijoittui työhön vapaille työmarkkinoille ilman erityistukia ja selviytyi omalla palkallaan (ks. taulukko 9). Kehitysvammaisten erityisammattikouluista avoimille työmarkkinoille sijoittuminen oli huomattavasti harvinaisempaa (4-26 %) (ks. taulukot 2 ja 6). Kehitysvammaisten erityisammattikouluista valmistuneiden sijoittuminen työkeskuksiin töihin (20-64 %) oli yleisempää kuin muista ammatillisista erityisoppilaitoksista valmistuneiden

(3-45 %). Kehitysvammaisten erityisammatti-koulusta valmistuneet jäivät harvemmin täysin työelämän ulkopuolelle, kuin muista kouluista valmistuneet, mikä johtui osittain juuri työkeskussijoitusten korkeasta määrästä.

TAULUKKO 9. Ammatillista erityisopetusta saaneiden työtilanne

Tutkimus	n	Avoimilla työmark- noilla	Avo- työssä	Työ- keskuk- sissa	Ilman työtä/työt- tömänä	Muualla tai ei tietoa	Yhteensä
Kajaste 1981	22	32 %		45 %	23 %		100 %
Rousku 1982	47	45 % ^b			55 %		
Mikkelin lääni ^a 1987		18 %		22 %	19 %	37 %	100 %
Hiekka & Mannila 1986	202	14 %		43 %	23 %	20 %	100 %
Harju & Rinta 1988	82	69 %		15 %	16 %		100 %
Haapala & Mertjärvi 1988	31	48 %		3 %	3 %	35 %	99 %
Perälampi & Sannikka 1989	32	69 %		13 %	19 %		101 %
Haapasalo 1993	103	22 % ^b			12 %	66 %	100 %

Huom. Luvut on pyöristetty lähimpään kokonaislukuun.

^aAmmatillisten oppilaitosten erityisopetuskokeilu Mikkelin läänissä vuosina 1982-1986.

^bTyössä kävijöiden määrä.

Muualla kuin kehitysvammaisten erityisammattikouluissa koulutuksensa hankkineet saivat useammin töitä työvoimaviranomaisten kautta (5-62 %), kun taas kyseiset oppilaitokset panostivat vähemmän oppilaidensa työllistämiseen (5-14 %) (ks. taulukko 10).

TAULUKKO 10. Ammatillista erityisopetusta saaneiden työnsaantikanavat

Tutkimus	n	Oppi- laitos	Viran- omaiset ^a	Itse	Vanhemmat/ tuttavat/ sukulaiset	Työ- voima- toimisto	Muulla tavalla	Yhteensä
Kajaste 1981	17		65 % ^b			29 %	6 %	100 %
Rousku 1982	21	14 %	24 %			62 %		100 %
Hiekka & Mannila 1986	125	5 %	47 %		31 %	12 %	5 %	100 %
Harju & Rinta 1988	60	12 %		20 %		5 %	63 %	100 %
Haapala & Mertjärvi 1988	19			53 %	16 %	10 %	21 %	100 %

^aViranomaisiin lukeutuvat erityishuoltopiiriin, kunnan ja sosiaalitoimen viranomaiset.

^bLukuun sisältyvät viranomaiset sekä vanhemmat ja sukulaiset.

Kaikki ammatillista erityisopetusta saaneet asuivat pääsääntöisesti joko itsenäisesti tai vanhempien luona (ks. taulukot 5, 8 ja 11).

TAULUKKO 11. Ammatillista erityisopetusta saaneiden asumistilanne

Tutkimus	n	Itsenäisesti	Asuntolassa	Vanhem- pien luona	Muuten tai ei tietoa	Yhteensä
Kajaste 1981	22	32 %	14 %	55 %		101 %
Hiekka & Mannila 1986	202	26 %	13 %	47 %	14 %	100 %
Harju & Rinta 1988	82	38 %	1 %	55 %	6 %	100 %
Haapala & Mertjärvi 1988	30	33 %		50 %	17 %	100 %
Haapasalo 1993	103	7 %	13 %	80 %		100 %

4.2 Yhdysvaltalaiset tutkimukset

Hasazi, Gordon ja Roe (1985) tarkastelivat 301:n erityisopetusta saaneen nuoren elämäntilannetta koulun (high school) jälkeen. Nuorista 55 % oli palkkatyössä, 7 % teki töitä kotona, 3 % oli opiskelemassa ja samoin 3 % oli eläkkeellä. Virallisesti työttömänä oli 24 % ja 6 % oli ilman töitä muista syistä. Lähes kaikki työssä olleet olivat avoimilla työmarkkinoilla (99 %) ja tekivät työtä, jota ei oltu rahallisesti tuettu. Työssä olleista 83 % oli löytänyt työtä joko itse tai perheen ja sukulaisten avustuksella. Loput 17 % löysi työtä jonkin viranomaisen tai instituution avulla (kuten koulun tai työvoimaviranomaisten avulla). Työpaikan saanti helpottui mikäli nuori oli saanut jotakin ammatillista koulutusta tai oli työskennellyt kouluaikana. Miehet olivat 30 % useammin töissä kuin naiset. (Hasazi, Gordon & Roe 1985.)

Mithaug, Horiuchi ja Fanning (1985) selvittivät 234:n entisen erityisoppilaan elämäntilannetta vuonna 1982. Erityisoppilaat olivat päättäneet koulun (high school) vuosina 1978 ja 1979. Kehitysvammaisia vastanneista oli 37 %, muut olivat joko emotionaalisesti häiriintyneitä, fyysisesti vammautuneita tai heillä oli hahmotushäiriöitä. Vastaajat katsoivat, että kouluaijana vanhemmista ja sukulaisista (78 %) oli ollut eniten hyötyä tulevaisuuden suunnittelussa. Toiseksi hyödyllisimpiä olivat erityisopettajat (72 %). Puolet vastanneista ilmoitti ettei ollut saanut minkäänlaista jatkokoulutusta. Tutkimushetkellä 69 % oppilaista oli mukana työelämässä. Suurin osa (82 %) oli ollut vähintään yhdessä työpaikassa koulun päättymisen jälkeen. Työtä oli saanut itse 29 %, opettajan avulla 16 % ja 13 % ystävien avulla. Suurin osa vastaajista (64 %) asui kotona vanhempiensa tai huoltajansa luona. Ainoastaan 14 % asui itsenäisesti. Nuoret kokivat, että he tarvitsivat lisää ohjausta itsenäiseen elämiseen (68 %), tietoa erilaisista työpaikoista (71 %) ja apua soveltuvimman työn valinnassa (61 %). (Mithaug ym. 1985.)

Wehman, Kregel ja Seyfarth (1985) selvittivät 117:n eriasteisesti kehitysvammaisen työllisyystilannetta Virginiassa. Ainoastaan 12 % kehitysvammaisista työskenteli avoimilla työmarkkinoilla, 9,4 % oli suojatyössä ja 78,6 % työttöminä. Työssä olleista 25:stä 24 % oli saanut työtä koulun avulla, 12 % itsenäisesti, 12 %

vanhempien, 24 % sukulaisten ja ystävien avulla ja 40 % jonkin virkailijan tai ohjelman avulla. Suurimmaksi syyksi (55 %) työttömyyteen sanottiin, ettei seudulla ollut töitä. Valtaosa (95 %) ei ollut saanut koskaan apua Virginian työkomissiolta. (Wehman ym. 1985.)

Hasazi, Johnson, Hasazi, Gordon ja Hull (1989) tutkivat 133:n nuoren, 67:n vammaisen ja 66:n vammattoman nuoren elämäntilannetta. Vammaiset nuoret olivat kehitysvammaisia, oppimisvaikeuksista kärsiviä tai emotionaalisesti häiriintyneitä. Tutkimusjoukon tilannetta kartoitettiin kahteen otteeseen vuosina 1986 ja 1987. Vammaisista nuorista 67 % oli saanut ammatillista koulutusta, kun vammattomista nuorista vain 55 %. Vuonna 1986 vammattomista nuorista oli töissä 82 % ja vammaisista 63 %, vuonna 1987 vammattomista työskenteli 85 % ja vammaisista 62 %. Vuonna 1986 vammattomista naisista oli töissä 63 %, kun vammaisista vain 30 %. Vastaavat luvut vuonna 1987 olivat 71 % ja 23 %. Vammattomista miehistä vuonna 1986 työskenteli 88 % ja vammaisista 73 %, vuonna 1987 vammattomista miehistä 89 % oli työssä ja vammaisista 75 %. Miesten kohdalla erot eivät olleet tilastollisesti merkittäviä kuten naisten kohdalla. Molemmissa ryhmissä työpaikat oli yleensä hankittu omin avuin tai ystävien ja sukulaisten avustuksella. Vuonna 1987 vammaisista nuorista 61 % ja vammattomista nuorista 67 % oli hankkinut työpaikan näitä väyliä pitkin. Tutkimus osoitti myös sen, että nuori sai todennäköisemmin töitä, jos hän oli saanut jotakin ammatillista koulutusta tai hän oli työskennellyt kouluaikana sivutoimisesti. Vuonna 1986 vammaisista nuorista 92 % ja vammattomista nuorista 83 % asui ei-itsenäisesti ja vuonna 1987 vammaisista 75 % ja vammattomista nuorista 70 % asui edelleen ei-itsenäisesti. (Hasazi, Johnson, Hasazi, Gordon & Hull 1989.)

Haring ja Lowett (1990) selvittivät seurantatutkimuksella 129:n erityisopetusta saaneen vuosien 1983 ja 1985 välillä koulunsa päättäneiden (high school) opiskelijan tilannetta. Opiskelijat olivat kehitysvammaisia, monivammaisia tai heillä oli oppimisvaikeuksia. Kun suojatyö, työtoiminta ja valtion tukema työ otettiin lukuun mukaan, 48 % naisista ja 75 % miehistä oli mukana työelämässä. Kaiken kaikkiaan tutkimusjoukosta työskenteli 64 %. Kaikista tutkituista 42 % työskenteli suojatyössä tai työtoiminnassa. Vain 33 % työssäolleista työskenteli vapailla työmarkkinoilla.

Lievästi kehitysvammaisista ainoastaan 10 % ja keskiasteisesti kehitysvammaisista 7 % työskenteli vapailla työmarkkinoilla. Koulunsa päättäneistä 48 % sai töitä joko omatoimisesti tai perheen ja ystävien avulla. Koulun avustuksella töitä oli saanut 25 % ja samoin 25 % oli saanut töitä muiden viranomaisten avulla. Tutkituista 27 % oli saanut koulun jälkeen jotakin jatkokoulutusta, 7 % oli tutkimushetkellä koulutuksessa. Valtaosa tutkimukseen osallistuneista ei saanut minkäänlaisia tukitoimia yhteiskunnalta. Toisaalta kuitenkin suurin osa kehitysvammaisista sai eläkettä (SSI). Tutkituista 70 % asui edelleen vanhempiansa, huoltajansa tai sukulaistensa luona, 15 % ryhmäkodeissa, 12 % asui itsenäisesti ja 3 % laitoksissa. (Haring & Lowett 1990.)

Frank ja Sitlington (1993) kartoittivat vuonna 1985 valmistuneiden 322:n kehitysvammaisten elämäntilannetta kolme vuotta valmistumisen jälkeen. Tutkituista 66 % ei ollut saanut minkäänlaista jatko-opetusta peruskoulun (high school) jälkeen. Noin kolme neljästä oli työssä (72 %) ja 21 % oli työttömänä, 7 % työskenteli kotona tai oli opiskelemassa. Työelämässä mukana olleista noin 3/4 (73 %) työskenteli avoimilla työmarkkinoilla, joista noin puolet palvelualalla. Työssä olleista 62 % työskenteli täysipäiväisesti. Työssä olleista puolestaan 22 % työskenteli suojatusti ja 5 % oli suojatyössä. Kun opiskelijat olivat hankkineet töitä itse tai ystävien ja perheensä avulla, he yleisimmin työskentelivät avoimilla työmarkkinoilla (93 %). Jos taas työnhakukanavana oli käytetty yleistä toimistoa (public agency), työskentelivät he useammin (47 %) suojatussa työssä. Vastanneista 39 % sai rahallista avustusta vanhemmiltaan tai jonkinlaista sosiaalista tukea yhteiskunnalta (eläke). Nuorten asumisessa oli tapahtunut muutosta itsenäisempään suuntaan verrattaessa tilanteita vuosi ja kolme vuotta valmistumisen jälkeen. Vastanneista 38 % asui itsenäisesti kolmen vuoden kuluttua, kun vastaavasti vuosi valmistumisen jälkeen ainoastaan 21 %. Vanhempien tai muiden sukulaisten luona asui kolmantena vuonna 46 %, kun vuosi valmistumisen jälkeen 66 %. Asuntoloissa asui 8 %. Ainoastaan 22 % tutkimukseen osallistuneista oppilaista oli kyennyt itsenäisesti parantamaan asemaansa yhteiskunnassa vuoden ja kolmannen vuoden välillä. Tämä osoittaa sen, että kehitysvammaiset tarvitsevat tukea edetäkseen elämässä ja urallaan. (Frank & Sitlington 1993.)

Sitlington, Frank ja Carson (1993) tarkastelivat 142:n kehitysvammaisen elämäntilannetta vuosi koulusta (high school) valmistumisen jälkeen. Kehitysvammaisista 70 % ei ollut saanut minkäänlaista jatkokoulutusta koulun päätyttyä. Avoimilla työmarkkinoilla työskenteli 62 % tarkastelluista, suojatyössä oli 6 %, kotona 6 %, opiskelemissa 6 % ja työttömänä 21 %. Alhaisen vaatimustason (low-status) töissä työskenteli 2/3. Kehitysvammaisista 64 % työskenteli kokopäiväisesti. Töitä oli löytänyt itse 36 %, ystävien tai perheen avulla 48 %, koulun henkilökunnan avulla 3 % ja 8 % jonkin muun viranomaisen avulla. Tutkimus osoitti pienellä varauksella ammatillista koulutusta saaneiden kehitysvammaisten (71-79 %) työskentelevän useammin avoimilla työmarkkinoilla kuin kehitysvammaisten, joilla ei ollut ammatillista koulutusta (50 %). Kehitysvammaisista 68 % asui vanhempien luona, 25 % asui itsenäisesti ja 1% tuetusti. Omiin elinkustannuksiinsa ei osallistunut 28 % tarkastelluista, vähemmän kuin puolet niistä maksoi 37 % ja enemmän kuin puolet 8 %. Kokonaan omat elinkustannuksensa maksoi 27 % tutkituista. (Sitlington, Frank & Carson 1993.)

Benz, Yovanoff ja Doren (1997) havaitsivat tutkimuksessaan, että empiriaan perustuvat koulusta työelämään-projektit paransivat sekä vammaisten että vammattomien tuloja koulun jälkeen. Tutkimuksessa havaittiin myös, että vammaisella naisella oli kaikista pienin todennäköisyys työllistyä avoimille työmarkkinoille vuosi koulun lopettamisen jälkeen. Vain 40 % vammaisista naisista oli vuoden kuluttua töissä, kun taas vammaisista miehistä työskenteli 71 %. Vammattomista naisista työskenteli 60 % ja vammattomista miehistä 65 %. Mikäli vammaiset nuoret olivat menestyneet lukemisessa, kirjoittamisessa ja matematiikassa, olivat he kaksi tai kolme kertaa todennäköisemmin mukana työelämässä, kuin näissä aineissa heikosti menestyneet vammaiset nuoret. (Benz, Yovanoff & Doren 1997, 156-158.)

Yhteenvetoa Yhdysvaltalaisista tutkimuksista. Kehitysvammaisten mahdollisuudet sijoittua vapaille työmarkkinoille ovat parantuneet viime vuosina huomattavasti. Useilla ruokalaketjuilla, kuten Pizza Hutilla ja McDonaldsilla, on oppisopimusohjelma, jolla kehitysvammaisia koulutetaan työskentelemään keittiössä. Myös nk. 5-7 hengen työryhmissä (work groups) työskentely on

lisääntynyt Yhdysvalloissa. Töitä tehdään lähinnä puutarhoille, hotelliketjuille ja tavarataloille. Vapailta työmarkkinoilla työskenteleville kehitysvammaisille on maksettava samaa palkkaa kuin muillekin samaa työtä tekeville. (Väliahdet 1992, 59.)

Rusch ja Phelps (1987) esittävät artikkelissaan lukuja, joiden mukaan 67 % vammaisista amerikkalaisista (iältään 16-64 vuotiaita) eivät tee työtä. Jos vammaisen henkilö tekee töitä, hän työskentelee 75 % todennäköisyydellä osa-aikaisesti. (Rusch & Phelps 1987, 487.)

Referoitujen tutkimusten valossa kehitysvammaisten sijoittuminen avoimille työmarkkinoille oli Yhdysvalloissa yleistä (12-73 %), kun taas suojatyötä teki vain 2-31 % kehitysvammaisista (ks. taulukko 12). Koska pääsuuntana oli sijoittaa vammaiset henkilöt avoimille työmarkkinoille, olivat vastaavasti vammaisten työttömyysluvut korkeat.

TAULUKKO 12. Yhdysvaltalaisien tutkimusten mukainen työtilanne

Tutkimus	n	Avoimilla työmark.	Suoja-työssä	Työttömänä	Muualla tai ei tietoa	Yhteensä
Hasazi ym. 1985	301	53 %	2 %	24 %	21 %	100 %
Mithaug ym. 1985	234	69 % ^a			31 %	100 %
Wehman ym. 1985	117	12 %	10 %	79 %		100 %
Hasazi ym. 1989, 1986	67	63 % ^a			37 %	100 %
1987	67	62 % ^a			38 %	100 %
Haring & Lowett 1990	129	33 %	31 %	36 %		100 %
Frank & Sitlington 1993	322	73 %	27 %	21 %	7 %	100 %
Sitlington ym. 1993	142	62 %	6 %	21 %	11 %	100 %

^aTutkimuksessa ei ilmoitettu oliko työ tuettua vai työskentelivätko tutkitut avoimilla työmarkkinoilla

Itsenäisesti asuminen on USA:laisten vammaisten keskuudessa harvinaisempaa. Tutkimusten mukaan ainoastaan 20 % asui itsenäisesti, lukujen vaihdella 8-38 % välillä (ks. taulukko 13).

TAULUKKO 13. Yhdysvaltalaisien tutkimusten mukainen asumistilanne

Tutkimus	n	Itsenäisesti	Asuntolassa	Vanhempien luona	Muulla tavoin	Yhteensä
Mithaug ym. 1985	234	14 %		64 %	22 %	100 %
Hasazi ym. 1989,	1986	67	8 %	92 % ^a		100 %
	1987	67	25 %	75 % ^a		100 %
Haring & Lowett 1990	129	12 %	15 %	70 %	3 %	100 %
Frank & Sitlington 1993						
1 v valmistumisen jälkeen	322	21 %		66 %	13 %	100 %
3 v valmistumisen jälkeen	322	38 %	8 %	46 %	8 %	100 %
Sitlington ym. 1993	142	25 %		68 %	7 %	100 %

^aTutkimuksessa mainittiin näiden henkilöiden asuvan ei-itsenäisesti

4.3 Suomalaisen ja yhdysvaltalaisen tilanteen vertailua

Selkeimmät erot suomalaisen ja yhdysvaltalaisen yhteiskunnan välillä ovat työllistämisen menetelmissä. USA:ssa vammaiset pyritään sijoittamaan töihin avoimille työmarkkinoille samoilla ehdoilla kuin terveetkin kansalaiset. Suomessa taas kehitysvammaisten ensisijainen työpaikka on työkeskus ja nykyään yhä useammin avotyöpaikat. Suomessa kehitysvammaiset henkilöt pääsevät avoimille työmarkkinoille normaaliin palkkatyöhön hyvin harvoin.

Suomalaisessa yhteiskunnassa koulu panostaa huomattavasti enemmän oppilaidensa työllistymiseen. Yhdysvalloissa maansa mentaliteetin mukaisesti jokainen on oman onnensa seppä ja vammaisetkin henkilöt saavat yleisimmin töitä ystävien ja sukulaisten avulla tai itse hankkimalla.

Suomessa ollaan edistyneempiä itsenäisen asumisen suhteen. Yhdysvalloissa kotona asumisen luvut ovat huomattavasti korkeampia kuin meillä Suomessa.

5 TUTKIMUSONGELMAT

Suomessa on kartoitettu jonkin verran erityisammattikouluista valmistuneiden kehitysvammaisten myöhempiä elämänvaiheita; yhteiskuntaan integroitumista asumisen ja työnteon muodossa. Varsinaiseen siirtymäprosessiin on kuitenkin kiinnitetty hyvin vähän huomiota. Siirtymäprosessia on kyllä tutkittu, mutta nämä tutkimukset liittyvät peruskoulun päättymisen vaiheeseen. Tämän tutkimuksen tarkoituksena on kuvata siirtymäprosessia erityisammattikoulusta työelämään ja sopeutumista yhteiskuntaan. Jokaisen kehitysvammaisen opiskelijan siirtymäprosessi on yksilöllinen riippuen opiskelijan persoonallisuudesta, ammatista ja ennen kaikkea kunnan vammaispolitiikasta, jonne opiskelija koulun jälkeen sijoittuu.

Tutkimuksessa pyritään selvittämään kuinka erityisammattikoulun laitoshuollon opintolinjalta valmistunut 20-vuotias kehitysvammainen nuori työllistyi ja kuinka hän aloitti itsenäisemmän elämän koulun päätyttyä. Tutkimus nostaa esille yhden esimerkin aiemmin esiteltyjen työllistymismallien joukosta. Tutkimus selvittää millaisia sosiaalipoliittisia toimenpiteitä oppilaan kohdalla tehtiin koulun päättymisvaiheessa. Tarkastelun kohteena ovat erityisammattikoulun henkilökunnan ja kunnan vammaispalvelun työntekijöiden toimet. Tutkimuksessa selvitetään myös millaiseen työpaikkaan oppilas työllistyi ja millaisin edellytyksin. Edelleen pyritään selvittämään perheen asemaa ja vaikutusta siirtymäprosessissa. Lisäksi tutkimuksessa tarkastellaan yhteistyön muotoja ja toteutumista.

Tutkimusongelmia olivat:

- Marin elämän järjestyminen koulun päätyttyä (työhön sijoittuminen ja asuminen)
- Työelämään valmistelevat toimenpiteet (työharjoittelut)
- Koulun toimet siirtymäprosessissa (työpaikan hankkiminen)
- Kunnan toimet oppilaan hyväksi
- Sopeutuminen uuteen työpaikkaan
- Siirtymäprosessiin liittyneet tunteet
- Toimeentulo
- Tulevaisuudenvisiot.

Käytän tässä tutkimuksessa kehitysvammaisten työelämään sijoittumisesta käsitettä työllistyminen, koska termi on vakiintunut käyttöön myös Perttulan erityisammattikoulussa sekä alan kirjallisuudessa.

6 TUTKIMUKSEN SUORITTAMINEN

6.1 Tutkimukseen osallistujat

Tutkimuksessa seurataan kehitysvammaisten erityisammattikoulusta valmistuneen 20-vuotiaan Marin siirtymäprosessia erityisammattikoulun päättymisvaiheessa. Tutkimus on laadullinen tapaustutkimus siirtymäprosessista erityisammattikoulusta työelämään. Laadullisen tutkimuksen lähtökohtana on kuvata todellista elämää kokonaisvaltaisesti (Hirsjärvi ym. 1997, 161). Tapaustutkimus on yksityiskohtainen empiirinen tutkimus yhdestä asetelmasta, yhdestä yksilöstä tai tietystä yhdestä tapahtumasta luonnollisessa tilanteessa, sen omassa ympäristössä (Bogdan & Biklen 1992, 62; Syrjälä & Numminen 1988; Hirsjärvi ym. 1997, 130). Tapaustutkimusta käytetään, kun halutaan vastata kysymyksiin miten tai miksi (Yin 1984, 13). Tavoitteena on tyypillisimmin ilmiön kuvailu (Hirsjärvi ym. 1997, 130). Tapaustutkimus soveltuu tutkimusmenetelmäksi erityisen hyvin silloin, kun ollaan enemmän kiinnostuneita tapahtumien yksityiskohtaisista rakenteista kuin niiden yleisluonteesta ja jakaantumisista (Syrjälä, Ahonen, Syrjäläinen & Saari 1995, 12).

Tutkimus on tyypiltään tilannekohtainen analyysi, kuvaileva ja kartoittava tutkimus, realistinen kertomus sekä pitkittäistutkimus. Tilannekohtaisessa analyysissä tutkitaan tiettyä tapahtumaa kaikkien osallistujien näkökohdista katsoen (Bogdan & Biklen 1992, 65). Kuvailevassa tutkimuksessa kuvaillaan kokonaista ilmiötä sen oikeassa kontekstissä ja kysytään, miten tai minkälainen tietty asia on. Tutkimuksessa esitetään tarkkoja kuvauksia henkilöistä, tapahtumista ja tilanteista ja dokumentoidaan ilmiöistä niiden keskeisiä ja kiinnostavia piirteitä. (Yin 1993,5; Hirsjärvi ym. 1997, 122, 136.) Kartoittavassa tutkimuksessa katsotaan mitä tapahtuu ja selvitetään vähän tunnettuja ilmiöitä. Pitkittäistutkimusta käytetään esim. silloin, kun halutaan seurata jonkin asian kehittymistä tai halutaan katsoa kuinka asiat muuttuvat jonkun tietyn käsittelyn seurauksena ajankohdasta toiseen. (Hirsjärvi ym. 1997, 136, 177.) Tutkimus on myös idiografinen tutkimus, koska tutkimuksessa selvitetään yksittäistä tapahtumakulkua (Alasuutari 1994, 39).

Tutkimuskohteeksi Mari valikoitui ollessani Perttulan erityisammattikoulussa opintoihini liittyvässä työharjoittelussa. Keskustelin koulun apulaisrehtorin ja psykologin kanssa siitä millaista tutkimusta voisin tehdä liittyen työllistämiseen. Tutkimukseen osallistuvan oppilaan valintakriteereinä olivat, että oppilas valmistui keväällä 1997 ja, että hänellä oli mahdollisuudet päästä mukaan työelämään. Lisäksi hänellä oli oltava resursseja itsenäiseen asumiseen. Oppilaan piti olla myös asunut vanhempiensa luona ennen erityisammattikouluun tuloaan. Erityisammattikoulun psykologin kanssa päädyimme silloin 19-vuotiaaseen Mariin.

Mari on tutkittu WAISS-älykkyystestillä 1995. *Mari sijoittuu älykkyystason tutkimuksissa kokonaiskapasiteetiltaan lievästi kehitysvammaisen tasoisesti... Marilla ei ole mitään erityisiä visiomotoriikan tai motoriikan vaikeuksia. Myös omien toimintojen ohjaus ja suunnittelukyky sekä tarkkaavaisuuden perusprosessi on yleiseen tasoon nähden hyvin kehittynyt. Suorituspuolella Mari sijoittuu heikkolahjaisen tasoisesti. (Opettaja 3.4.1997, s. 5-6.) Yleisenä piirteenä lievästi kehitysvammaisille on oppimisen hitaus. Älykkyysosamäärä sijoittuu 60-80 välille. (Runas 1991, 66-67.)*

Ennen erityisammattikoulua Mari suoritti peruskoulunsa mukautetussa opetuksessa. Lisäksi Mari on suorittanut lievästi kehitysvammaisille tarkoitetun kansanopiston kotitalouspainotteisen erityislinjan. Erityisammattikoulussa Mari kävi ennen ammatillista linjaa vuoden mittaisen ammattiopintoihin valmentavan linjan (AVA), jonka jälkeen Marille suositeltiin hakeutumista laitoshuollon opintolinjalle, jonne hän myös tuli valituksi. Laitoshuollon opintolinja oli kaksivuotinen. Opetus sisälsi ammattiopetusta, työharjoittelua, yleissivistävää opetusta, liikuntaa ja itsenäistämisopetusta. Luonteeltaan opetus oli konkreettista. Tavoitteena oli ammatillinen, taitava suoritus. (Viitanen 1991a, 213-214.) Opiskeluajan Mari asui koulun asuntolassa.

Mari on kotoisin yli 15 000 asukkaan kunnasta Etelä-Suomen läänistä. Mari, hänen vanhempansa ja isosiskonsa asuivat omakotitalossa yhdessä kunnan taajamasta. Vanhemmat sekä isosisko kävivät kaikki työssä. Vanhemmat kuuluivat työväestöön.

6.2 Aineiston kerääminen

Ensimmäisen kerran otin yhteyttä Marin kotiin viikolla 6, vuonna 1997. Vanhemmat eivät olleet kotona, mutta keskustelin Marin kanssa ja hän lupautui osaltaan tutkimukseen. Seuraavalla viikolla tavoitin vanhemmat ja myös he lupautuivat osallistua tutkimukseen. Perttulan erityisammattikoulusta sain tutkimusluvan 14.3.1997. Tapasin perheen ensimmäisen kerran hiihtolomaviikolla (viikko 9), jolloin keskustelimme tutkimuksesta yleisesti.

Tutkimusmenetelmänä käytin puolistrukturoitua haastattelua eli teemahaastattelua, jossa haastattelun aihepiirit eli teema-alueet ovat ennakkoon tiedossa, mutta kysymysten tarkka järjestys ja muoto puuttuvat (Hirsjärvi & Hurme 1988, 36; Hirsjärvi ym. 1997, 161). Teema-alueita haastatteluissa olivat: Perttulan erityisammattikoulu, koulun toimet, työharjoittelut, työhön siirtyminen, työnteko ja työpaikka, asuminen, kunnan palvelut, vapaa-aika ja tulevaisuus. Haastattelu soveltui tutkimukseen menetelmäksi hyvin, koska pyrin selvittämään siirtymäprosessiin osallistuneiden ihmisten tuntemuksia. Haastattelu sopii menetelmäksi silloin, kun halutaan saada esiin sellaisia asioita, joita ei voida suoraan havainnoida (Patton 1990, 278). Edelleen haastattelemalla saadaan tietoja vähän kartoitetusta, tuntemattomasta alueesta (Hirsjärvi ym. 1997, 201).

Haastattelumenetelmän valintaa kehitysvammaisten kohdalla on perusteltu luotettavuudella. Haastattelija kykenee kontrolloimaan ja varmistamaan, että haastateltava on ymmärtänyt kysymyksen. Haastattelijan ollessa henkilökohtaisessa kontaktissa, hänen on myös mahdollista saada tuntumaa haastateltavan elinympäristöön ja sitä kautta syvemmin ymmärtää annettuja vastauksia. (Korhonen & Matikka 1991, 21.)

Keväällä 1997 haastattelin Maria ja hänen vanhempiaan kaksi kertaa (6.4. ja 25.4.). Marin opettajaa ja ohjaajaa, jotka vastasivat Marin opetuksesta viimeisen lukukauden aikana, haastattelin ensimmäisen kerran 3.4. ja opettajaa lisäksi 28.5. Marin entistä opettajaa, joka oli vastannut Marin opetuksesta kolme ensimmäistä lukukautta, haastattelin 9.4. ja Marin asuntolanohjaajaa 3.4.1997.

Loput haastattelut suoritin syksyn 1997 aikana seuraavasti: vanhemmat 15.8., Mari 15.8., kunnan avotyötoiminnanohjaaja 21.11. ja työntajanedustajat 1.12.1997. Haastattelut päätin 5.12., jolloin haastattelin vielä kerran Maria ja hänen vanhempiaan. Kaikkiaan suoritin haastatteluja 13 kappaletta. Haastattelut tehtiin Marin ja hänen perheen kohdalla heidän kotonaan ja muiden haastateltavien kohdalla heidän työpaikoillaan. Haastattelut suoritettiin rauhallisessa ympäristössä ilman kiirettä.

Nauhoitin kaikki haastattelut, kysyttyäni ensin luvan asianosaisilta. Vanhempien kohdalla käytin parihaastattelua ja työntajanedustajien kohdalla ryhmähaastattelua, koska kaikki työpaikan kolme työntekijää osallistuivat keskusteluun. Muut haastattelut olivat yksilöhaastatteluja. Nauhoitetut haastattelut purin kirjoitettuun muotoon sanasta sanaan siten, että puhekielinen ilmaisumuoto säilyi tekstissä. Litteroimatta jätin ainoastaan muutamia täysin epäolennaisia osia, taukojen pituudet ja erilaiset äännähtelyt. Litteroinnit olivat valmiita elokuussa 1998. Kaikkiaan haastattelumateriaalia kertyi 10 tuntia ja 15 minuuttia. Yksittäisen haastattelun pituus vaihteli 50-90 minuutin välillä. Litteroitua tekstiä tuli yhteensä 200 sivua.

6.3 Aineiston analysointi

Keräsin ensin aineiston kokonaisuudessaan ja vasta sitten ryhdyin analysoimaan. Aluksi luin kaikki haastattelut läpi. Toisella lukukerralla merkitsin haastattelujen marginaaleihin kullekin ajatukselle tai aiheelle koodin. Näiden koodien pohjalta laadin teemalistan, johon kunkin teeman alle merkitsin kenen haastattelusta oli kyse ja miltä sivulta löytyivät kuhunkin teemaan liittyvät kohdat (ks. liite 1). Näitä teemoja yhdistelemällä syntyivät tutkimuksen empiirisen osan otsikot ja kappaleet. Laatimani teemalista vastasi Hirsjärven (1988, 111) teema-aluekortteja. Bogdanin ja Biklenin (1992) koodaustapojen mukaan tekemäni koodaus muistutti lähinnä prosessikoodausta, jossa sanat ja lauseet koodataan tapahtumiksi, jotka tapahtuvat ajan myötä. Tyypilliset prosessikoodit osittavat ajanjaksoja, vaiheita, tapahtumia,

askelmia, uria ja kronologisia järjestyksiä sekä avainkohtia järjestyksessä, kuten siirtymissä. Prosessikoodausta käytetään yleisesti elämänhistorioiden järjestämisessä sekä organisatorisissa tapaustutkimuksissa. (Bogdan & Biklen 1992, 169.) Tutkimuksen lopullinen raportointi on rikasta kuvailua. Rikasta kuvailua voidaan pitää myös uskottavuuden ja luotettavuuden mittana.

6.4 Tutkimuksen luotettavuus

Lincolnin ja Guban (1985) mukaan laadullisen tutkimuksen luotettavuuskriteerejä ovat vastaavuus ja siirrettävyys. Vastaavuus saavutetaan, kun tutkija on kentällä tarpeeksi kauan, hän havainnoi jatkuvasti, trianguloi, saa vertaispalautetta, analysoi kielteiset havainnot ja kun osallistujat tarkastavat tutkimuksen. Siirrettävyyttä parantaa puolestaan rikas kuvailu. (Lincoln & Guba 1985, 298-331.)

Siirrettävyydellä tarkoitetaan sitä, kuinka hyvin saadut tulokset ovat siirrettävissä toiseen kontekstiin; vastaavatko uuden ympäristön olosuhteet tutkittuja (Tynjälä 1991, 390). Tämä tutkimus, tapaustutkimuksen mukaisesti, esittää ainoastaan yhden esimerkin siitä kuinka työllistäminen tapahtui. Tapausta ei ole syytä lähteä yleistämään, koska jokaisella työllistämiseen osallistuvalla henkilöllä on oma tapansa toimia. Myös kunnilla on erilaiset tavat hoitaa kehitysvammaisten työllistämistä. Lisäksi Mari on oma persoonallinen yksilönsä; toiset oppilaat ovat erilaisia ja heidän sijoittamisen Marin työpaikalle ei välttämättä olisi sujunut niin luontevasti kuin iloisen Marin.

Pyrin tutkimuksessani varmistamaan tietojen oikeellisuuden haastattelemalla kaikkia Marin siirtymäprosessissa mukana olleita henkilöitä. Tätä tutkimuksen luotettavuuden varmistamismenetelmää kutsutaan triangulaatioksi. Triangulaatiossa käytetään useita erilaisia menetelmiä. Haastattelututkimuksessa se voi esimerkiksi tarkoittaa sitä, että haastatellaan sekä potilasta että lääkäriä, jotta saadaan selville molempien näkökulma asiasta. (Tynjälä 1991, 392-393.) Haastattelijasta johtuvat virheet minimoin suorittamalla itse kaikki haastattelut. Myös tutkijan oma

kokemuksiin perustuva käsitys tulosten ja todellisuuden vastaavuudesta on merkittävä luotettavuuden mittari (Hirsjärvi & Hurme 1988, 130).

Jotta tutkija voisi päästä sisälle tutkimusaineistonsa, tulisi hänen käyttää riittävästi aikaa tutustuakseen tutkimuksen ympäristöön ja tutkittaviin henkilöihin. Kenttätyötä on jatkettava myös tarpeeksi pitkään. (Tynjälä 1991, 393.) Itse olin opintoihini liittyvässä harjoittelussa kyseisessä erityisammattikoulussa, jolloin tutustuin erityisammattikouluun työympäristönä ja sen työllistämismenetelmiin. Tutkittaviin henkilöihin tutustuminen jäi vähemmälle, koska haastateltavia ihmisiä oli useita. Perheen luona vierailin neljä kertaa ja lisäksi olen tavannut heitä tutkimuksenteon ulkopuolella useaan kertaan. Seuranta-aika oli kokonaisuudessaan 8 kuukautta (huhtikuusta joulukuuhun 1997), joka antaa loogisen kuvan siitä mitä todella tapahtui siirtymäprosessin aikana.

Tutkija vaikuttaa havainnoitavaan ilmiöön läsnäolollaan (Bogdan & Biklen 1992, 47). Koska en ollut mukana itse tutkittavien tapahtumien tapahtuessa, uskon, ettei tutkimuksenteolla ollut minkäänlaista vaikutusta Marin työllistymiseen. Myös Marin opettaja vakuutti kysyessäni, ettei tutkimuksella ollut merkitystä tehtyihin toimenpiteisiin: *Mun täytyy sanoa et en mä oo sitä ajatellu siltä kannalta (tutkimuksen teon), en ole, et nää on menny omia teitänsä, jos on ollu tutkimusta taikka ei... (Opettaja 28.5.1997, s.9, r.24-25).*

6.4.1 Validiteetti

Validiteetillä tarkoitetaan yleensä tieteellisten löydösten tarkkuutta, ts. sitä missä määrin tutkimuksessa tehdyt johtopäätökset vastaavat todellisuutta, josta ne on saatu (Syrjälä & Numminen 1988, 136). Laadullisen tutkimuksen validius perustuu tutkimusprosessin yksityiskohtaiseen kuvaukseen (Grönfors 1982, 178).

Konstruktiivista validiteettia voi parantaa käyttämällä useita lähteitä, sekä tarkistuttamalla tutkimuksen luonnos tutkimukseen osallistuneilla (Yin 1984, 36-38; 1993, 39-40). Kun tutkimuksessa käytetään useampaa tiedonhankintamenetelmää,

tulee saadusta tiedosta vakuuttavampaa ja tarkempaa (Yin 1984, 91). Tutkimuksessa haastattelin useampaa ihmistä, jotta asioiden oikea kulku varmistui. Käytin myös muutamia virallisia asiakirjoja varmistuakseni tietojen oikeellisuudesta (Marin päästötodistus, kunnan perusteet työosuusrahan maksamiselle). Esittelin lähes valmiin tutkimuksen tulokset tutkimukseen osallistuneille, jolloin he varmistivat tietojen oikeellisuuden.

Sisäisessä validiteetissa on kyse siitä, missä määrin tutkimusraportti vastaa osallistujien näkemyksiä ja heidän määritelmiään tutkitusta tilanteesta (Syrjälä & Numminen 1988, 136). Myös sisäistä validiteettia vahvistin antamalla lähes valmiin tutkimuksen luettavaksi haastattelemilleni henkilöille. Varautumalla tarpeeksi useaan kysymykseen ja riittäviin lisäkysymyksiin kultakin teema-alueelta voi varmistaa menetelmän sisältövalidiuden (Hirsjärvi & Hurme 1988, 129). Haastattelun aikana kysyin tarkentavia kysymyksiä ja tarvittaessa palasin epäselviin kohtiin seuraavissa haastatteluissa.

Ulkoinen validiteetti on aina ollut tapaustutkimuksen kompastuskiviä; eli voiko saatuja tuloksia yleistää laajempaan perusjoukkoon? Tapaustutkimuksen kriitikot toteavat, että yksi tapaus luo heikot yleistämisen mahdollisuudet. Yhdestä tapauksesta luotua teoriaa tulisikin testata useampaan kertaan, jotta voitaisiin varmistua siitä, voiko yksittäisen tapauksen tuloksia yleistää. (Yin 1984, 38-40.) Haastattelututkimus on ulkoisesti validia silloin, kun haastateltava antaa totuudenmukaisia tietoja kyseisistä asioista. Tavallisin tapa tarkistaa tämä on vertailla eri haastateltavilta saatuja tietoja toisiinsa. (Grönfors 1982, 174.) Juuri näin tein tutkimuksessani. Tapauksen kokonaisvaltainen ymmärtäminen on kuitenkin tärkeämpää kuin yleistäminen (Syrjälä & Numminen 1988, 175). Tätä tutkimusta ei ole tarkoitettu suoranaisesti yleistettäväksi, vaan se esittää yhden esimerkin siitä, kuinka työllistymistä ja yhteiskuntaan sijoittumista tapahtui erityisammattikoulun jälkeen.

6.4.2 Reliabiliteetti

Reliabiliteetillä tarkoitetaan sitä, että toiset tutkijat saavuttaisivat samat tulokset, jos he seuraisivat tehtyä tutkimusta kirjaimellisesti ja tutkisivat uudelleen saman tapauksen (Yin 1984, 40). Tätä reliabiliteettia kutsutaan usein myös ulkoiseksi reliabiliteetiksi (Syrjälä & Numminen 1988, 143). Ulkoista reliabiliteettia pyrin lisäämään tarkalla tutkimuksen etenemisen raportoinnilla. Lisäksi litteroin haastateltavien puheet sanatarkasti.

Reliabiliteettia voi myös parantaa käyttämällä virallisia ja tarkkoja tutkimusmenetelmiä (Grönfors 1982, 176; Yin 1993, 40). Tutkimuksessani käytin teemahaastattelun menetelmää. Kerätyllä aineistolla on reliabiliteettia silloin, kun se ei sisällä ristiriitaisuuksia. Haastattelututkimuksessa voidaan samaa asiaa kysyä eri muodoissa samassa haastattelutilanteessa, tai uusintahaastattelussa samoja asioita voidaan kerrata ja näin saatuja tuloksia verrataan keskenään. (Grönfors 1982, 175-176.) Ennen seuraavaa haastattelua luin läpi kaikki edelliset haastattelut, jolloin pystyin tarkentamaan epäselviksi jääneitä kohtia ja kohdentamaan kysymykset niille aihealueille, joista tarvitsin enemmän tietoja.

Reliabiliteettia eli tulosten pysyvyyttä ei voida laadullisessa tutkimuksessa täysin saavuttaa (Tynjälä 1991, 391.) Haastattelu on kahden ihmisen välinen komplisoitu, sosiaalinen prosessi, joka ei ole koskaan täysin toistettavissa (Syrjälä & Numminen 1988, 97). Reliabiliteettia heikentävät sekä tutkijasta (esim. haastattelutekniikan oppiminen), tutkittavasta ympäristöstä tai itse tutkittavasta ilmiöstä johtuvat seikat. Vaihtelua saattavat aiheuttaa erilaiset ulkoiset tekijät, sekä tutkimuksesta että itse ilmiöstä johtuvat tekijät. (Tynjälä 1991, 391.)

7 TULOKSET

Perttulan erityisammattikoulun tavoitteena on etsiä oppilailleen työpaikka ennen koulun loppumista. Työpaikan etsimisestä vastaa lähinnä ammattiopettaja. Marin opettaja vaihtui viimeiseksi lukukaudeksi ja työpaikan etsiminen jäi aivan viime tinkaankin. Opettaja sanoikin, että hänen olisi tullut aloittaa aikaisemmin yhteyksienotto oppilaiden kotikuntiin, koska esimerkiksi Mari ei ollut lainkaan kotikuntansa kirjoilla. *Niin paljo aikasemmin, tavallaan se työ ois pitänyt tehdä jo vuosi sitte (Opettaja 28.5.1997, s.12, r.12-13).*

7.1 Harjoittelupaikan hankkiminen

Marin opettaja aloitti Marin työllistymisasioiden järjestelyn huhtikuussa 1997. Opettaja ryhtyi etsimään Marille harjoittelupaikkaa vanhusten palvelutalosta Marin kotikunnasta Laajalahdelta (nimi muutettu). Työllistymispaikan etsiminen perustui aikaisempiin koulutuksenaikaisiin harjoitteluihin. Laitoshuollon opintolinjalla oli tavoitteena, että kaikki oppilaat kävisivät koulutuksen aikana harjoittelemassa puhtaassa laitossiivouksessa, lastenpäivähoidossa ja vanhustyössä. Näiden kolmen vaihtoehdon väliltä pyrittiin valitsemaan kullekin opiskelijalle soveltuvin ala.

Ensimmäisen työharjoittelun Mari suoritti kotikuntansa päiväkodissa ensimmäisen lukuvuoden keväällä. Marin ammatillinen kuva jäi siellä hänelle itselleen hieman epäselväksi, joten päiväkotia ei katsottu parhaaksi mahdolliseksi työllistymiskohteeksi muuten niin lapsirakkaalle Marille: *Pikkuisen siinä on niinku päiväkodeissa on justiin se, että opetella se työntekijän rooli eikä mennä lapsen rooliin ja tulla lisähoidettavaks siellä (Entinen opettaja 9.4.1997, s.4, r.20-21).*

Toisen harjoittelun, kliinisen siivousharjoittelun, Mari suoritti kotipaikkakuntansa tehtaassa. Harjoittelu kesti neljä viikkoa ja se sijoittui toisen lukuvuoden syksylle. Tehdassiivous sujui Marilta mukavasti, mutta luonteeltaan avoimen Marin olisi mukavampi tehdä ihmisläheisempää työtä: *En määhän tätä pelkästään et*

pelkästään Mari siivois päivät pitkät ei ehkä se, koska Mari on aika ilonen ja ihmisystävällinen ja tämmönen avoin tyyppi, niin sopis just tällane vanhusten kanssa tai lasten kanssa (Harjoittelun ohjaaja 3.4.1997, s.3, r.11-14).

Pidemmän päälle Mari saattaisi myös kyllästyä pelkkään siivoustyöhön: Et se ois pikkasen ihmisten kanssa, ettei ihan just näiden tehtaan siivoominen, mä luulen et se ei - kyllästyis siihen. Voin olla väärässäki, mut tämmönen mielikuva mulla siitä on. (Harjoittelunohjaaja 3.4.1997, s.4, r.33-35.)

Mari itse oli sitä mieltä, ettei kykenisi tekemään siivoustyötä kyseisessä tehtaassa: Niinku tehtaallaki et mä en pysty.. Siel oli ällöttävä pöly ku se tuli sinne ku se ei oikeen oo hyväks mulle astman takia, eikä allergian, et mä olin aina ihan tukossa. (Mari 5.12.1997 s.4, r.10-14.)

Kolmannen harjoittelun (5.3.-10.4.1997, kaksi päivää viikossa) Mari suoritti opiskelupaikkakunnan palvelutalossa, missä hän avusti vanhuksia, siivosi ja laittoi ruokia tarjolle. Mari viihtyi palvelutaloharjoittelussa harjoittelunohjaajan mukaan hyvin: Ja tuntuu viihtyvän, et just eilen mä kävin kattoon Maria niin tuntuu tosiaan viihtyvän. Oli kun aurinko... Se oikein loisti ja silmät säkenöi. Hän tykkää olla täällä. (Harjoittelunohjaaja 3.4.1997, s.3, r.30-32.)

Myös Mari itse huomasi, että vanhusten parissa tehtävä työ soveltui hänelle paremmin: Mun mielestä vanhuksset on ihanempia, mul ei oo semmosta pitkäjännitteisyyttä niinku lasten kanssa, joo pinna palaa (Mari 5.12.1997 s.4 r.25-26).

Aikaisempien harjoittelukokemusten perusteella Marin opettajalle ja harjoittelunohjaajalle muodostui kuva Marin soveltuvuudesta monipuoliseen vanhusten parissa tehtävään työhön: Ehkä kuitenkin vielä enemmän niitten vanhusten kanssa ku lasten kanssa. Sä voit hyvinki kuvitella et Mari tykkäis leikkii pikkulasten kanssa ja se ois ihan mukana ihan täysin, mutta jaksaisko se kauan, et se on toinen juttu, mutta vanhustyötä se jaksais vähä pidempään. (Harjoittelunohjaaja 3.4.1997, s.9, r.8-14.)

Myös Marin entisen opettajan mielestä Mari soveltui parhaiten ihmisläheiseen työhön: Marin kohdalla on justiin kuvittelen ja ajattelen, että tota hän sijoittuis semmoseen ihmisläheiseen työhön, missä ei missään tapauksessa puhtaaseen

laitosiivoukseen vaan vaan missä hän toisiaan pystyis tätä tämmöstä sosiaalisuuttaan hyödyntämään (Entinen opettaja 9.4.1997, s.6 r.12-15).

Vanhustyö sopi Marille parhaiten tähän elämän vaiheeseen: *Mutta justiin ku aattelee Maria täs vaihees, ku hän on kuitenkin niinku aika nuori ja ja aikuisuuteen niinku kasvamassa, niin vois olla et tota se kypsymsvaihe vois tapahtua vanhuspuolella ja ja sitte myöhemmin siirtyis lapsipuolelle (Entinen opettaja 9.4.1997, s.11 r.8-11).*

Opettaja soitti Laajalahdella sijaitsevaan vanhustenpalvelutaloon ja kyseli Marille työharjoittelupaikkaa. Samalla hän heitti ajatuksen ilmaan, josko harjoittelupaikasta voisi tulla Marille myös pysyvämpi työpaikka.

Puhelimeen vastannut palvelutalontyöntekijä ei suoralta kädeltä uskaltanut luvata Marille harjoittelupaikkaa, kuten yleensä oli ollut tapana. Kaikki palvelutalon kolme työntekijää neuvottelivat mitä he vastaisivat. Tuohon aikaan työ palvelutalossa oli hyvin stressaavaa, koska talossa oli useita huonokuntoisia vanhuksia. Pitkään mietitytti myös kannattaako Maria ottaa edes harjoitteluun, jos he eivät kykene tarjoamaan Marille pysyvämpää työpaikkaa: *Ja kun ne tavallaan kytki se silleen jo siihen ensimmäiseen puhelinsoitossa, että sitten olis mahdollisuus, että pitäis tavallaan jostain löytyä mahdollisuus työhön, niin niinkun tavallaan et jos heti torjutaan et työhön ei ainakaan oteta, niin eihän se kannata tulla tänne harjottelemaan, kun koulu loppuu keväällä ja, kun ei oo löytyny vielä kahden vuoden aikana sitä paikkaa... työpaikka (Työntekijä B. 1.12.1997, s.5-6, r.33-3).*

Palvelutalon henkilökunta päätti kuitenkin ottaa Marin työharjoitteluun. Lopulliseen päätökseen vaikuttivat myös lehtijutut, joiden mukaan kehitysvammaisista tulee hyviä ja tunnollisia työntekijöitä, kun heille opettaa jonkin yksittäisen työn. Henkilökunnan toiveena oli saada Marista pysyvä työntekijä, joka pidemmällä tähtäimellä helpottaisi heidän työpaineitaan, vaikka Marin ohjaaminen teettäisikin myös lisätyötä: *Et eihän se oo silleen pelkästään et se on pelkkää apuvoimaa (Työntekijä A. 1.12.1997, s.5, r.31).*

Opettaja ja Mari kävivät vierailulla palvelutalossa 21.4.1997. Opettajan toiveista huolimatta palvelutalon henkilökunnasta ei ollut paikalla kuin yksi henkilö, jolle opettaja sai kertoa mistä Marin harjoittelussa ja mahdollisessa tulevassa työssä oli kysymys. Mari aloitti viikon päästä, 28.4.1997, työharjoittelun palvelutalossa. Marin työaika oli kuusi tuntia päivässä, klo 7-13. Marin harjoittelunohjaaja kävi ohjaamassa Maria harjoittelupaikalla ja muutenkin palvelutaloon pidettiin koulun puolesta puhelimitse yhteyttä. Tässä vaiheessa palvelutalon henkilökunta ei rohjennut ottaa yhteyttä koululle, kun he olisivat kaivanneet apua Marin ohjaamisessa. Mari piti harjoittelupaikastaan ja hän viihtyi siellä. Ennen harjoittelun päättymistä opettaja meni harjoittelupaikalle neuvottelemaan jatkotoimista. Palvelutalon henkilökunta koki epäonnistuneensa Marin ohjaamisessa. Henkilökunta ei ollut havainnut kuinka paljon Mari todellisuudessa tarvitsikin apua ja ohjausta. Työntekijät olisivat kaivanneet alussa enemmän tietoa Marista ja siitä kuinka häntä olisi pitänyt ohjata. *Se meni ihan mönkään se harjoittelu ku ei me kato osattu olla Marin kans niin ku ois pitäny, et Marilla meni tavallaan ihan hukkaan se aika mikä se oli täällä. Me kuviteltiin et kylhän me nyt yhden Marin kanssa täällä... ja sit vasta viimesellä viikolla (harjoittelun) päästiin kärryille, et kaikki asiat onkin hukassa. (Työntekijä A. 1.12.1997, s.4, r.9-19.)*

Kaiken kaikkiaan palvelutalon työntekijät olisivat kaivanneet enemmän ohjausta Perttulan taholta Marin harjoittelun aikana. Perttulan henkilökunta tiesi millaista oppia Mari oli saanut ja mitkä olivat hänen rajoituksensa. Perttulassa oli myös tieto ja taito siitä, kuinka kehitysvammaisia tulisi ohjata. *Kyl me niin yksin jäätiin, eikä ymmärretty kyl mihin mitä me oltiin tekemässä (Työntekijä A. 1.12.1997, s.7, r.30-31).*

Palvelutalon henkilökunta halusi antaa Marille uuden mahdollisuuden yrittää: *Sit me pyydettiin lisäatkoo vaan Marille sitä harjoitteluaikaa, ku me kuitenkin Marista ihmisenä tykättiin ja haluttiin antaa sille mahdollisuus vielä yrittää (Työntekijä A. 1.12.1997, s.4, r.22-24).*

Et se harjoitteluaika meni mönkään ni meille tuli hirveen paha mieli... et meidän täytyy antaa Marille toinen mahdollisuus tavallaan näyttää mihin hän pystyy, kun se

johtu meistä, me ei osattu ohjata häntä oikein. (Työntekijä A. 1.12.1997, s.6, r.15-22.)

Mari oli työharjoittelussa palvelutalossa 28.4-23.5.1997.

7.2 Pysyvemmän työpaikan hankkiminen

Harjoittelupaikan selvittyä opettaja ryhtyi selvittämään millaisia palveluja Marin kotikunta voisi tarjota Marille. Marille oli löydettävä tukihenkilö, joka ryhtyisi hoitamaan hänen asioita koulun päätyttyä: *Kuka on se ihminen, joka sitten alkaa ottamaan Marin asiat hoitaakseen koulun jälkee? (Opettaja 3.4.1997, s.7, r.7-9)*

Siihen pyritään kyllä, että että löytyy ne tuki-ihmiset ja ne ei jää sitten yksin (Opettaja 3.4.1997, s.8, r.31-32).

Kotikunnan avotyötoiminnanohjaajasta muodostui se henkilö, joka otti hoitaakseen Marin asiat. Kunnan yhteyshenkilö löytyi soittamalla kuntaan ja tiedustelemalla henkilöä, joka hoitaa kunnan vammaisasiota.

22.5.1997 pidettiin iso palaveri, johon osallistuivat Marin kotikunnasta kolme työntekijää (kehitysvammahuollon vs. johtaja, avotyötoiminnanohjaaja, kuntoutusohjaaja), palvelutalon kolme hoitajaa, koululta opettaja ja sosiaalityöntekijä sekä Marin isä. Opettaja oli hyvin tyytyväinen, että palaveriin saatiin paikalle kaikki ihmiset, joita Marin tulevaisuus koski. Palaverissä keskusteltiin siitä, kuinka Marilla oli mennyt palvelutalossa, kuinka häntä tulisi ohjata sekä todettiin, että Perttulasta saa edelleen apua ohjaukseen. Palaverissa päätettiin, että Mari aloittaa työt palvelutalossa kesäloman jälkeen 4.8.1997. Mitään ikuista sijoituspäätöstä palaverissa ei tehty, vaan sovittiin, että Mari saa jatkaa palvelutalossa niin kauan kuin on tarpeen. Työ alkoi kolmen kuukauden koeajalla. Koeaika asetettiin, jotta nähtäisiin sopeutuuko Mari töihin. Palvelutalon henkilökunta ei myöskään heti uskaltanut luvata Marille pysyvää työpaikkaa, koska alku oli ollut heidän kannaltaan epäonnistunut; hoitajat halusivat nähdä osaisivatko he nyt ohjata Maria. Avotyötoiminnanohjaajan sairastumisen vuoksi aloittaminen kuitenkin lykkäytyi ja

Mari pääsi aloittamaan työt 12.8.1997. Avotyötoiminnanohjaaja oli Marin mukana palvelutalossa ensimmäisen työviikon.

Koeajan päätyttyä 15.11.1997 Mari sai jäädä palvelutaloon töihin, ilman sen kummempia päätöksiä: *Ei oo tehty mitään päätöksiä, paitsi me ollan keskenämme päätetty automaattisesti Mari saa jäädä ja jää yhdeks työntekijäks meille (Työntekijä A. 1.12.1997, s.8, r.32-33).*

Marin työhönsijoittumiseen tunnuttiin olevan tyytyväisiä: *Kyl tää on mun mielestä ollu ihan hyvä ratkasu (Marin äiti 15.8.1997, s.13, r.19-20).*

Ne sanoivat siellä, että he haluaa Marin töihin, must se oli aivan upeeta (Opettaja 28.5.1997, s.2, r.26-27).

Työpaikan etsimisen suhteen vanhemmat luottivat täysin koulun henkilökunnan ammattitaitoon: *Et heillä (koulun henkilökunnalla) on kokemus siellä takana, mehän ollaan ihan vihreitä siinä mielessä, me on haettu omaa ammattia vaan (Marin isä 6.4.1997, s.11, r.21-22).*

Jos koulu ei olisi järjestänyt Marille työpaikkaa, vanhemmat uskoivat Marin olevan työvoimatoimiston asiakkaana: *Sit oltais työvoimatoimistossa oltu työnhaussa... Ei siinä käsittääkseni muuta vaihtoehtoo, ellei en mä tiedä oiskohan tuolla lautakunnan puolelta, ois ne ohjannu sieltä sitte. (Marin isä 15.8.1997, s.12, r.27-33.)*

Kyl mä luulen melkein et sieltä ois tullu et pitäkää kotonanne (Marin äiti 15.8.1997, s.13, r.3).

Mari teki työtä ollen kuntansa kehitysvammahuollon kirjoilla, koska kunnassa ei ole enää työkeskusta. Kunnan suojatyöpalvelu lakkautettiin, kun toiminta myytiin puhtaasti liiketoimintaan keskittyvälle yritykselle. Tämän muutoksen myötä Marin kotikunnassa ryhdyttiin voimakkaasti kehittämään avotyötoimintaa. Kunnan toisena vaihtoehtona oli toimintakeskus, mutta sinne sijoittuvat yleensä hieman heikommitasoiset. Töitä voi hakea myös suoraan työvoimatoimistosta. Maria ei ole tarjottu työvoimatoimistoon työnhakijaksi, vaan hänelle haettiin eläkepäätös koulun toimesta.

Työpaikan järjestettyä ja tukihenkilön löydyttyä opettaja katsoi, että koulu oli tehtävänsä suorittanut: *Koulu on tehnyt tämän tehtävänsä siinä mielessä, että nämä harjottelut on läpikäyty ja saatu nää Marin jatkoasiat sitä kautta järjestymään, et hän pääsee oman kunnan kunnan juttuihin sitte mukaan. Perttula ei sitte 31.5. jälkeen Marin asioita hoida... hän on sitte X kunnan asiakas. (Opettaja 28.5, s.3, r.25-28.)*

Epävarmuutta vanhemmille aiheutti, ettei Marin työskentelystä palvelutalossa oltu tehty mitään työsopimusta, jolloin oli työn jatkuvuus oli epäselvää.

7.3 Työnteko

Vanhusten palvelutalo oli kymmenenpaikkainen, säätiöpohjainen, vanhuksille ja vammaisille tarkoitettu palvelutalo. Kunta oli säätiön suurin omistaja. Talossa oli kymmenen 40 neliön asuntoa. Aukkaat saivat talon puolesta ruuat ja puhtauspalvelun (siivoukset, pyykit ja pesetus). Henkilökunta oli paikalla klo 7-21, muulloin toimivat turvapuhelimet. Talon kolmen työntekijän toimeenkuvaan kuuluivat kaikki hoitotyön ja siivouksen välillä. Kaikki työntekijät toimivat Marin ohjaajina jo senkin vuoksi, että he tekivät vuorotyötä ja Mari oli paikalla vain arkipäivisin. Työntekijöiden aiemmat kokemukset kehitysvammaisista rajoittuivat lähinnä yhteen kehitysvammaiseen asukkaaseen. Työntekijöillä ei ollut aikaisempaa tietoa Perttulan erityisammattikoulusta, mutta Marin myötä he menivät koulutukseen sinne. Koulutus sisälsi mm. kehitysvammaisten ohjaamista.

Marin työaika oli neljä ja puoli tuntia päivässä ja hänen toimeenkuvaansa kuuluivat klo 8.30 töihin tullessa aamupalatiskin hoitaminen sekä ruokasalin ja keittiön siisteydestä huolehtiminen. Tämän jälkeen hänellä oli joka päivä jokin vaihtuva työ, kuten vessojen siivoaminen, tuulikaappien imurointi, kalusteiden pyyhkiminen tai lattioiden moppaaminen. Marin tehtävänä oli huolehtia yleisten tilojen siisteydestä. Aukkaisten asuntojen siivoaminen kuului hoitajille. Tarvittaessa Mari toimi myös avustajana. Mari avusti päiväruokailussa ja hoiti päiväruuan tiskit, jonka jälkeen hän

pääsi kotiin noin kello 13:n aikoihin. Työt oli laitettu listalle, johon Mari merkitsi rastin työn tehtyä. Töistä Mari suoriutui hyvin, mutta välillä ilmeni keskittymisongelmia: *Sehän osaa tehdä kaikki työt, siinä ei ole mitään ongelmia, se osaa tehdä hyvin töitä, mut Marilla on ongelma siinä, että se malttaa tehdä* (Työntekijä A. 1.12.1997, s.11, r.17-19).

Jotta Mari työskentelisi huolellisemmin, kehitettiin arviointimenetelmä. Mari kiinnitti enemmän huomiota työnsä tuloksiin menetelmän avulla. Työntekijät eivät ehtineet jatkuvasti valvoa Marin työntekoa. *Kehitettiin tää arviointimenetelmä, että hän joutuis kattoon sitä omaa työntulosta ja arvioimaan sitä, et onks se nyt siisti. Marilla on vastuu omista töistä.* (Työntekijä A. 1.12.1997, s.11, r.25-27,34.)

Marilla oli koulusta lähtiessä vankat ammatilliset taidot: *No kyllä Mari selviää ihan ylläpitosiivouksesta* (Opettaja 3.4.1997, s.1, r.35). *...on oppinu noita kaikkia koneita kuljettamaan oikeen nätisti. Hän on keittiötyössä aika näppärä, on semmosta silmää, näkee missä on töitä ja vaatehuollossa hän on itse ihan tommonen siisti, osaa itsestään huolehtia.* (Opettaja 3.4.1997, s.2, r.1-14).

Siivoustaitojen lisäksi Mari omasi joustavuutta ja oma-aloitteisuutta: *Marissa on oma-aloitteisuutta... oma-aloitteisesti voi ehdottaa jotain, et esimerkiks tänään hän haluais pestä ton oikein hienosti ja hyvin* (Työntekijä A. 1.12.1997, s.14, r.13-15). *Ja silleen hän auttaa toisia, et hän näkee et joku ei pääse pöydästä, ni hän saattaa mennä auttamaan* (Työntekijä A. 1.12.1997, s.15, r.24-25).

Siel on aika menoo välillä, ni Mari on tosi hyvin sit soluttautunu sinne, et se on niinku, ei se oo moksiskaan et jos siel jotain hässäkkää on, se on kyl ihan hienosti siellä. Tykkää työntekijöistä ja vanhuksista. (Avotyötoiminnanohjaaja 21.11.1997, s.11, r.13-16.)

Aluksi ilmeni ongelmia muutamien asukkaiden kanssa, mutta Mari oli voittanut nämäkin asukkaat puolelleen omalla välittömyydellään ja nyttemmin Marin ja vanhusten välillä vallitsi lämmin henki: *Kauheen nätisti puhuu noitten vanhusten kanssa, et osaa silleen, mut tietysti vähän semmoseen lapsekkaaseen tapaan, mut vanhuksset ei pidä sitä pahana* (Työntekijä A. 1.12.1997, s.15-16, r.34-2).

Tykkäävät (Vanhukset) ku se on niin ilonen (Työntekijä C. 1.12.1997, s.16, r.6).

Mari soveltui siivoustehtäviin, koska hän oli innostunut töistään ja hänellä oli hyvä motoriikka sekä kestävyyttä. Marin atooppisen ihon ja astman pelättiin aiheuttavan harmia työnteossa, mutta toistaiseksi oli näyttänyt siltä, etteivät ne estä työnteoa siivousalalla: *Kyl mä oon käyttäny niinku työkäsineitä. Kyllä ne on välillä kutinnu, mut mä laitan yleensä rasvaa silleen et ne ei tulis, ku ne on vähän pahemmat ne meijän aineet tuol töissä, mitä me joudutaan käyttämään siivouksessa. Ne on vähä semmosia et ne ärsyttää. (Mari 5.12.1997 s.2, r.3-6.)*

Marin työpanos oli helpottanut muiden työntekijöiden töitä: *Ainakin on, että tiskit on (Työntekijä B. 1.12.1997, s.22, r.31).*

On ja kyllä täällä yleistilat tilat pysyy siistinä (Työntekijä A. 1.12.1997, s.23, r.5).

Kyllä Marista on apua, sen takia me Mari otettiin (Työntekijä A. 1.12.1997, s.23, r.8-9).

Palvelutalon henkilökunta olisi valmis ottamaan muitakin kehitysvammaisia taloonsa töihin. He olivat ehdottaneet pihatöistä vastavalle henkilölle, että hän ottaisi kesäksi kehitysvammaisen apulaisen itselleen.

Avotyötoiminnanohjaajan työnkuvaan kuului ohjata Maria työpaikalla, pitää yhteyttä kotiin ja toimia palvelutalon työntekijöiden tukihenkilönä. Avotyötoiminnanohjaaja kävi palvelutalossa 1-3 kertaa viikossa keskustelemassa työntekijöiden ja Marin kanssa siitä kuinka asiat olivat sujuneet. Palvelutalon henkilökunta saa ohjausta avotyö-toiminnanohjaajalta ongelmatapauksissa. He pohtivat yhdessä ratkaisuja.

Avotyötoiminnanohjaaja vaihtui syksyllä 1997. Sijaisena toiminut ohjaaja ei uskonut työntekijän vaihtumisella olleen vaikutusta Marin kohdalla: *En usko, että on kovinkaan paljo vaikuttanu ja luulen ettei oo yhtään, et kuitenkin oon aika paljo käynny siellä sitte tota, sillai tullu tutuks (Avotyötoiminnanohjaaja 21.11.1997, s.2, r.27-29).*

Mari tuntuu viihtyvän palvelutalossa ja kysymykseen millaista työpaikalla oli ollut hän vastasi: *Ihanaa (Mari 5.12.1997 s.1, r.10).*

Myös muut olivat huomanneet Marin pitävän töistään: *Mun mielestä hän on kauheen onnellinen siitä, että hänellä on työpaikka ja se odottaa et mitä tää työpaikka hänen elämässään tuo, ehkä hän saa muuttaa omaan asuntoon ja nyt se sai kännykän ku hänellä on työpaikka (Työntekijä A. 1.12.1997, s.21, r.18-21).*

Kyllä se ei se oo sillä tavalla moittinu, että tai vaikuttanu et ois kyllästyny (Marin äiti 5.12.1997, s.9, r.4).

Kaikista mukavinta työtä työpaikalla Marin mielestä oli tiskaaminen ja epämieluisinta vessojen siivoaminen.

7.4 Toimeentulo

Marin päätoimeentulona oli eläke, jota hän sai 2495 markkaa kuukaudessa. Työkyvyttömyyseläke laitettiin vireille Perttulan erityisammattikoulun toimesta. Eläke myönnettiin määräaikaisena tammikuuhun 1998 saakka. Työnteosta Marille maksettiin työosuusrahaa 15 markkaa päivässä, jonka lisäksi hän sai ruokarahaa 20 markkaa/päivä.

Koska avotyötoiminta perustuu huoltosuhteeseen, siitä maksetaan työosuusrahaa. Marin kotikunnan sosiaali- ja terveyslautakunta sekä kunnanhallitus olivat hyväksyneet työosuusrahan maksamisen perusteet. Kunnassa maksettiin työosuusrahaa 5-100 markka päivässä riippuen tehtyjen työtuntien määrästä. Suurimman summan sai kahdeksan tunnin työpäivää viitenä päivänä viikossa tekevä yksinasuva tai perheellinen henkilö, joka sai tai ei saanut eläkettä. Alimman määrän sai taas sellainen henkilö, joka teki töitä 1-3 tuntia päivässä, yhtenä päivänä viikossa ja hän sai eläkettä ja asui huoltajiensa kanssa. Työosuusrahaan liitettiin 20 markan ateriakorvaus/toimintapäivä. Työosuusrahaa maksettiin kesällä 4 viikon mittaiselta loma-ajalta ja talvella yhden viikon ajalta. Jos työntekijä sairastui, työosuusrahaa

maksettiin sairausajalta enintään yhden kuukauden ajan. (Avotyötoiminnan työosuusrahan perusteet 1996.)

Näiden perusteiden mukaan Marille maksettiin liian vähän työosuusrahaa, mutta toivoa nostamisesta oli: *Et Mari tekee neljä tuntia päivässä ja tota viitenä päivänä viikossa, ni se on Marille liian pieni palkka... mutta kun taas määrärahat on annettu. Ens vuoden alusta tulee uudet määrärahat ni voi kattoo kelle nostaa sitä. (Avotyötoiminnanohjaaja 21.11.1997, s.4, r.19-23.)*

Marin saamaa työosuusrahaa vanhemmat ja heidän tuttavansa pitivät pienenä, mutta tärkeintä oli kuitenkin se, että Mari sai käydä töissä: *Et se nyt helpottaa kun eläke tulee kuukuisittain nii, mut niinku monet ihmetelly, että ilmai ilmaista työtä tekee, että et mulle on kyllä niinku pääasia nytte, että se saa olla siellä, mut en mä mielellään kattele kotona aikuista naista tossa makoilemassa (Marin äiti 15.8.1997, s.14, r.8-11).*

Mut eihän se (palkka) itsetarkotus oookkaan, se kai se on, että oppii tekemään töitä ja se on tulevaisuudessa voi olla että pääsee vapaille työmarkkinoille (Marin isä 5.12.1997, s.8, r.7-9).

Joulukuussa vanhempien tyytymättömyys Marin ansiotasoon oli kasvanut: *Se (palkka) on aika naurettava (Marin äiti 5.12.1997, s.7, r.7).*

Ei hurrata noilla tuloilla, kyllä mä sen tiedän (Marin isä 5.12.1997, s.7, r.28).

Mari itse ei valittanut saamastaan työosuusrahasta: *Ei Mari oo siinä rutissu ollenkaan, et kyl me enempi sitä tarkastellaan sitte tota, koska noin niin meil on näkökulmat eri ku me ollaan töissä (Marin isä 15.8.1997, s.15, r.32-34).*

Vanhempien mielestä siinä vaiheessa työkyvyttömyyseläke ja työosuusraha olisivat liian pieniä Marille, jos hän asuisi yksin vuokralla.

Vanhemmat olivat hieman närkästyneitä yhteiskunnan tukijärjestelmiin; kukaan ei ollut neuvonut heitä millaisia tukimuotoja heillä olisi ollut mahdollisuus saada ennen Perttulaan menoa. Perttulan erityisammattikoulun toimesta Marille oli järjestynyt

kuntoutusraha sekä työkyvyttömyyseläke: *Et mä sanon et niinku Perttulalle tarttee hattua nostaa, et kyl ne on niin paljo, et ei oo oikeen muualta auttaneetkaan ku sieltä, niinku näitten maksujen kanssa (Marin äiti 5.12.1997, s.11, r.17-19).*

7.5 Mielipiteitä Marin työelämään sijoittumisesta

Kaikki osapuolet katsoivat, että ammattitaidon hankkimisesta oli ollut hyötyä Marille. Opettajan mielestä erityisammattikoulun käynnistä oli hyötyä jo työllistämisenkin kannalta: *Kyllähän tällanen ihminen, joka on saanut ammatillisen koulutuksen, niin kyllähän se on huomattavasti helpompi työllistää (Opettaja 28.5.1997, s.10, r.5-6).*

Vanhemmat kokivat, että erityisammattikoulun käyminen oli ollut hyvin tärkeää: *Joo se tärke tää ammattikoulu, kyl mä pidän erittäin tärkeenä sitä... Niin kyl se on erittäin tärke siiten, että on sillä on toisaan paperi näyttää, että että hän on käynyt koulun tähän ammattiin ja hänellä on kokemusta, kun työkokemusta tarvitaan kanssa. Kyllä se tärke on. (Marin isä 15.8.1997, s.20, r.29-35.)*

Avotyötoiminnanohjaajan mielestä Mari olisi voinut sijoittua kunnan avotyötoimintaan ilman ammatillista koulutustakin, mutta kouluksesta oli kuitenkin huomattavasti hyötyä: *Olis olis varmaan, mutta se on tosi paljo eduks, että se on käynyt sen koulun, et sillai niinku se on oppinu ne perustaidot siellä koulussa, nyt tota sen avulla pystyy suhtkoht itsenäiseen työskentelyyn (Avotyötoiminnanohjaaja 21.11.1997, s.8, r.9-11).*

Myös palvelutalon henkilökunnan mielestä erityisammattikoulun käynnistä oli ollut hyötyä Marille. Henkilökunta ei olisi ehtinyt opettaa Marille kaikkia taitoja, joita hän oli oppinut Perttulassa.

Marin sijoittumisesta avoimille työmarkkinoille oltiin useaa mieltä. Opettaja suhtautui Marin pärjäämiseen palkkatyössä ilman tukitoimia hyvin pessimistisesti:

No kyl mä luulisin et vois olla vähän liian suurella suulla sit haukattu (Opettaja 3.4.1997, s.6, r.8-9).

Myös Marin entinen opettaja epäili Marin selviytymistä avoimilla työmarkkinoilla: *Mä oon aika niinku skeptinen sen asian suhteen (Entinen opettaja 9.4.1997, s.11, r.24).*

Avotyötoiminnanohjaajan mielestä palkkatyö voisi myöhemmin onnistuakin: *Myöhemmin kyllä vois olla mahdollisuuksia... Marilla pitäis olla sillo.. vähemmän töitä ja selvempi työ mitä se tekis siinä, nythän sillo on niinku aika laaja mitä se tekee joka päivä eri hommat... Marilla vähä muistamisessa vaikeuksia. (Avotyötoiminnanohjaaja 21.11.1997, s.7, r.27-31.)*

Marin avotyötoiminnan muuttaminen työsuhteeksi palvelutaloon katsottiin lähestulkoon mahdottomaksi: *Se on kuitenkin, että kun työnantajat on nyt totutettu siihen, että niillä on se työntekijä siellä ja niitten ei tarvii maksaa Marista niinku mitään... Ne haluu mielummin pitää Marin siellä sillai et se on niinku meidän palkkalistoilla ja käy siellä töissä. (Avotyötoiminnanohjaaja 21.11.1997, s.8, r.25-29.)*

Tiedetään et säätiöllä ei oo varaa palkata tänne (palvelutaloon) ketään (Työntekijä A. 1.12.1997, s.9, r.22-23).

7.6 Koulun päättymiseen liittyneet tunteet

Marin harjoittelunohjaaja ja opettaja kertoivat vanhasta kokemuksesta millaisia tunteita Perttulan jättämiseen liittyi: *Tää Perttula on semmonen paikka mihkä oppilaat kiintyy. Kaks vuotta täällä, tääl on mukava, tää on ihan ikioma maailmansa, tääl eletään suht suojatusti, on suht samanlaisii kavereita, se on sit aika raju kun joutuu lähteen pois suht vieraaseen maailmaan. Tää on kuitenkin ihan semmonen oma pikku kylänsä mis elellään mukavasti, heitä autetaan mahollisimman paljo ja ohjataan kaikessa toiminnassa olkoon sitte kyse vapaa-ajasta tai mistä tahansa. Varmaan ylettömän mukavaa aikaa... Aika raju loppu varmaan ja meidän*

oppilaat monetki joutuu esittää vähä liikaa siellä, ottaa semmosen roolin ja sitten hyväksyttäis maailmaan. (Harjoittelunohjaaja 3.4.1997, s.12, r.2-12.)

Se on taas kuitenkin aikamoinen muutos kun tää koulukin päättyy (Opettaja 3.4.1997, s.7, r.11-12).

Vanhemmat kokivat koulun loppumisen epävarmuuden aikana: Tulee nää ongelmat vastaan, että saa työtä ja mikä se tulevaisuus sitte tästä eteenpäin on. (Marin isä 6.4.1997, s.1, r.6-7)

Koulun loppuminen tuntui jopa pelottavalta: No tavallaan, just sen tulevaisuuden kannalta, et mitä sit on tulevaisuus (Marin äiti 6.4.1997, s.1, r.21).

Huhtikuussa Mari tiiviisti tulevaisuuden toiveensa seuraavasti: No et nyt loppuis tää koulu ja sit sais starttaan kunnolla, et sit sai sen työpaikan Laajalahdelta ja sit asunnon. Sit ku mä saan työpaikan ni mä muutan yksin. (Mari 3.4.1997 s.2, r.5-6,19.)

Marin pahin pelko oli ettei hän saa työpaikkaa: No sitä mä pelkään, jos mä en saa työpaikkaa, mut mä toivon hartaasti et mä löytäsin (Mari 3.4.1997 s.2, r.28-29).

Toukokuussa juuri ennen koulun loppumista Marilla oli riehakkaat tunnelmat, joista oli haikeus kaukana: Ne ei kukaan (luokan oppilaat) oikein sillai, että ei niinku mitään ihmeempää, et se on niin Marissa semmosta riemua et hän pääsee töihin (Opettaja 28.5.1997, s.13, r.30-31).

Haikeus iski vasta myöhemmin, kun koulu oli jo päättynyt: Haikeelta, oisin mieluiten jääny sinne, kavereita tuli ikävä (Mari 15.8.1997 s.9, r.1.).

7.7 Asuminen

Koulun päättyttyä Mari muutti takaisin vanhempiensa ja siskonsa luo asumaan. Opettajan mielestä Marin kotiin muttaminen oli hyvä ratkaisu siinä vaiheessa: Hän asuu vielä kotona, että ei ole ollut suunnitteillakaan, että hän tähän rytäkkään muuttais pois, että se on taas kuitenkin aikamoinen muutos kun tää koulukin päättyy

ja sitten alkais sitä työelämää, saa olla vielä se asuminen rauhassa. Sittenhän hän on hyvin nuori vielä niin kun vähän menee aikaa ja se työ alkais sitten menemään niin niin niin sit sitä asumista. Kyllä Mari varmaan jossain vaiheessa, jos ei nyt ihan täysin itsenäiseen, mut kuitenkin johonki tammaseen tukiasuntotyypin, kykenis hoitamaan huusholliansa. Ja taas siinä joku kävis vähä kattomassa, ettei oo semmosta, että on ihan yksin. (Opettaja 3.4.1997, s.7, r.11-18.)

Myös Marin asuntolanohjaaja kannatti kotiin muuttamista: *Se on vielä nuori irtaantuun, toisaalta kun aattelee, että että kun se vähän siitä kasvaa niin sitte se on se on valmis (itsenäisempään asumismuotoon)* (Asuntolanohjaaja 3.4.1997 s.2, r.6-7).

Ennen Marin työpaikan selviämistä vanhemmat tuumivat Marin asumisesta näin: *No sehän sanelee aika paljo tää työpaikkaki, että että ollaan me sitä ajateltu, että joskus semmonen itsenäistyminen täytyy tulla kumminki, että että sitä ei olla poissuljettu ettei kotoo vois jos ei asuntoo taho löytyä, mutta sitä ei poissuljeta sitäkään, että miksei hän vois ottaa sitä asuntoo jos työpaikka löytyy, elikkä se itsenäinen asuminen kyllä se on aika tärkeä, ei kaikki voi aina kotona asua* (Marin isä 6.4.1997, s.11-12, r.35-4).

Työpaikan selvittyä, mutta koeajan ollessa vielä menossa, vanhemmat juttelivat Marin asumisesta näin: *No kotonahan se saa asua... ni että kotona, eikä meil niinku oo tarkoitus, et se nyt täst pois lähtis... niin vielä, mut ennenku näkee mitä tulee... mut se tarvii justiin olla se turvattu toimeentulo, et se voi muuttaa, et se pärjää* (Marin äiti 15.8.1997, s.9-10, r.32-10). Epävarmuutta aiheutti ilmeisesti myös Marin eläkkeen määräaikaisuus; eläke oli vain määräaikainen tammikuuhun 1998 saakka.

Isosiskon muutettua pois kotoa kesällä -97, heräsi Marille myös halu itsenäisempään asumiseen: *Kyl se on aika lähtee ku sisko lähti livohkaan, pikkusisko lähtee ja* (Mari 15.8.1997, s.9, r.12). Myös vanhemmat huomasivat siskon muutettua itsenäisen asumisen poltteen myös Marissa: *Joo sen jälkeen se vähän rupeski puhumaan siitä* (Marin äiti 15.8.1997, s.18, r.8).

Omasta mielestään Mari olisi kykenevä asumaan yksin: *Pystyn... siis kyl mä pystyn silleen oleen jos ois lemmikkieläin mukana... Kyl mä oon niinku välillä mejän vanhemmille sanonu et mä haluaisin, et mä halusin niinku oppia yksinäiseen elämään et silleen harjotella... On se aika munkin lähtee ku mun siskoki lähti jo ja mäkin haluisin, mä oon aina halunnu pois kotoota, niinku vuokrakämpän... mis vois asuu ihan yksinään. (Mari 5.12.1997, s.6, r.6-12.)*

Myös vanhemmat olivat sitä mieltä, että Mari kykenisi asumaan yksin: *Et ei Mari oo niin vaikee vaikeesti vammaanen, että totanoin niin etteikö se pärjäis (Marin isä 15.8.1997, s.18, r.17-18).*

Niin ja tietysti alkuun vaatii varmaan pitkään valvontaa ja useemmin käyntiä (Marin äiti 15.8.1997, s.18, r.22).

Itsenäinen asuminen edellyttäisi isän mielestä kuitenkin korkeampia tuloja: *Sillon täytyis olla vakituinen työmaa ja ansiotulot vähä korkeemmat (Marin isä 15.8.1997, s.17, r.34-35).*

Joulukuussa 1997 vanhemmat olivat ryhtyneet hauduttelemaan ajatusta Marin itsenäisestä asumisesta, mutta varsinaisesti he eivät olleet tehneet asian eteen vielä mitään. Vauhtia asioille oli pistänyt eläkkeensaajan asumistuen myöntämisilmoitus, jonka mukaan Marille myönnettiin asumistukea 57 markkaa. Isän mielestä jo näin olematon summa ajaa itsenäiseen asumiseen, jolloin saisi asiallisempaa tukea.

Mari halusi edelleen itse muuttaa pois kotoa: *Kyllähän Mari on puhunu siitä, että se haluais tuota vuokralle, en mää niinku siinä hanttiin pistä, koska onhan sen itsenäistyttävä (Marin äiti 5.12.1997, s.3, r.34-35).*

Avotyötoiminnanohjaajan mukaan Mari voisi harjaannuttaa asumistaitojaan kunnan harjaantumisasunnossa. Tämän jälkeen Mari voisi sijoittua kunnan kehitysvammaisten asuntoloihin, jotka tosin oli tarkoitettu vaikeammin vammaisille kuin Mari. Toinen vaihtoehto olisi etsiä vuokra-asunto avoimilta markkinoilta. Kunnan kehitysvammahuolto toimisi jälkimmäisessä tapuksessa tukena ja työntekijät kävisivät katsomassa Maria kotona, yksin ei siis jätettäisi. Marin muuttaessa yksin

asumaan hän saisi asumistukea, toimeentulotukea, työosuusrahaa sekä työkyvyttömyyseläkettä.

Itsenäiseen asumiseen harjaannuttava jakso kuulosti vanhemmista hyvältä: *Mutta tietysti kyllähän toi tommonen itsenäiseen asumiseen harjaannuttava tommosessa paikassa on ihan hyvä, siitähän on helppo lähteä ku vielä vähä katotaan ja viisataan sitä hommaa miten se menee eteenpäin. Kyl se varmaan noin toimis ihan hyvin, ku se laitettais kylmiltään tosta noin vaan, että tossa on sulle nyt yksiö tai kaksio, että muuta sinne.* (Marin isä 5.12.1997, s.4, r.29-33.)

Äiti halusi edelleen, että Mari muuttaisi omalle paikkakunnalle eikä toisessa asumiskeskuksessa sijaitsevaan asuntolaan: *Tietysti se ois eri asia jos täällä asuis nämä pystysin vaikka iltasin käymään tai sillo ku tuntuu et tarvii vähä mennä perään kattoon* (Marin äiti 5.12.1997, s.4, r.26-27). Toisessa asumiskeskuksessa asuminen toisi myös työmatkojen kulkemisongelmat.

Mari menikin helmikuun 16. päivä 1998 viikon mittaiselle koejaksolle harjaannuttavaan asuntoon. Viikon jakso riitti Marille. Tämän jälkeen kunta ryhtyi etsimään Marille vuokra-asuntoa. Asunto löytyi touko-kesäkuun vaihteessa ja Mari muutti yksin asumaan suurehkoon yksiöön muutaman sadan metrin päähän vanhemmistaan. Asunto kuuluu vanhusten rivitaloryhmään. Marilla ei käy kotona muita tukihenkilöitä kuin vanhemmat.

7.8 Vapaa-aika

Vapaa-aikanaan Marin katseli televisiota, kuunteli musiikkia ja nukkui. Perheen kissa oli myös tärkeä kaveri.

Viikonloppujen ohjelmasta Mari kertoi seuraavaa: *No mä oon ollu, että ollaan käyty kirpputorilla... Joo nytte kotona oleminen ja ei oikeen muuta keksittävää oo ollukkaan.* (Mari 15.8.1997 s.6, r.33-35.)

Kesällä 1997 Mari oli mukana kunnan avotyöntekijöiden kesäleirillä, jonne osallistui Marin kotikunnan ja lähikuntien kehitysvammaisia. Samalla porukalla järjestettiin myös pikkujoulut. Muuten kunnan järjestämät vapaa-ajan toiminnot kehitysvammaisille olivat hyvin vähäisiä.

Muusta kesän ohjelmasta Mari kertoo seuraavaa: *Noo mä tota matkustelin mun siskon kans. Olin mun siskolla yötä ja ihan mukavasti, ootin innoissani työn alkua. (Mari 15.8.1997 s.1, r.9-10.)*

Marilla ei ollut oikein ystäviä Laajalahdella, koska paikkakunta oli hyvin pieni. Kunnan toisissa keskuksissa olisi Marin ikäisiä ja tasoisia nuoria, mutta ongelmaksi muodostuivat matkat. *No harvoin et kaikki (ystävät) on niinku tuolta koulusta. No on mulla hyvä ystävä tai kaks; mun sisko ja yks mun kaveri, mikä on nyt muuttanu lähiaikoina kerrostaloon, että sillä on kissa. (Mari 15.8.1997 s.7, r.25-27.)*

Perttulan aikaiset ystävät olivat Marille hyvin tärkeitä: *On koko koulu on täynnä ystäviä (Mari 3.4.1997 s.3, r.32).*

Alkusyksystä Mari vaali Perttulassa syntyneitä ystävyysuhteita kirjeitse ja vierailamalla Perttulassa kerran viikossa: *Mitä nyt kirjeillä tossa noin ja joskus jos kerran viikossa poikkee koululla käymässä (Marin isä 15.8.1997, s.7, r.30-31).*

Joulukuussa vierailut olivat loppuneet: *En mä enää käy, en mä voi mennäkkään sinne, tulee pahaolo vaan (Mari 5.12.1997 s.4 r.35).*

Myös vanhemmat pitävät Maria aika yksinäisenä: *Mä oon välillä aatellu sitä et se on loppujen lopuks aika yksinäinen ollu, että... ei täs oo niinku Marin ikästä ketään... et sillei tosiaan tääl oo ollu, se on just ku kävi Harmaakoskella (nimi muutettu) koulun, ne koulukaverit jäi sinne ja nyt sitte ne jää tonne Perttulaan (Marin äiti 6.4.1997, s.6, r.3-24).*

Kesän aikana Marissa ilmeni kättyisyyttä ja vanhemmat epäilivät syyksi koulun loppumista ja kaverien jäämistä Perttulaan. Mari olisikin halunnut jäädä vielä syyslukukaudeksi -97 Perttulaan, mitä vaihtoehtoa hänelle oli tarjottu, jos töitä ei

olisi löytynyt. *Se voi olla et yks tekijä on kans se ku ei oo ku nää koulukaverit ja nää ni nehän jäi nyt sinne koululle. Nehän oli sillo jokapäiväsiä tavallaan ja nythän nää ystävät on täällä niin niitä ei juur oikeestaan ole, se tekee varmaan semmoseks itse kunkin laittaa vähän tylsistyneeks. (Marin isä 15.8.1997, s.7, r.23-26.)*

8 TULOSTEN TARKASTELUA

Tutkimuksessa selvitettiin yhden erityisammattikoulusta valmistuneen nuoren naisen työelämään ja yhteiskuntaan sijoittumista.

Marin tapaus edusti tyypillisintä työllistämistapaa, jota Perttulan erityisammattikoulussa harjoitetaan. Mari sijoittui erityisammattikoulun päätyttyä kehitysvammaisten avotyötoimintaan. Tasokasta Maria ei missään vaiheessa haluttu sijoittaa työkeskukseen töihin. Avotyötoimintaan sijoittuminen on yleistynyt viime vuosina runsaasti ja erityisesti ammatillista koulutusta saaneille kehitysvammaisille henkilöille se soveltuu hyvin, koska tällöin he saavat tehdä koulutustaan vastaavaa työtä. Avotyötoiminta on myös turvallinen tapa työllistää normaalille työpaikalle, koska tukitoimet ovat selkeästi olemassa. Kehitysvammaisten sijoittuminen avoimille työmarkkinoille on harvinaista, kun taas työtoimintaan sijoittuminen on hyvin yleistä. Harvat kehitysvammaiset jäävät täysin työelämän ulkopuolelle valmistuttuaan erityisammattikoulusta.

Kehitysvammaliitto selvitti vuonna 1992 avotyötoiminnan laajuutta maassamme. Kyselyn vastausten perusteella avotyötoiminnassa oli noin 600 kehitysvammaista. Selkeästi eniten avotyökohteita löytyi julkiselta sektorilta eli kunnista. Kuntien työkohteisiin oli sijoittunut 354 henkilöä, joista suurin osa sosiaalitoimeen. Seuraavaksi suurin määrä, 87 henkilöä, oli sijoittunut yrityksiin. Tyypillisimmät avotyötoiminnan työtehtävät liittyivät ruokahuoltoon, siivoustehtäviin ja kiinteistöhoitoon. (Hokkila 1994a; 1994b.)

Mänty selvitti tutkimuksessaan, kuinka suomalaisissa kehitysvammaisten erityisammattikouluissa työllistetään oppilaita. Mari työllistyi Männyn esittelemän Perttulan erityisammattikoulun menetelmän mukaisesti. Perttulan erityisammattikoulussa työharjoittelut pyritään järjestämään avoimilla työmarkkinoilla ja viimeistään toisena lukuvuonna opiskelijan kotipaikkakunnalla. Ammattiopettajat ottavat yhteyttä opiskelijan kotiseudun työnantajiin ja viranomaisiin. Alkukontaktin jälkeen opettaja menee yhdessä opiskelijan kanssa käymään työpaikalla. Käynnin

yhteydessä sovitaan tarkemmin työharjoittelun aloittamisesta, työtehtävistä, ohjauksesta jne. Mikäli harjoittelu sujuu hyvin, sitä pyritään jatkamaan. Opettaja tai ohjaaja käy välillä katsomassa ja ohjaamassa työharjoittelupaikassa. Opiskelun kuluessa mietitään myös tulevaisuuden asumisvaihtoehtoja. (Mänty 1998, 70.)

Käytetty menetelmä on todettu Perttulassa toimivaksi. Koska Marin opettaja vaihtui juuri ennen työllistämistoimenpiteiden aloittamista, on hyvin ymmärrettävää, että opettaja seurasi kyseistä menetelmää. Marin työharjoittelupaikan etsiminen perustui aikaisemmista harjoitteluista saatuihin kokemuksiin, joiden mukaan vanhusten parissa tehtävä siivoustyö sopi sosiaaliselle Marille parhaiten.

Harjoittelupaikka vanhusten palvelutalossa järjestyi vasta, kun palvelutalon henkilökunta oli tarkkaan punninnut kannattaako Maria ottaa harjoittelemaan. Marista tulisi kuitenkin lisätyötä jo kiireiselle työpaikalle, mutta toisaalta pitkällä aikavälillä Marista saataisiin apulainen helpottamaan työpaineita. Lopulta Mari päätettiin ottaa työharjoitteluun.

Opettajan toiveena oli, että harjoittelupaikasta muodostuisi Marille myös pysyvämpi työpaikka. Erityisoppilaitoksissa työharjoittelua pyritäänkin järjestämään niin, että työharjoittelupaikka olisi myös tuleva työpaikka. Oppilaitokset pitävät parhaana työllistymiskeinona työharjoittelua, jonka avulla työpaikka usein löytyy. Monesti kehitysvammaiselle pyritään hankkimaan harjoittelupaikka omasta kotikunnasta, jossa muut elinolosuhteet ovat jo valmiiksi järjestyksessä. (Saresma 1996, 367-368.)

Kun harjoittelupaikka oli hankittu, selvitti opettaja miten kunta voisi tukea Maria, jotta hän saisi jäädä työskentelemään palvelutaloon. Marin kotikunnan ensisijaisena työllistämistapana lievästi kehitysvammaisten kohdalla oli avotyötoiminta. Mari siirtyi koulun päätyttyä avotyötoimintaan ja hänen tukihenkilökseen tuli kunnan avotyötoiminnanohjaaja.

Vuoden 1996 eräs merkittävimpiä toiminnan muutoksia Marin kotikunnassa oli koko suojatyöjärjestelmän uusiminen ns. avosuojatyön suuntaan. Uudistuksen peruserätyöna oli suojatyöpaikkojen etsiminen normaaleilta työpaikoilta.

(Vuoden 1996 kunnalliskertomus 1997.) Jo aiemmin yksittäisiä kehitysvammaisia oli työllistetty ulkopuolisiin yksityisiin yrityksiin. Kehitysvammaisia oli työllistetty myös kuntien päiväkoteihin, vanhainkoteihin, kotipalveluun ja talonmiesten apulaisiksi. Useimmilla avotyöntekijöillä oli jonkinlainen koulutus takanaan; peruskoulu tai kansanopisto. Puolella heistä oli myös ammattikoulutusta, kuten Perttulan tai Alavuden erityisammattikoulun linja tai talouskoulu. (Kuparinen 1995, 86, 110-112.)

Palvelutalon henkilökunta katsoi epäonnistuneensa Marin ohjaamisessa tiedon puutteen vuoksi ja he halusivat antaa Marille uuden mahdollisuuden, koska epäonnistuminen ei ollut johtunut hänestä. Niinpä Mari aloitti työskentelyn palvelutalossa kolmen kuukauden koeajalla. Koeajan tarkoituksena oli varmistaa, että työnteko lähti sujumaan puolin ja toisin. Koeajan päätyttyä Mari jäi töihin palvelutaloon.

Palvelutalon henkilökunta koki jääneensä ohjauksetta Marin harjoittelun aikana. Yhteydenpidon koulun ja harjoittelupaikan välillä tulisi olla tiiviimpää. Myös Perttulan erityisammattikoulussa oltiin huomattu, että tulevan työpaikan tukihenkilöt tarvitsevat enemmän neuvoja kuinka kehitysvammaista avotyöntekijää tulisi ohjata. Perttulan erityisammattikoulu järjesti aiheesta kurssin, johon myös palvelutalon henkilökunta osallistui. Myös Matikaisen (1989a, 1991) tutkimuksissa informaation heikko kulku koulun ja työpaikan välillä oli noussut esiin. Haastatellut kehitysvammaisten ohjaajat olivat toivoneet enemmän ohjausta koulun taholta siitä, kuinka kehitysvammaisia tulisi opastaa työhön ja samalla toivottiin, ettei yhteydenpito koulun ja työpaikan välillä päättyisi oppilaan valmistuttua, vaan toivottiin säännöllistä yhteydenpitoa.

Työvoimapulan koettelemissa työpaikoissa voidaan kehitysvammaisen ottaa avosylin vastaan. On kuitenkin muistettava, että kehitysvammaisen tekee työtä kuntansa ja kykyjensä mukaisesti ja hyvin harvoin hänen työpanoksensa on kilpailukykyinen edes tarkkaan valituilla ja rajatuilla työalueilla. (Työniloa tasavertaisesti 1992, 4.)

Loppujen lopuksi Marista oli kuitenkin hyötyä palvelutalossa ja hänen työpanoksensa helpotti muiden työntekijöiden työtaakkaa. Mari itse tuntui myös pitävän työnteosta palvelutalossa. Tehdyissä tutkimuksissa (Hokkila 1994a, 1994b; Kuparinen 1995) on todettu avotyötoiminnan olleen myönteinen kokemus sekä työntekijöiden että työnantajien taholla. Avotyötoiminnalla katsottiin olevan positiivisia vaikutuksia kehitysvammaiseen henkilöön - normalisaation, itsetunnon kohoamisen, itsenäistymisen, uusien kokemusten ja sosiaalisten kontaktien lisääntymisen kautta. Työ antoi kehitysvammaiselle työntekijälle tyydytystä omasta osaamisestaan, hän koki olevansa hyödyllinen yhteiskunnan jäsen, samanlainen kuin muutkin ihmiset tai ainakin ”vähän samanlaisempi”. Kehitysvammaisten minäkuva parani, aloitteisuus ja kanssakäymisen rohkeus lisääntyivät. (Hokkila 1994a; 1994b; Kuparinen 1995, 110-112.)

Työelämään osallistuminen onkin kehitysvammaiselle yksi tärkeimmistä keinoista päästä mukaan yhteiskuntaan (Kananen 1989, 12). Kehitysvammaisille tulisikin tarjota mahdollisimman normaali elämä. Työelämään mukaan pääseminen laajentaa kehitysvammaisen henkilön elinpiiriä, parantaa vaikuttamismahdollisuuksia sekä antaa kehitysvammaiselle tunteen, että hän on tärkeä antaessaan oman panoksensa yhteiskuntaan.

Marin opettaja koki oppilaidensa työllistämisen työlääksi, koska jokaisella kunnalla oli erilaiset tavat sijoittaa kehitysvammaisia työelämään ja eri virkamiehet hoitamassa kyseisiä asioita. Myös Kangasahon (1993) tutkimuksesta kävi ilmi, että erityisammattikouluissa työllistymistä hoitaneet ammattilinjosten opettajat ja sosiaalityöntekijät kokivat kunkin opiskelijan kotipaikkakunnan työllistämistapojen ja niistä asioista vastaavien henkilöiden löytämisen vaikeaksi ja työlääksi. Heidän toivomuksensa olikin, että työhönsijoittaminen kunnissa olisi keskitetty yhdelle henkilölle (taholle). (Kangasaho 1993.)

Myös Mänty (1998) selvitti tutkimuksessaan oppilaitoksissa työllistämisestä vastaavien henkilöiden mielipiteitä koulujen työllistämiskäytännöistä. Vastauksista ilmeni, että monet olivat pääasiassa tyytyväisiä oppilaitoksen nykyisiin työllistämiskäytäntöihin. Työnjakoon ja vastuukysymyksiin toivottiin kuitenkin

selkeyttä. Samoin opettajat toivoivat itselleen aputyövoimaa hoitamaan yhteistyössä työllistämistehtäviä. Työllistäminen luokanvalvojan työn ohessa nähtiin liikaa aikaa ja energiaa vievänä. Kotikunnat haluttiin myös kantamaan vastuuta opiskelijasta heti alusta lähtien. Työllistymissuunnitelmat tulisi tehdä jo koulutuksen alkuvaiheessa, jotta koulutus voitaisiin räätälöidä luotujen tavoitteiden mukaisiksi. (Mänty 1998, 71.)

Koulun päättymiseen liittyi monenlaisia tunteita. Sekä Mari että hänen vanhempansa olivat hieman huolestuneita Marin tulevaisuuden järjestymisestä, ennen työpaikan selviämistä. Mari koki koulun loppumisen sekä riemastuttavana että ikävänä asiana. Hän odotti innolla työpaikan saamista ja töiden alkamista, mutta toisaalta koulun loppuminen oli ikävää, koska kaikki kouluaikana hankitut ystävät jäivät koululle tai lähtivät omille kotipaikkakunnilleen. Myös muissa tutkimuksissa ystävien jääminen on koettu koulun loppumisen ikävimpänä puolena.

Verrattaessa Marin tilannetta muiden Perttulan erityisammattikoulua käyneiden elämäntilanteisiin valmistumisen jälkeen, voidaan todeta, että Mari oli hyvin tyypillinen perttulalainen. Mari kävi työtoiminnan jälkeen toiseksi yleisimmässä avotyössä ja oli saanut toiseksi yleisimpien ihmisten eli koulun henkilökunnan avulla töitä. Koska Mari sijoittui avotyötoimintaan, pystyi hän käyttämään koulussa oppimiaan tietoja ja taitoja hyväksi, kuten suurin osa Perttulasta valmistuneista. Marin toimeentulon muodostivat yleisin työkyvyttömyyseläkkeen ja työosuusrahan yhdistelmä ja hän asui kotona vanhempien luona, kuten suurin osa Perttulasta valmistuneista. Marin harrastukset kuuluivat myös entisten perttulalaisten yleisimpien harrastusten joukkoon.

Kuten Hiltusen (1983a) tutkimuksesta kävi selville, niin kehitysvammaisille työnteko oli tärkeää. Myös ansaitseminen oli tärkeää, ei niinkään työstä saatavan palkan määrä. Myös Marille työnteko oli tärkeää ja erityisesti Marin vanhemmat arvostivat sitä, että Mari sai tehdä töitä, vaikka ”palkka” olikin pieni.

9 POHDINTA

Kehitysvammaisten työhönsijoittaminen saatetaan yhteiskunnassa kyseenalaistaa, koska maassamme on muutenkin paljon työttömiä. Toisaalta avotyötoimintaan sijoittuvat kehitysvammaiset eivät vie kenenkään työpaikkaa, mutta toisaalta voidaan ajatella, ettei työnantaja palkkaa uusia työntekijöistä niin hanakasti, kun saatavilla on myös ilmaisia avotyöntekijöitä. Koska työnantajat on totutettu ilmaisiin kehitysvammaisiin avotyöntekijöihin, he eivät ole valmiita palkkaamaan kehitysvammaisia esimerkiksi tuettuun työhön.

Työllä on kuitenkin keskeinen osa kehitysvammaisten elämässä. Työ toimii kehitysvammaisten kohdalla ajan jäsentäjänä eri tavalla kuin ns. normaalien ihmisten kohdalla. Kehitysvammaiselle vapaa-ajan järkevä ohjelmointi on vaikeampaa kuin muille ihmisille. Työ luo ajankäytön perusrungon.

Millainen sitten on onnistunut työhönsijoitus? Onko työhönsijoitus onnistunut silloin, kun kehitysvammaisen työntekijä pitää työstään? Onko se onnistunut, jos sijoituksesta tulee pysyvä? Onko se onnistunut silloin, jos sijoitus johtaa oikean työsopimuksen solmimiseen? Onko se onnistunut silloin, jos työntekijä on tyytyväinen saamaansa palkkaan tai työosuusrahaan? Onko se onnistunut, kun onnistutaan aktivoimaan ja järjestämään kehitysvammaiselle mielekästä toimintaa, joka jäsentää päivää? Onko se onnistunut, jos saavutetaan sosiaalisia suhteita työtovereihin, vaikka vertaisryhmä puuttuisikin?

Marin työhönsijoittamista voidaan pitää onnistuneena, koska hän pääsi koulutustaan vastaaviin, oman tasoihinsa avotöihin. Marilla ei olisi ollut ainakaan vielä mahdollisuuksia sijoittua avoimille työmarkkinoille. Työhönsijoitusta voidaan pitää onnistuneena myös, koska palvelutalosta muodostui pidempiaikainen työpaikka. Marille onnistuttiin hankkimaan myös tukihenkilö, joka otti hänen asiat hoitoonsa koulun päättymisen jälkeen. Kaiken kaikkiaan opettaja onnistui luomaan pitkäaikaisia ratkaisuja lyhyessä ajassa.

Toisaalta Marin kyvyt olisivat mahdollistaneet hänelle myös sijoittumisen tuettuun työhön, kuten yhsi hänen opiskelutoverinsa. Tuettu työ ja siitä saatava palkka olisivat poistaneet myös tyytymättömyyttä Marin alhaiseen palkkukseen.

Takaisin kotiin muuttamista voidaan pitää oikeutettuna ratkaisuna, koska Mari oli niin nuori ja hänellä ei ollut vielä koulun päättyessä pysyvää työpaikkaa. Toisaalta heti koulun loputtua itsenäisesti asumaan muuttaminen olisi ollut luonnollista jatketta sille, että Mari oli irtautunut vanhemmistaan ammattikoulun aikana. Koulun asuntolassa saavutetut itsenäisen elämän taidot tahtovat myös ruostua, jos niitä ei käytetä jatkuvasti. Marin omaan asuntoon muuttaminen tapahtui kuitenkin suhteellisen lyhyessä ajassa avotyötoiminnanohjaajan avustuksella. Marin käymälaitoshuoltajan opintolinja tuki myös itsenäisen asumisen taitoja, koska koulutuksessa opeteltiin siivoamista, vaatehuoltoa ja keittiötyötä.

Siirtymävaiheita peruskoulusta ammatilliseen koulutukseen ja koulutuksen jälkeen työelämään voidaan pitää Marin kohdalla onnistuneina, vaikka virallista kuntoutussuunnitelmaa mukautetun opetuksen läpikäyneelle Marille ei oltukaan tehty. Mari on ollut hyvässä asemassa siirtymävaiheissa, koska häntä ja hänen perhettään ei oltu missään vaiheessa jätetty yksin, vaan koulujen taholta oli tehty voimakasta tukityötä. Marin peruskoulunopettaja suositteli Marille hakeutumista Perttulan erityisammattikouluun ja Perttulasta puolestaan järjestettiin Mari mukaan työelämään.

Erityisammattikoulunkäynnistä katsottiin olleen hyötyä Marille, mutta toisaalta hän olisi voinut sijoittua kuntaansa avotyötoimintaan ilman ammatillista koulutustakin. Herääkin kysymys kuinka pitkälle kehitysvammaisten kouluttaminen kannattaa, kun esim. Korhosen ja Matikan (1982) tutkimuksessa lähes 30 % Perttulan käyneistä oli myöhemmin työttöminä? Ja entä kun suurin osa kehitysvammaisista sijoittuu koulutustaan vastaamattomiin töihin työkeskuksiin?

Kehitysvammaisen opiskelijan työhönsijoittaminen ei kuitenkaan saa olla viimeinen askel koulun taholta, vaan hänen sopeutumista tulee seurata. Työnantaja ja työntekijä tarvitsevat opastusta ja ohjausta eteentulevissa ongelmissa. Erityisammattikoulujen

tulisi saattaa oppilasta pidemmälle työhönsijoituksessa, koska heillä on pidempiaikaisia tietoja oppilaasta. Opastus ei saisi päättyä siihen, kun kotikunnasta löydetään sopiva henkilö jatkamaan heidän työtään, vaan erityisammattikoulun asiantuntemusta tulisi saada hyödyntää myös jatkossa. Erityisammattikoulut voisivatkin ottaa hieman aktiivisemmän otteen oppilaidensa seurantaan; pelkät sijoittumiskyselyt valmistuneille eivät anna todellista kuvaa siitä, kuinka heidän entisillä oppilaillaan menee. On kuitenkin todella hienoa, että erityisammattikoulu hankkii työnsä jatkajan kotikunnan kehitysvammahuollon työntekijöistä, jotta oppilaat eivät putoaisi täysin tyhjään päälle. On ymmärrettävää, että koulun henkilökunnalla on taas seuraavana syksynä uudet oppilaat, joiden ohjaaminen ja työhönsijoittaminen on heidän pääasiallinen tehtävänsä.

Yleisesti Perttulan erityisammattikoulussa on koettu hankalaksi kuntien erilaiset käytännöt järjestää kehitysvammaisten työllistämistä. Kuntien työntekijät eivät välttämättä itsekään tiedä kuka kunnassa hoitaa kyseisiä vammaisten työllistymisasiota. Marin opettaja olisi kokenut hyväksi, että Perttulassa olisi ollut joku kartoittava työntekijä, joka olisi hoitanut keskitetysti yhteyksiä oppilaiden kotikuntiin, jolloin saataisiin pienemmällä vaivalla selville oikeat yhdyshenkilöt. Joskus saattoi jopa käydä niin, että hetken päästä jonkin toisen linjan opettaja aloitti saman vammaistyöntekijän ”metsästyksen”, kuin mitä toisen linjan opettaja oli hetki sitten tehnyt. Kartoittava työntekijä olisi ottanut selvää, kuka on missäkin kunnassa ”työllistäjä- ja asuttajaihminen”. Kartoittava työntekijä voisi myös mahdollisesti sijoittaa kykeneviä kehitysvammaisia avoimille työmarkkinoille tuettuun työhön ja tällä tavalla jatkaa tuetun työllistymisen hyvin alkaneita projekteja.

Jatkotutkimuksena voisikin selvittää millaisia erilaisia tapoja maamme kunnissa on hoitaa kehitysvammaisten työllistämistä ja asumista. Tällainen tutkimus selventäisi maamme hyvin kirjavaa tilannetta ja samalla se antaisi kunnille esimerkkejä muiden kuntien onnistuneista käytännöistä.

Lisää tutkimusta voisi tehdä myös siitä, millaisilla kaikilla eri tavoilla kehitysvammaiset ovat sijoittuneet työelämään valmistuttuaan erityisammattikoulusta ja millaisia erilaisia tukirakennelmia heidän yhteiskuntaan

sijoittumisensa ympärille on rakennettu. Samalla voisi myös selvittää sitä, kuinka pysyviä koulun henkilökunnan tekemät työhönsijoitukset ovat olleet ja ovatko kehitysvammaiset työntekijät päässeet nousemaan ”uraputkessaan”?

Ystävät muodostivat olennaisen osan opiskelijoiden elämässä erityisammattikouluvaiheen aikana. Jo koulun päättyminen ja työelämään siirtyminen sinällään olivat rankkoja muutoksia kehitysvammaisen nuoren elämässä, mutta usein he kokivat ikävimpänä kouluaikaisten ystävyysuhteiden päättymisen. Millaisia vaikutuksia itsenäistymisprosessissa olevaan nuoreen mahtaakaan olla sillä, että hän oli muutaman vuoden ajan saanut olla lukuisien tasoistensa ystävien kanssa, mutta koulun päättyttyä nämä ystävät ”riistetään” häneltä ja hän joutuu palaamaan omaan kotikuntaansa, jossa hänellä ei välttämättä ole ainuttakaan sydänystävää?

Suomessa kehitysvammaisten työhönsijoittumista voitaisiin tehostaa tekemällä ITP:n kaltaisia siirtymäprosessin suunnitelmia. Kehitysvammaisten tulevaan työelämään tulisi kiinnittää huomiota jo peruskoulun aikana. Myös työnantajien asenteisiin olisi saatava muutosta, jotta sijoittaminen myös kuntien ja kuntainliittojen ulkopuolisiin työpaikkoihin helpottuisi.

Työtoiminnan ja normaalin palkkatyön välille on rakennettava joustava järjestelmä. Nykyisellään työkykyisyyden ja työkyvyttömyyden välinen raja on liian jyrkkä. Työelämään pitäisi kehittää sellaisia työsuhdemuotoja, joissa ao. henkilö voisi osallistua työhön omien kykyjensä rajoissa. Samoin eläkejärjestelmästä ja työtoiminnasta tulisi muodostaa joustava kokonaisuus, joka huomioisi niin eläketulon, verotuksen, sosiaaliturvan kuin erilaiset työtoiminnassa ja suojatyössä maksettavat palkat. (Työtoimintojen uudistaminen 1992, 20, 23).

Hyväksytty lakimuutos, jolla mahdollistetaan vajaakuntoisten joustavampi työelämään pääsy ja kuntoutus, tuo toivottavasti parannusta tähän jäykkään ongelmaan. Lain mukanaan tuomia muutoksia tullaan varmasti tutkimaan maassamme laajastikin.

Erityisammattikoulut järjestävät myös täydennyskoulutuskursseja kehitysvammaisille, jotka ovat olleet työelämässä muutaman vuoden. Näillä kolmesta kuuteen kuukauteen kestäville kursseille on ollut tavoitteena parantaa kehitysvammaisten työntekijöiden ammattitaitoa ja tukea heidän siirtymistään entistä vaativampiin tehtäviin työpaikalla. (Daavittila 1993, 26.)

Nähtäväksi jää kuinka Marin tulevaisuus järjestyy; hakeutuuko Mari jatkokoulutukseen, arvioidaanko hänen työtaitojaan ja antaako taitojen kehittyminen mahdollisuuden siirtyä tuettuun työhön tai jopa täysin avoimille työmarkkinoille?

LÄHTEET

- Ahponen, H. 1989. Vammaisten lasten aikuistuminen ja työelämään siirtyminen. *Lapsen maailma* 48 (2), 21-22.
- Alasuutari, P. 1994. Laadullinen tutkimus. Tampere: Vastapaino.
- Ammatillisten oppilaitosten erityisopetuskokeilu Mikkelin läänissä vuosina 1983-1986. 1987. Tutkimuksia ja selosteita N:o 8. Ammattikasvatushallitus: Suunnittelu ja kehittämisosasto.
- Andersson, T. 1984. Nuori aikuinen. Kehitysvammaisten nuorten elämäntilanne, tulevaisuuden toiveet ja tarpeet. Valtakunnallisen tutkimus- ja kokeiluyksikön julkaisuja 31/1984. Helsinki: Kehitysvammaliitto.
- APUA Pitkäaikaisesti sairaan lapsen perheen tukimuodot. 1993. 2. painos. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki: Painatuskeskus Oy.
- Arrhenius, V. & Viitala, R. 1994a. Sosiaalityön uudet ulottuvuudet. *Sosiaaliturva* 4, 11-13.
- Arrhenius, V. & Viitala, R. 1994b. Suojatyön uudet ulottuvuudet. *Sosiaaliturva* 5, 11-13.
- Aspinmaa, S. & Maikkola, M-R. 1997. "Musta tulee näin hyvä aikuinen" Siirtymävaihe nuoruudesta aikuisuuteen psyykkisesti kehitysvammaisilla. Jyväskylän yliopisto. Erityispedagogiikan laitos. Pro gradu -tutkielma.
- Autio, T. 1993 Työ ja elämänlaatu - aikuisten kehitysvammaisten kokemuksia työstä. Teoksessa H. Hokkila (toim.) Työtoiminnat 90-luvulle II osa. Helsinki: Kehitysvammaliitto ry, 5-13.
- Avotoiminnan kokeilu. 1988. Raportti. Sosiaalilautakunta. Suojatyö. Alavuden kaupunki.
- Avotyötoiminnan työosuusrahan perusteet. 1996. Sosiaali- ja terveyslautakunta. Janakkalan kunta.
- Benz, M. R., Yovanoff, P. & Doren, B. 1997. School-To-Work Componets That Predict Postschool Success fo Students with and Without Disabilities. *Exeptional Children* 63 (2), 151-165.

- Bogdan, R. C. & Biklen, S. K. 1992. *Qualitative Research for Education. An Introduction to Theory and Methods*. 2nd ed. Boston: Allyn & Bacon.
- Daavittila, O. 1993. *Ammatillinen koulutus kehitysvammaisten työtoiminnan tukena*. Teoksessa H. Hokkila (toim.) *Työtoiminnat 90-luvulle II osa*. Helsinki: Kehitysvammaliitto ry, 22-28.
- The Education of the Handicapped Adolescent. The Transition from School to Working Life*. 1983. Centre for Educational Research and Innovation (CERI) Paris: OECD Publications.
- Eläkkeen voi elokuusta alkaen jättää 6-24 kuukaudeksi lepäämään. 1998. *Ketju* 34 (6), 6.
- Employment-Horizon. <http://www.mol.tietotyö.fi/esf/yhtal/emp6.html>. 11.8.1998.
- Feldman, S.J. 1979. *Readings in Career and Vocational Education for the Handicapped*. Connecticut: Special Learning Corporation.
- Forsman, T. 1996. *Työvoimatoimiston palvelut vajaakuntoisille työnhakijoille*. Teoksessa R. Venäläinen (toim.) *Tuettu työllistyminen*. Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy, 209- 216.
- Frank, A. R. & Sitlington, P. L. 1993. *Graduates with Mental Disabilities: The Story Three Years Later*. *Education and Training in Mental Retardation* 1, 30-37.
- Grigal, M., Test, D. W., Beattie, J. & Wood, W. 1997. *An Evaluation of Transition Components of Individualized Education Programs*. *Exceptional Children* 63 (3), 357-372.
- Grönfors, M. 1982. *Kvalitatiiviset kenttätömenetelmät*. Porvoo: WSOY.
- Haapala, L. & Mertjärvi, E. 1988. *Järvenpään invalidien ammattioppilaitoksessa opiskelleiden heikkolahjaisten ja lievästi psyykkisesti kehitysvammaisten yhteiskunnallinen sosiaalistuminen*. Jyväskylän yliopisto. Erityispedagogiikan laitos. Pro gradu -tutkielma.
- Haapasalo, S. 1993. *Erityisluokalta elämään. Mukautettuun ja vammautuneiden opetukseen osallistuneiden nuorten hakeutuminen jatkokoulutukseen ja työelämään*. *Kuntoutussäätiö. Tutkimuksia* 38/1993. Helsinki: Kuntoutussäätiö.
- Haapasalo, S., Levo, H. & Ravaja, N. 1994. *Ammatillisesta koulutuksesta työmarkkinoille. Invalidiliiton oppilaitoksista valmistuneiden*

- koulutus- ja työurat. Kuntoutussäätiö. Tutkimuksia 43/1994. Helsinki: Kuntoutussäätiö.
- Haring, K. A. & Lowett, D. L. 1990. A Follow-up Study of Special Education Graduates. *The Journal of Special Education*. 23 (4), 463-477.
- Hasazi, S. B., Gordon, L. R. & Roe, C. A. 1985. Factors Associated with the Employment Status of Handicapped Youth Exiting High School from 1979 to 1983. *Exceptional Children* 51 (6), 455-469.
- Hasazi, S. B., Johnson, R. E., Hasazi, J. E., Gordon, L. R. & Hull, M. 1989. Employment of Youth with and without Handicaps Following High School: Outcomes and Correlates. *The Journal of Special Education* 23 (3), 343-255.
- Harju, T. & Rinta, J. 1988. Ammattikoulusta vuosina 1982 ja 1983 valmistuneiden apukoululaisten yhteiskuntaan integroituminen. Jyväskylän yliopisto. Erityispedagogiikan laitos. Pro gradu -tutkielma.
- Hiekka, E. & Mannila, M. 1986. Mitä Lehtimäen opiston jälkeen? Lehtimäen opiston perusoppijakson vuosina 1971-1984 suorittaneiden lievästi kehitysvammaisten kokemuksen opistoajasta, jatkokoulutukseen hakeutuminen ja myöhempi elämäntilanne. Jyväskylä yliopisto. Yhteiskuntapolitiikan laitos. Pro gradu -työ.
- Hiltunen, P. 1983a. Oikeassa työssä. Tutkimus kehitysvammaisten työkokeiluista tavallisilla työpaikoilla. *Sosiaaliturva* 71 (13), 685-688.
- Hiltunen, P. 1983b. Oikeassa työssä. Työkokeilun ja ristiriitojen kuvaus. Kehitysvammaliitto. Valtakunnallisen tutkimus- ja kokeiluyksikön julkaisuja 19/1983. Helsinki: Kehitysvammaliitto.
- Hirsjärvi, S. & Hurme, H. 1988. Teemahaastattelu. 4. painos. Helsinki: Yliopistopaino.
- Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. 1997. Tutki ja kirjoita. Tampere: Tammer-Paino Oy.
- Hokkila, H. 1990. Työtoimintojen tehtävä ja merkitys kehitysvammahuollossa. Teoksessa P. Kananen (toim.) Työ tekijäänsä kiittää. Työelämän muutoksesta ja sosiaalihuollon työtoiminnan haasteista. Sosiaalihuollon julkaisuja 19/1990. Helsinki: Valtion painatuskeskus, 89-93.

- Hokkila, H. 1994a. Avotyötoimintaan. Helsinki: Kehitysvammaliitto ry.
- Hokkila, H. 1994b. Kehitysvammaisten avotyötoiminta - Mitä se on? Sosiaaliturva 5, 21-23.
- Hokkila, H. 1996. Avotyötoiminnasta tuettuun työllistymiseen. Teoksessa R. Venäläinen (toim.) Tuettu työllistyminen. Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy, 65-69.
- Jokinen, A. 1994. Vammaisen nuori työelämässä. CP-lehti 8, 14-16.
- Jokinen, T. 1988. Nuoruuden yhteiskunnallisesta ja psykologisesta sisällöstä. Teoksessa J. Ekola, P. Linnakylä & M. V. Volanen (toim.) Aikuistuva nuori ja ammatillinen koulutus. Kasvatustieteiden tutkimuslaitoksen julkaisusarja B. Teoriaa ja käytäntöä 23. Jyväskylä: Kasvatustieteiden tutkimuslaitos,
- Kajaste, R. 1981. Kehitysvammaisen työelämässä. Tampereen yliopisto. Sosiaaliturvan opetusjaosto / sosiaalipolitiikan laitos. Tutkielma
- Kananen, P. 1989. Tehty työ ei paina - Kokeilujen aika suojatyössä ja toiminnassa. Sosiaalihallituksen julkaisuja 12 /1989. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Kangasaho, M. 1993. Kehitysvammaisten erityisammattikoulusta avoimille työmarkkinoille? Hämeenlinnan ammatillinen opettajakorkeakoulu. Seminaarityö.
- Karjalainen, T. & Terkomaa, L. 1993. Kuntoutuslakiuudistuksen toteutuminen. Tutkimus 1.10.1991 voimaan tuleen kuntoutuslainsäädännön vaikutuksista. STAKES Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus 1993, Raportteja 127. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Kehitysvammaisten aikuisopetus. 1989. Aikuisopetustyöryhmän muistio. Kehitysvammaliitto ry.
- Kehitysvammaisten itsenäistymisen edistäminen. 1986. Sosiaalihallituksen raporttisarja nro 8/1986. Helsinki.
- Kehitysvammaisten työtoiminnot ja suojatyö. 1985. Kehitysvammaisten työtoimintoja ja suojatyötä selvittävän työryhmän raportti. Kehitysvammaliitto ry. Mikkeli: Länsi-Savo Oy.

- Korhonen, M. & Matikka, L. 1982. Kehitysvammaisen ammatillinen koulutus ja elämäntilanteen muutos. Valtakunnallisen tutkimus ja kokeiluyksikön julkaisuja 16/1982. Helsinki: Kehitysvammaliitto.
- Korhonen, M. & Matikka, L. 1991. Minäkuva ja itsenäistyminen. Kehitysvammaisten yhteiskuntaan integroituminen ammatillisen koulutuksen kautta. Valtakunnallisen tutkimus- ja kokeiluyksikön julkaisuja 59/1991. Kehitysvammaliitto. Helsinki: Kirjapaino Sanan Tie Oy.
- Korpi, J. 1996. Työllistymisen keinot. Teoksessa R. Venäläinen (toim.) Tuettu työllistyminen. Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy, 185-200.
- Kuntoutujan/työllistyjän sosiaaliturva (joustoturva). 1998. <http://www.fped.fi/> 11.8.1998.
- Kuorelahti, M-L. 1994. Peruskoulun erityisluokalta ammattikoulutukseen. Kasvatus 25 (1), 79-86.
- Kuotola, U., Järvensivu, A., Kivinen, T., Kolari, P. & Nurro, M. 1983. Lievästi kehitysvammaisten elinolot ja itsenäinen suoriutuminen. Tampereen yliopisto, Sosiaalipolitiikan laitos, Tutkimuksia 64. Tampere.
- Kuparinen, R. 1995. Kehitysvammaiset muutosten riepotehtävänä. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Aiheita 16/1995. Helsinki: STAKES.
- Laakkonen, P. 1991. Eriyttäminen ammatillisessa koulutuksessa. Teoksessa J. Koro, P. Laakkonen, P. Lintala, A. Saarikoski & R. Skyttä (toim.) Eriyttäminen ammatillisessa koulutuksessa. Helsinki: Valtion painatuskeskus, 37-75.
- Laitoshuollon opintolinjan opetussuunnitelma. 1994. Perttulan erityisammattikoulu. Ammatillisen erityisopetuksen kehittämiskeskus. Hämeenlinna.
- Lakiesitys eduskunnalle: Nuorille vammaisille kuntoutusta eläkeautomaatin sijasta. 1998. Ketju 34 (4), 4.
- Lehmijoki, P. 1992. Vajaakuntoisten neuvonta ja työhönsijoituspalvelut työnvälityksessä. Työministeriö. Muistio 10.01.1992.
- Lehtinen, U. & Pirttimaa, R. 1993. Aikuiskasvatuksen suunnitelma NOVA, Normalisaatio, Osallistuminen, Vuorovaikutus, Aikuisuus. Miten tukea kehitysvammaisten nuorten ja aikuisten kasvua.

Kasvatustieteiden tutkimuslaitos, Jyväskylä. Jyväskylä:
Yliopistopaino ja Kirjapaino Sisä-Suomi Oy.

- Lehto, T. & Remes, V. 1990. Kehitysvammaisen aikuistuvan nuoren sijoittuminen koulutukseen ja työelämään. Selvitys Kymen erityishuoltopiirissä vuosina 1976-1985 harjaantumiskoulun käyneistä oppilaista. Jyväskylän yliopisto. Erityispedagogiikan laitos. Pro gradu -tutkimus.
- Lincoln, Y. & Guba, E. 1985. *Naturalistic Inquiry*. Thousand Oaks: SAGE.
- Loijas, S. 1994. Rakas rämä elämä. Vammaisten nuorten elämänhallinta ja elämäntilanne. STAKES. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Raportteja 155. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Lounela, K. 1992. Kehitysvammaisten oikeus työhön. Teoksessa H. Hokkila (toim.) *Työtoiminnat 90-luvulle I osa*. Helsinki: Kehitysvammaliitto ry, 11-14.
- Mannila, S. 1994. Pohdintoja ammatillisen kuntoutuksen mahdollisuuksista (moniste). 22. Kuntoutuspäivät 16.-17.2.1994. Helsinki.
- Matikainen, T. 1985. Perttulan ammatillisesta koulutuskeskuksesta vuosina 1981-1983 valmistuneiden taustan, koulumenestyksen ja työelämään sijoittumisen kuvausta. Perttulan ammatillinen koulutuskeskus. Tutkimus-, kokeilu- ja kehittämistoiminta 1/1985.
- Matikainen, T. 1989a. Ammatillinen erityisopetus psyykkisesti kehitysvammaisten yhteiskuntaan integroitumisessa. Jyväskylän yliopisto. Erityispedagogiikan laitos. Lisensiaatintyö.
- Matikainen, T. 1989b. The Life Situation of Mentally Retarded Persons Who Have Finished a Training Course in a Vocational Training Centre Five Years after the Termination of Training. *International Journal of Rehabilitation Research* 12 (4), 461-462.
- Matikainen, T. 1991. Perttulan erityisammattikoulusta valmistuneiden yhteiskuntaan sijoittuminen. Perttulan erityisammattikoulu. Tutkimus-, kokeilu- ja kehittämistoiminta 4/1991.
- Matikainen, T. 1994. Kehitysvammaisen pärjää työelämässä. *Ketju* 1, 45.
- Matikainen, T. 1996. Taidot kehittyvät. Työn opetus erityisammattikoulussa. *Psykologia* 31, 19-24.

- Matikka, L. & Korhonen, M. 1986. Kehitysvammaisten itsenäistyminen ammatillisen koulutuksen kautta. *Ketju* 22 (6), 16-19.
- Matikka, L. & Korhonen, M. 1989. The Self-concept and Becoming Independent: Integration of Mentally Handicapped Persons Following Vocational Training. *International Journal of Rehabilitation Research* 12 (4), 460-461.
- Miten sosiaaliturvaa remontoitaisiin. 1997. *Ketju* 3, 22-23.
- Mithaug, D. E., Horiuchi, C. N. & Fanning, P. N. 1985. A Report on the Colorado Statewide Follow-up Survey of Special Education Students. *Exceptional Children* 51 (5), 397-404.
- Murto, P. 1995. Syrjäytyjästä selviytyjäksi - Vammaisen nuoren tukeminen opetuksen, kuntoutuksen ja sosiaalityön moniammatillisena yhteistyönä. Jyväskylän ammatillisen opettajakorkeakoulun selvityksiä ja puheenvuoroja 7. Jyväskylä: Jyväskylän ammatillinen opettajakorkeakoulu.
- Mänty, T. 1995. Ammatillisella erityisopetuksella tuloksiin. Vuosina 1989 ja 1994 ammattillisesta erityisopetuksesta valmistuneiden elämäntilanne keväällä 1995. Jyväskylän yliopisto. Erityispedagogiikan laitos. Pro gradu -tutkielma.
- Mänty, T. 1996. Tuottiko ammatillinen erityisopetus tulosta. Teoksessa H. Blom, R. Laukkanen, A. Lindström, U. Saresma & P. Virtanen (toim.) Erityisopetuksen tila. 2. tarkastettu painos. Opetushallitus. Helsinki: Yliopistopaino, 386- 407.
- Määttä, P. 1981. Vammaiset - suuri vähemmistö: Mitä on hyvä tietää vammaisuudesta. Jyväskylä: Gummerus.
- Patton, M.Q. 1990. Qualitative evaluation and reseach methods. 2nd ed. Newbury Park: Sage Publications.
- Peltola, K. 1997. Vammaisten sosiaaliturvaan esitetään täysremonttia. *Helsingin Sanomat* 16.4.1997.
- Perälampi, M. & Sannikka, I. 1989. Apukoulu- ja tarkkailuopetuksessa oppivelvollisuutensa suorittaneiden elämänvaiheita Keski-Suomessa. Jyväskylän yliopisto. Erityispedagogiikan laitos. Pro gradu -työ.

- Rousku, A. 1982. Ammatillisen erityisopetuksen kokeilussa Pohjois-Karjalan läänissä vuosina 1975-1978 mukana olleiden sijoittuminen työelämään ja yhteiskuntaan. Ammattikoulujen Hämeenlinnan opettajaopisto. Tutkielma.
- Runsas, R. 1991. Erityisopetus suomalaisessa koulutusjärjestelmässä. Teoksessa R. Runsas (toim.) Lasten erityishuolto ja -opetus Suomessa. 10. painos. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, 45-133.
- Rusch, F. R. & Phelps, L. A. 1987. Secondary Special Education and Transition from School to work: A National Priority. *Exceptional Children* 53 (6), 487-492.
- Saarikoski, A. & Lintala, P. 1991. Ammatillinen oppilaitos eriyttämisen toteuttajana. Teoksessa J. Koro, P. Laakkonen, P. Lintala, A. Saarikoski & R. Skyttä (toim.) Eriyttäminen ammatillisessa koulutuksessa. Helsinki: Valtion painatuskeskus, 76-111.
- Saloviita, T., Lehtinen, U. & Pirttimaa, R. 1997. Tie auki työelämään - Tuetun työllistämisen käyttäjäkeskeiset työtavat. Jyväskylä: Yliopistopaino.
- Saresma, U. 1996. Ammatillisten erityisoppilaitosten toiminta. Teoksessa H. Blom, R. Laukkanen, A. Lindström, U. Saresma & P. Virtanen (toim.) Erityisopetuksen tila. 2. tarkastettu painos. Opetushallitus. Helsinki: Yliopistopaino, 363-369.
- Schwamm, J. B. 1986. Transitional Service Centers: From School to Work for Students with Developmental Disabilities. *Rehabilitation Literature* 47 (9-10), 236-239.
- Selvitys Alavuden ammatillisesta koulutuskeskuksesta vuosina 1978-1981 valmistuneiden oppilaiden työhönsijoittumisesta ja asumisesta keväällä 1982. Moniste.
- Selvitys Perttulan ammattikursseilta keväällä 1980 ja 1981 valmistuneiden työhönsijoittumisesta, asumisesta ja vapaa-ajanvietosta. Moniste.
- Selvitys Perttulan ammattikursseilta keväällä 1982 valmistuneiden työhönsijoittumisesta, asumisesta ja vapaa-ajanvietosta. Moniste.
- Selvitys Perttulan ammattikursseilta keväällä 1983 valmistuneiden työhön sijoittumisesta, asumisesta ja vapaa-ajanvietosta. Moniste.

- Selvitys Perttulan ammattikursseilta keväällä 1985 valmistuneiden oppilaiden työhönsijoittumisesta, asumisesta ja vapaa-ajanvietosta. Moniste.
- Selvitys Perttulan ammattikurssia käyneistä. Moniste.
- Seurantakysely vuonna 1990 ja 1994 valmistuneille ammattilinjojen opiskelijoille. Perttulan erityisammattikoulu. Moniste.
- Seurantakysely vuosina 1984 ja 1988 ammatillisilta opintolinjoilta valmistuneille. Perttulan erityisammattikoulu 1989. Moniste.
- Seurantakysely vuosina 1985 ja 1989 ammatillista opintolinjoilta valmistuneille. Moniste.
- Seurantakysely vuosina 1987 ja 1991 valmistuneille opiskelijoille (92), vuosina 1988 ja 1992 valmistuneille opiskelijoille (93). Moniste.
- Seurantakysely vuosina 1989 ja 1990 Perttulan erityisammattikoulun ammatillisilta opintolinjoilta valmistuneille. Moniste.
- Seurantakysely vuosina 1989 ja 1993 valmistuneille opiskelijoille. Perttulan erityisammattikoulu. Moniste.
- Seurantakysely vuosina 1991 ja 1995 valmistuneille ammattillisten linjojen opiskelijoille. Perttulan erityisammattikoulu. Moniste.
- Seurantakysely vuosina 1992 ja 1996 valmistuneille ammattillisen koulutuksen opiskelijoille. Perttulan erityisammattikoulu. Moniste.
- Seurantakysely vuosina 1993 ja 1997 valmistuneille ammattillisen koulutuksen opiskelijoille. Perttulan erityisammattikoulu. Moniste.
- Sitlington, P. L., Frank, A. R. & Carson, R. 1993. Adult Adjustment Among High School Graduates with Mild Disabilities. *Exceptional Children* 59 (3), 221-233.
- Suojatyön kehittäminen - suojatyön kehittämistyöryhmän muistio. 1986. Sosiaalihuollon julkaisuja 6/1986. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Syrjälä, L. & Numminen, M. 1988. Tapaustutkimus kasvatustieteessä. Oulun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan tutkimuksia 51/1988. Oulu: Monistus ja kuvakeskus.
- Syrjälä, L., Ahonen, S., Syrjäläinen, E. & Saari, S. 1995. Laadullisen tutkimuksen työtapoja. Rauma: Kirjapaino West Point Oy.

- Tuetun työllistymisen nykytilasta Suomessa kysely syyskuussa 1997. 1998.
<http://www.fped.fi/> 11.8.1998.
- Tynjälä, P. 1991. Kvalitatiivisen tutkimuksen luotettavuudesta. *Kasvatus* 22 (5-6), 387-398.
- Tyynelä, T. 1995. Koulusta elämään. Vanhempien näkökulma kehitysvammaisen nuoren itsenäistymiseen peruskoulun päättyessä. *Kehitysvammaliiton julkaisuja* 33/1995. Helsinki: Yleisjäljennös Oy.
- Työniloa tasavertaisesti. 1992. *Kehitysvammaliiton julkaisuja* 10/1992.
- Työtoiminta ja vajaakuntoisten työllistäminen. Komiteanmietintö 1987:59. Sosiaali- ja terveysministeriö: Valtion painatuskeskus
- Työtoimintojen uudistaminen. 1992. Sosiaalihuollon työtoimintojen kehittämissuunnitelman raportti 25.11.1991. *Kehitysvammaliiton julkaisuja* 9/1992.
- Uusia työllistymiskeinoja vammaisille kehitetään euroopan unionin tuella. 1996.
<http://www.stakes.fi/me/toimijoita/horizon-echo.html>. 11.8.1998.
- Vajaasta varteenotettavaksi - Vajaakuntoisten henkilöiden ammatillista kuntoutusta ja työllistymistä koskeva kansallinen toimintaohjelma 1995. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 1995:4.
- Vammaisia koskeva yleismaailmallinen toimintaohjelma. 1989. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki: Valtion painatuskeskus
- Varanka, M. 1994. Erityistyöllistämisen muotoja kehitettävä kokonaisuutena. *Sosiaaliturva* 5, 16-18.
- Varanka, M. & Sariola, L. 1997. Vajaakuntoisten ja vammaisten työllistyminen työpaikoille kasvaa. <http://www.occupheath.fi/ttl/tiedotus/tyoter/397/varank.html>/11.8.1998.
- Venäläinen, R. 1996. Tuettu työllistyminen. Teoksessa R. Venäläinen (toim.). *Tuettu työllistyminen*. Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy, 29-50.
- Viitanen, P. 1991a. Kehitysvammaisten ammatillinen opetus. Teoksessa R. Runsas (toim.) *Lasten erityishuolto ja -opetus Suomessa*. 10. painos. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, 205-232.
- Viitanen, P. 1991b. Liikuntavammaisten ja pitkäaikaissairaiden ammatillinen koulutus. Teoksessa R. Runsas (toim.) *Lasten erityishuolto ja -opetus*

- Suomessa. 10. painos. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, 241-452.
- Vilhunen, M. 1981. Ammatti- tai työllisyyskurseja käyneet heikkolahjaiset ja psyykkisesti kehitysvammaiset naiset työelämässä ja heidän yhteisössä suoriutumisensa. Jyväskylän yliopisto. Erityispedagogiikan laitos. Pro gradu -työ.
- Vuoden 1996 kunnalliskertomus. Kunnanhallitus 1997. Janakkalan kunta.
- Väliahdet, P. 1992. Mahdollisuuksien maassa ei kehitysvammaisen rikastu. Ketju 4, 58-60.
- Wehman, P. Kregel, J. & Barcus, J.M. 1985. From School to Work: A Vocational Transition Model for Handicapped Students. *Exceptional Children* 52 (1), 25-37.
- Wehman, P., Kregel, J. & Seyfarth, J. 1985. Transition from School to Work for Individuals with Severe Handicaps: A Follow-up Study. *Journal of the Association for Persons with Severe Handicaps* 10 (3), 132-136.
- Whelan, E. & Speake, B. 1981. Getting to work. Human Horizons Series. London: Ebenezer Baylis & Son Ltd.
- Yin, R. K. 1984. Case Study Research. Designs and Methods. Applied Social Research Methods Series. Volume 5. Beverly Hills: Sage Publications Inc.
- Yin, R. K. 1993. Applications of case study research. Applied Social Research Methods Series. Volume 34. Newbury Park: SAGE Publications Inc.
- Ylikoski, P. 1992. Työtä, osallistumista ja kasvun mahdollisuuksia. Teoksessa H. Hokkila (toim.) Työtoiminnat 90-luvulle I osa. Helsinki: Kehitysvammaliitto ry, 27-33.
- Ylikoski, P. 1995. Ajankohtaista Amerikassa - Siirtyminen koulusta työelämään ja luonnollinen tuki. Ketju, 3, 11-13.

Painamattomat lähteet:

- Mänty, T. 1998. Ammatillisen erityisopetuksen tavoitteiden toteutuminen. Vedos väitöskirjasta.

Liite 1**HAASTATTELUJEN TEEMALISTA**

- Perttulaan tulo & AVA
- Valkealan kansanopisto
- Koulu & oppiminen
- Laitoshuollon opintolinja
- Koulun päätyminen (seuranta)
- Työharjoittelut
- Työpaikka
- Työpaikan etsiminen
- Ammatilliset taidot
- Tulevaisuus
- Elämän sisältö
- Marin luonne
- Aikuistuminen & koulun vaikutukset
- Ammatinvalinnan perustelua
- Yhteistyö (koulu, koti, työpaikka ja kotikunta)
- Asuminen
- Elämisen taidot
- Vapaa-aika
- Ystävät